

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL V.

1 IANUARIE 1938

NR. I.

JACQUES MARITAIN	Conflictul dintre esență și existență în filosofia carteziană	3
HENRY DE MONTHERLANT	Cu privire la « Jurnalul intim » al lui Tolstoi (1910)	11
GH. BRĂESCU	Primii și ultimii pași	17
CICERONE TEODORESCU	Ciclu din « Cleștar »	31
ALEX. HODOȘ	Cea dintâi pagină din viața lui Avram Iancu	39
NECULAI ROȘCA	Poeme de Charles Baudelaire	52
LUCIA DEMETRIUS	Generații	71
G. CĂLINESCU	Poezia lui D. Bolintineanu (II)	87
NICOLAE PETRESCU	Constituția Statelor-Unite	103
MIRCEA ELIADE	« Limbajele secrete »	124
ȘERBAN CIOCULESCU	Aspecte epice contemporane	142

C R O N I C I

CUVÂNT de *Camil Petrescu* (159); LUCIAN BLAGA ȘI SENSUL CULTURII de *Mircea Eliade* (162); UN SCRITOR UITAT ȘI REGĂSIT: ANGHEL DEMETRIESCU de *Mihail Sebastian* (166); O DEFINIȚIE A ROMANCIERULUI de *Dan Petrașincu* (171); PARISUL, CENTRUL PLASTICEI CONTEMPORANE de *Petru Comarnescu* (176); CONTINUITATEA ROMÂNILOR ÎN DACIA DIN NOU ÎN DISCUȚIE de *Const. I. Andreescu* (180); CRONICA MUZICALĂ de *Virgil Gheorghiu* (188); ACTUALITĂȚI CULTURALE EUROPENE: Un nou Claude Bernard de *D. I. Suchianu* (197); FENOMENELE ȘI TENDINȚELE ECONOMICE ACICLICE de *Eugen Demetrescu* (202); « CONFLICTUL » DIN EXTREMUL ORIENT de *Ric' rd Hillard* (209).

REVISTA REVISTELOR

NUMĂRUL — 240 PAGINI — 25 LEI

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECȚIE:

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI, O. GOGA, D. GUSTI,
E. RACOVIȚĂ, C. RĂDULESCU-MOTRU, I. SIMIONESCU

Redactor șef:

PAUL ZARIFOPOL
(1.1 — 1.V.1934)

Redactori:

CAMIL PETRESCU
RADU CIOCULESCU

R E D A C Ț I A
B U C U R E Ș T I I I I
39, BULEVARDUL LASCAR CATARGI, 39
TELEFON 2 - 40 - 70

A D M I N I S T R A Ț I A
CENTRALA EDITURILOR
FUNDAȚIILOR REGALE
2, STRADA C. A. ROSETTI, 2
TELEFON 3 - 35 - 66

ABONAMENTUL ANUAL LEI 300
PENTRU INSTITUȚII ȘI ÎNTREPRINDERI PARTICULARE LEI 1.000
EXEMPLARUL 25 LEI

CONT CEC POSTAL NR. 1210

ABONAMENTELE SE POT FACE ȘI ACHITA PRIN ORICE
OFICIU POSTAL DIN ȚARĂ
MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ

EDITATĂ DE SECRETARIATUL GENERAL
AL FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

REVISTA
FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL V, No. 1, IANUARIE 1938

BUCUREȘTI
MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

CONFLICTUL DINTRE ESENȚĂ ȘI EXISTENȚĂ IN FILOSOFIA CARTEZIANĂ

I

Cercetând condițiunile metafizice ascunse în substructura gândirii carteziene, găsim ideea ce voim s'o arătăm aici, anume că ruptura dintre *esență* și *existență*, urmată de un conflict iremedial, este cauza unei desorganizări interne a filosofiei lui Descartes și a celeia de după el.

Istoricește, știm că gândirea carteziană se definește, înainte de orice, prin raport cu filosofia scolastică, din care a ieșit ca o reacțiune. În această filosofie, legată organic de teologia creștină, și a cărei ontologie era orânduită sub semnul creațiunii lucrurilor de către *ipsum Esse subsistens*, esența, ca atare în ceea ce are ea constitutiv, era puterea *actului de a exista*, potrivit relației dinamice dintre act și putere, dusă de Sfântul Toma Aquinatul la un radicalism pe care Aristotel nu-l prevăzuse. Iar inteligența — potrivit actului completiv al cunoașterii, care este judecata — era orânduită, nu numai în funcție de esențe, dar chiar de *esse* însuși, în care esențele se realizează. Aceste două teze îmi apar caracteristice pentru filosofia creștină dinainte de Descartes.

Ele presupun din partea inteligenței un conformism activ (sub lumina aceluia *intellectus agens*), cu un *esse* ce nu atârână de ea, conformare ce constă în acea « arătare într-o adevăr » a intelectului. *Veritas sequitur esse rerum*. Poziție nu numai naiv realistă, ci fățiș realistă. Cunoașterea, definită ca « o altă devenire »,

grație unei fecundări de către obiectul ce răspundea profundeii ei nevoi de contemplație, nu începea prin a izola «naturile» (în operația abstractivă) înainte de a le reuni în focul judecății decât din pricina neputinței inerente condiției spiritului unit cu trupul de a ajunge imediat la «inteligibile» în exercițiul însuși al existenței, iar în «vânătoarea după esențe» referința existențială nu era niciodată uitată; și tocmai prin afirmarea existenței, în care se efectuează și se consumă esențele, mai mult decât în judecată, se consuma însuși actul cunoașterii.

Pentru a încerca, acum, de a caracteriza perspectivele proprii cartezianismului, vom spune că la Descartes subsistă o orânduire fundamentală a lui *opus philosophicum* față de *esse*, dar (și aici ruptura este săvârșită) cu o gândire redevinită platoniană și ordonată acum, ca inteligență, numai față de *esențe*, iar nu și de existență.

Rămânând realist ca intenție, continuând, adică, să privească lumea existenței și a timpului drept lumea reală, și având totuși această concepție pur «esențialistă» a gândirii, Descartes a fost silit, în primul rând, să restrângă în gândire însăși lumea esențelor, care, la el, devin, niște obiecte imediat apropiate prin percepția intelectuală, *esențe reprezentate* (în timp ce la Plato Ideile-esențe constituiau însăși lumea reală, pe când lumea existenței și a timpului nu era decât o umbră a acestei lumi).

În al doilea rând, și datorită faptului că pentru el lumea esențelor reprezentate sau a ideilor, *nu este* lumea reală, Descartes este constrâns, pentru a putea trece la lumea reală și a-și duce cu bine *opus philosophicum*, să ajungă la ceea ce aș numi *violentări* (*coups de force*, n. t.) *existențiale*, pe care nici Plato (de vreme ce ocolea existența), nici Toma Aquinatul (de vreme ce orânduia intelectul față de însuși *esse* și nu de esențe singure) nu le-au cunoscut.

Că aceste «violentări» sunt manifestate la Descartes, este ceea ce voim să dovedim. Dealtfel, la drept vorbind, ele sunt de neînălăturat în idealismul modern.

În ceea ce privește pe Descartes, la el mijește o dublă tendință, care la urmașii săi se va diferenția în două curente opuse: 1) o

tendință *idealistă* în dezvoltarea filosofiei din inteligență și cunoașterea; 2) pentru a depăși acest idealism și a trece la lumea existenței, o tendință, pe care, din lipsă de-un termen mai bun, o voi numi *voluntaristă* și care va purta o seamă de aspecte variabile și, mai mult sau mai puțin, fugarnice (când înrudindu-se cu pragmatismul, când cu agnosticismul, când cu libertismul). Și o tendință și cealaltă se explică lesne: dacă existența este în afara câmpului cunoașterii, voința este aceea care o va lua în stăpânire. Dacă esența singură este ultimul termen al activității intelectuale, realizarea ei într'o existență, neatârnată de gândire, devine problematică tocmai pentru această gândire, iar în cele din urmă un non-sens.

II

Voi insista puțin asupra tendinței *idealiste* a filosofiei carteziene, fiind pusă în evidență de nenumărate ori și în multe chipuri.

După cum observa foarte just d. Emile Bréhier, într'o recentă comunicare despre *Spiritul Cartezian*, la Descartes se produce o răsturnare completă prin faptul că el substituie căutarea « ordinei rațiunilor » celeia a ordinei lucrurilor. Știința, mai cu seamă fizica, se constituie, la el, cu totul pe o cale autogenă, dacă pot să mă exprim astfel, — în interiorul gândirii, într'un chip deductiv și printr'o înlănțuire bine rânduită a ideilor clare și distincte; experiența, ce joacă *de fapt* un rol considerabil în cunoașterea carteziană a lumii, nu intervine decât prin lipituri indispensabile între lumea existenței reale și această lume de desfășurări autogene a științei, care *în drept* își este suficientă. Lipiturile acestea (și aici găsim rânduirea în funcție de *esse* ce subsistă la Descartes, în ciuda tuturor celorlalte lucruri, după cum am arătat la început, și încă la savantul Descartes mai mult decât la filosoful Descartes), lipiturile acestea, repetăm, sunt indispensabile, 1) pentru că gândirea pune probleme, mai cu seamă în materii atât de complexe ca acelea ale anatomiei și ale medicinei; 2) pentru ca gândirea să poată face o legătură între mai multe sisteme deductive teoretic posibile, și să știe care alegere corespunde existenței efectiv statornicită de Dumnezeu dintre toate

cele posibile. Totuși, aici găsim o supunere *forțată* la experiență, după cum tot la Descartes, — și asta în ciuda protestărilor sale, — uniunea sufletului și trupului este o uniune forțată; iar concepția ce și-o face despre știință este o concepție angelistă, dar trunchiată, deoarece această știință autogenă, în ea însăși și în drept independentă de lucruri, este o știință numai a esențelor.

Dacă această știință, perfectă în măsura ei, descinde astfel în real, în loc ca să se înrădăcească în el, acesta se datorește faptului că noțiunilor formate prin abstracție, pornind dela lucruri, și semnelor formale ale esențelor reale li s'au substituit idei-lucruri, esențe reprezentate sau portrete ale esențelor, sau ceea ce noi am numit *idei-tablouri*. « Lumina naturală mă face să cunosc în mod evident că ideile sunt în mine ca tablouri sau imagini ce pot într'adevăr proveni din perfecția lucrurilor din care se trag, dar care niciodată nu pot conține nimic mai mare sau mai perfect. » (*Méditation*, III, IX, 35; (cf. IX, 32). Iată ideea definită ca un portret al lucrului, ca o operă a gândirii ce-și ajunge sieși atât de bine în afară de orice intenționalitate intrinsecă, încât poate fi tratată ca o ființă a cărei prezență și grad de perfecțiune trebuiesc explicate. Este sensul primei dovezi a existenței lui Dumnezeu, care se întemeiază pe prezența în sufletul nostru a ideii de perfecțiune. Este, de asemenea, sensul celeia de a șasea *Meditații*, care, prin ocolirea veracității divine, caută în existența lucrurilor cauza impresiunilor sensibile pe care cunoștința le descoperă într'ansa.

Dacă pentru Descartes ideea a devenit, nu acel element *prin care* gândirea ajunge înăuntrul ei la un obiect ce este unul din aspectele realului însuși (interiorizat prin actul cunoașterii), ci *ceea ce* gândirea ajunge sau atinge imediat, cu alte cuvinte un obiect-lucru intra-mental separat de real (de aici, toate neînțelegerile modernilor asupra noțiunii de obiect) acesta se datorește faptului că esența, termen al actului de simplă aprehensiune intelectuală, nemaifiind dela sine o putere față de existență și totuși neconstituind nici lumea reală, a trebuit, ca obiect imediat al percepțiunii intelectuale, să se furișeze în universul spiritului ca *esență reprezentată*, sau ca *idee-tablou*. Dar atunci esențele reale, în capacitatea lor proprie de existență și de existență în act, nu mai sunt decât o dublură gratuită și, în definitiv, irațională și nejustificată a universului ideilor-tablouri.

Inneismul, pe de altă parte, urmează în chip firesc această concepție a ideilor-tablouri. Acestea, fiind ca niște absoluturi pe care gândirea le găsește în ea însăși, nu pot proveni decât din gândire sau dela autorul ei. Prin urmare, asemeni spiritelor pure, noi nu avem nevoie de lucruri pentru a cunoaște; ne este de ajuns să aducem în conștiința clară depozitul sacru, fără ca să mai fie nevoie de contactul umilitor cu realitatea materială. Idealism născut dintr'un realism al esențelor, comparabil, în ciuda diferențelor lui esențiale, cu acela al lui Plato.

III

Spuneam mai sus că idealismul este corectat sau compensat la Descartes printr'un voluntarism. Lucrul acesta apare limpede cu privire la filosofie luată în total. Dacă în calitatea ei speculativă, filosofia nu ajunge decât la esențe (naturi simple ale metafizicii și ale fizicii), atunci ea nu poate să ajungă la existență decât în calitatea-i practică. Din această pricină (și iată, aspectul pragmatic ce l-am semnalat), ea trebuie să ne facă în mod esențial « stăpânii și posesorii naturii » și se îndreaptă temeinic în spre practică, precum arborele către roadele lui. Așa cum Descartes arată în prefața traducerii franceze a *Principiilor*, metafizica constituie rădăcina, iar fizica trunchiul arborelui înțelepciunii. Dar fructul, ultimul element delectabil? Fructul este mecanica, medicina și morala.

Aspectul adevărat voluntarist este lesne de găsit în teoria carteziană a judecății, atribuită de Descartes nu intelectului, ci voinței; și în teoria carteziană a adevărilor veșnice, asupra căreia vom reveni îndată, și care face din aceste adevăruri veșnice o creațiune liberă a lui Dumnezeu.

În ceea ce privește aspectul agnostic, ce trece în anumite clipe ca o umbră fugarnică peste raționalismul cartezian, el ne apare în chipul în care Descartes explică Prințepesei Elisabeth că trebuie să se renunțe de a se mai trata rațional problema, nu a deosebirii, ci a uniunii sufletului cu trupul, singura putință de a cunoaște această uniune fiindu-ne furnizată de experiența vieții și de convorbirile obștești. Acest aspect agnostic ne apare, de asemenea, în chipul în care Descartes sustrage în chip absolut lucrurile

divine de la cea mai mică privire, oricât de imperfectă ar fi, a inteligenței noastre; este vorba de existența Infinitului divin?, aceasta este atât de clară încât poarta este deschisă ontologismului; este vorba de ceea ce este acest Infinit?, atunci inteligența nu poate decât să asculte și să se plece, iar nicidecum să cunoască. Și aceasta, poate, pentru un motiv peremptoriu pe care îl voi sugera îndată.

Dar ceea ce voiesc acum, este să insist asupra violentărilor existențiale (*coups de force existentiels*, n. t.) despre care am și vorbit.

Prima violentare este *cogito*-ul, cel de-al doilea argument ontologic.

O scrisoare către Clerselier pare a lămuri ceea ce voim noi să spunem despre *cogito*: «...adaog numai că cuvântul *principiu* poate fi luat în diferite sensuri și că este altceva de a căuta o *noțiune comună* care să fie atât de clară și atât de generală, încât să poată sluji de principiu pentru a dovedi existența tuturor Ființelor, acele *entia* ce vor fi cunoscute apoi; și altceva este de a căuta o Ființă, a cărei existență să ne fie mai cunoscută decât a oricărei alteia, așa încât să ne poată sluji de *principiu* pentru a cunoaște » (Iunie sau Iulie 1646, AT, IV, 443). Nu, desigur! *Cogito* nu este o deducție, nici descoperirea unei esențe. Este descoperirea intuitivă a unei existențe, — și nu, așa cum admitea filosofia tradițională, printr'o reflecție asupra unui act particular de cunoaștere a lucrurilor distinctă de existența chiar a inteligenței și a sufletului, ci printr'o surprindere directă (*par unei saisie directe*, n. t.) a acestei existențe însăși, într'un act în care gândirea coincide cu propriul ei fond subiectiv și cu propria ei existență. Iată singura surprindere existențială de care este capabilă inteligența omenească prin propria-i activitate. Și aceasta este o violentare (*un coup de force*, n. t.), căci pentru a se sezisa de o astfel de existență, inteligența omenească trebuie, bruscând «esențialismul», împrumutat din altă parte și depășind într'un singur moment dominant întreaga ordine a esențelor și a obiectelor inteligibile, — să coincidă cu propriul ei act de a exista.

Acesta este, după părerea noastră, sensul profund, sensul tainic al *cogito*-ului cartezian. De aici urmează, nu numai că exis-

tența singură, ce ne este dată și de care suntem siguri, este aceea a subiectului ca subiect. Dar dacă gândirea, ca atare, se răspândește într'o multiplicitate de esențe și de idei-tablouri care sunt obiectele ei, mai este ea cu adevărat o esență? Descartes o credea și el vorbește mereu de *natura* sufletului care constă în a gândi. Dar a gândi înseamnă, de asemenea, a exista în actul inteliecțiunii ca atare. În fundul virtualităților *cogito*-ului cartezian se află, credem noi, ceea ce nu va apare explicit decât mult mai târziu, mai cu seamă la apumiți idealiști francezi contemporani: anume, că gândirea este, în definitiv, o existență fără esență, fără natură sau structură, și deci, în cele din urmă, o libertate pură ce face să porceadă necurmat din ea însăși fețele noilor universuri ale științei, ea însăși fiind fără față și fără nume.

Dovada ontologică constituie o a doua violentare existențială (*coup de force existenciel*, n. t.). Totuși, ea pare să nu disimuleze nici o violență tainică de acest fel. Căci nu este vorba aici în mod evident de o esență căutând existența, de o idee — aceea a Infinitului sau a Perfecției suverane — al cărei conținut este astfel încât trebuie să-și afirme necesara-i putere existențială? Dar privind lucrurile mai de aproape, cetind *Răspunsurile la primele obiecțiuni* și polemica lui Descartes împotriva concepției clasice a aseității divine, ești pus în situația de a te întreba dacă, în realitate, această idee — «cea mai clară și mai distinctă» dintre toate, — această idee a unei esențe implicând existența și obligând spiritul să o afirme, nu cumva maschează ceva mult mai profund: anume, auto-afirmarea unui Dumnezeu atotputernic existând «prin propria lui putere», sau a unei Existențe supreme, așezându-se ea însăși totodată, în realitate, prin cauzalitatea-i infinită (*causa sui*) și în gândire, prin iradierea unei «idei» ce nu se aseamănă cu nici o altă idee și care nu îngăduie nici o investigațiune în această uimitoare existență la care ea ne «supune».

Ce putem spune decât că, la urma urmelor, și pe linia unui mare idealism ca acela al lui Fichte, Dumnezeul cartezian va apare în chip logic, după două veacuri, ca o Existență fără esență, un Eu pur și fără chip, care se întemeiază prin propria sa voință, întemeind devenirea? Pricina peremptorie pentru care la Descartes esența divină este, pur și simplu, inaccesibilă rațiunii, ar fi, prin urmare că, potrivit virtualităților tainice ale cugetării car-

teziene, Dumnezeu. neavând esență sau natură, este numai Existență și Eficiență. Pare atât de adevărat că Dumnezeuul cartezian este o existență fără esență, încât chiar esențele înseși sunt o expresie a libertății sale creatoare: negăsind în el, pentru a ne exprima astfel, rațiunea lucrurilor, el a creat-o în mod arbitrar, cauză eficientă a necesităților inteligibile, așa cum este față de lume, și în definitiv, față de propria sa ființă.

Iată, deci, o a doua priză existențială de care inteligența omească este capabilă, — de data asta prin activitatea lui Dumnezeu înăuntrul ei. Și, din nou, avem de a face cu o violentare (*coup de force*, n. t.) acolo unde, pentru a găsi cu orice preț existența, metafizica părăsește întregul ordin al esențelor, al acestor esențe cărora, numai lor, li s'a statornicit inteligență.

Astfel de violentări existențiale s'au dovedit de neînălțurat, din pricina conflictului dintre esență și existență în sânul cartezianismului, și, în general, credem noi, în idealismul modern, sub orice formă s'ar prezenta.

Raționalismului cartezian i-ar fi de puțin folos dacă i-am opune ceea ce se numește astăzi « filosofii existențiale »; și acestora li s'ar putea aduce imputări simetrice ce cele pe care le-am adus lui Descartes, căci le-ar fi la fel de greu, pentru a-și găsi justificarea, să găsească inteligibilitatea, așa cum idealismului cartezian îi este greu, pentru a putea da seama de rațiunea lumii reale, să revie la existență. Și numai în direcția a ceea ce noi am numi bucuroși un « intelectualism existențial » este totuși posibil, după părerea noastră, să se caute calea culmilor între aceste două povârnișuri contrare ¹⁾.

JACQUES MARITAIN

¹⁾ Suntem bucuroși să anunțăm că, o dată cu publicarea acestui text al comunicării făcute în cadrul Congresului Descartes, ilustrul filosof și eseist francez își începe prețioasa colaborare la revista noastră.

CU PRIVIRE LA « JURNALUL INTIM » AL LUI TOLSTOI (1910)

Oricât ar fi de respectabile ultimele cuvinte ale lui Tolstoi, ceea ce domină această carte este mai puțin expresiunea lui morală din ultimul an de viață, cât problema raporturilor acestui Tolstoi cu soția sa.

Am mai scris asupra acestui subiect (*Nouvelles Littéraires*, vara 1928). Nu cunoșteam pe atunci *Jurnalul d-nei Tolstoi*, a cărui traducere franceză (*Plon* 1930) nu apăruse încă și a cărui cunoaștere este indispensabilă.

Nu există nimic, nici un suflet, nici un act, nici o situație, care să nu aibă mai multe fațete și care să nu aibă nevoie a fi examinat succesiv prin fiecare din ele. Fațetele ce luminează « cazul Tolstoi » sunt foarte numeroase: jurnalul său, jurnalul soției, jurnalul copiilor, corespondența prietenilor. Dar nu numai că fiecare din aceste personaje privește realitatea sub o lumină particulară, ceea ce este firesc, dar adesea, sub impresia momentului, contrazice ceea ce ne-a spus în altă parte, sau ceea ce este evidența însăși, așa cum apare ea din tot ceea ce cunoaștem asupra acestui caz (și știe Dumnezeu dacă ni s'au dat deajuns de multe informații). Astfel Tolstoi scrie că « nu a fost niciodată îndrăgostit » de soția sa, în timp ce *Jurnalul* mărturisește ani de-a rândul contrariul. Afirmă că ea n'a avut pentru el « nici urmă de dragoste », în timp ce dragostea d-nei Tolstoi, oricât de turbure și de nefastă ne apare uneori, nu poate totuși să fie pusă la îndoială. De asemeni nu ne este posibil să o credem pe Doamna Tolstoi când vorbește despre « viața epicureană » a soțului ei, mergând până la a-l acuza de nesinceritate (« Cât de mult l-a

plictisit *rolul* său de gânditor religios și doctrinar») ¹⁾, pentru motivul că acest om bătrân se odihnește de munca unei jumătăți de secol, jucând cărți, seara după masă. Și dacă este ușor de înțeles ca d-na Tolstoi să fi fost tulburată aflând din jurnalul soțului său, că el fusese « foarte adesea » îndrăgostit de diverși băieți, cum să luăm în serios un moment măcar « convingerea » ei că ar fi existat relațiuni sexuale între el și Certkow (unul în vârstă de 82 de ani, celălalt de 56), și uimirea ei când îi vede șezând unul lângă altul sau când Certkow îl fotografiează pe Tolstoi? Am dat numai câteva exemple. Am mai putea da altele, nenumărate.

Din cauza aceasta, privit prin diferitele lui fațete, cazul Tolstoi îmi pare că este unul din acele cazuri ce pot fi judecate în sine (ceea ce vom face îndată), dar actorii lor nu trebuie judecați decât cu mare prudență. Când am cunoscut jurnalul d-nei Tolstoi, am notat pentru mine: « Și el și ea au și nu au dreptate », ceea ce echivalează cu acel « toată lumea are dreptate totdeauna » pe care-l scriam în *Les fontaines du désir*. E de altfel foarte delicat să măsoți responsabilitatea unuia și a celuilalt, într'o anumită situație. Cu cât mai greu devine acest lucru într'un conflict care durează de 48 de ani, și pe care uzul și abuzul jurnalelor intime îl luminează uneori, dar îl întunecă pe alocuri, căci prea multă precizie, prea multă atenție cotidiană, prea mult scris diformează.

În orice acțiune este dificil, adesea aproape imposibil, să determini partea de responsabilitate a fiecăruia: ea este diluată și alunecoasă. Trebuie să privești la microscop, pentru că totul trebuie privit la microscop, dar trebuie deasemeni să admiți că în anumite cazuri nu ai dreptul de a judeca.

¹⁾ În altă parte: « El nu este nici drept, nici sincer. Totul în el este prefăcătorie, minciună, afectare... Mereu aceeași vanitate, o nesfârșită sete de glorie și o irezistibilă nevoie de a lărgi cât mai mult popularitatea sa ». « Li trebuie zgomot, reclamă, publicitate. Nu cred nici în bunătatea, nici în omnia lui » (Jurnalul d-nei T., editura Plon).

Și acum iată răspunsul păstorului către păstoriță: « Ea n'are nevoie de dragostea mea. Nu-i trebuie decât un singur lucru: ca oamenii să creadă că eu o iubesc » (Jurnalul lui Tolstoi). Acuzarea de vanitate trece dela unul la altul.

Am găsit în volumul de față o apreciere asemănătoare al lui Certkow. Sensul e următorul: totul a fost atât de complicat, încât îi este imposibil unei persoane străine să judece greșelile unora și pe ale altora. Cititorul va face bine să rețină această frază a lui Certkow, când o va întâlni: ea ne oferă o concluzie înțeleaptă.

* * *

Prin urmare, nu vom judeca. Dar nu e mai puțin adevărat că, totuși, căsătoria lui Tolstoi are o valoare de avertisment de cea mai mare importanță, pentru că simbolizează un caz frecvent: căsătoria omului care nu e făcut pentru căsătorie și se însoară fără motiv serios cu o femeie nu mai rea decât altele, dar care îl va face să sufere, pentru simplul motiv că este femeie, adică dintr'o specie în dezacord cu specia sa.

Tolstoi va spune în 1910: « Gândindu-mă la căsătoria mea, bag de seamă că a fost ceva fatal », iar pe patul său de moarte: « Nu am luat suficiente măsuri de prevedere ».

Spunea acest lucru patruzeci și opt de ani după căsătorie. Dar numai nouă luni după ce se însurase, scrisese: « Sunt mic și neînsemnat și, ceea ce e și mai rău, am devenit astfel de când m'am căsătorit cu o femeie pe care o iubesc ». Pe urmă un an mai târziu: « Văd bine că nu există pentru mine fericire și poezie decât în singurătate ».

În sfârșit *înainte de a se fi căsătorit*: « Considerând că societatea femeilor este o plicticoasă necesitate a vieții sociale, trebuie să fugim de ele cât putem. Cine ne inspiră într'adevăr, dacă nu femeile, indolența și tot felul de vicii? Cine ne face să pierdem calitățile noastre naturale, curajul, fermitatea, bunul simț, dreptatea, etc., cine, dacă nu femeile ? »

Dar atunci, cum de s'a înșelat, el, om matur, în vârstă de treizeci și patru de ani, cum de s'a înșelat atât de grav, încât să se însoare? Când cineva scrie: « Nimic nu este mai penibil decât să-i vezi pe cei cu care ești chemat să trăiești, făcând pentru tine sacrificii și mai ales beneficiind de sacrificii, pe care tu nu le ceri, din partea oamenilor pe care tu nu-i iubești. Sacrificiul este forma cea mai constantă a egoismului » (Jurnal 1847), cum de nu prevede că într'o zi va fi obligat să scrie despre soția lui:

« Sacrificiile pe care le face pentru mine, tot mie mi le va pune la socoteală » (Jurnal 1863)?

Răspuns: « Cauza principală a nefericirii în căsătorie, constă în faptul că tinerii sunt crescuți în ideea unei fericiri conjugale. Atracția sexuală, încurajată de opinia publică și de literatură, învâluște căsătoria cu un farmec plin de făgăduieli. Dar căsătoria, departe de a fi o fericire, este totdeauna o suferință » (Jurnalul lui Tolstoi 1895—1899).

Așa dar, Tolstoi s'a căsătorit, deși avea despre femeie opinia cea mai aspră, dar s'a lăsat înșelat de poezia vulgară pe care opinia publică și literatura le acordă femeii și căsătoriei. Era sătul de femei pierdute. O fată tânără și curată era o încântare. Nici zece luni nu-i vor trebui ca să observe că, în comparație cu această fată, femeile pierdute erau inofensive. Nimic mai obișnuit decât această întâmplare.

Dar nici d-na Tolstoi nu este « hiena turbată » despre care au vorbit unii. Gelozia împotriva gândirii bărbatului și împotriva puterii lui de a fi fericit fără femeie ¹⁾, gelozia împotriva prietenilor, cu atât mai mare cu cât valoarea lor este mai mare, exigența ²⁾, incoerența, minciuna, spionajul, furtul familiar ³⁾, lacrimile, crizele de nervi adevărate sau false, șantajul cu sinuciderea, șantajarea copiilor, justificările care nu justifică nimic (« I-am fost totdeauna credincioasă » ⁴⁾, acuzarea de afectare și nesinceritate, acuzarea falsă de « moravuri împotriva naturii » (falsă întru cât se aplică la Tolstoi-Certkow), trădarea, care dezvăluie cea mai secretă intimitate ⁵⁾, dragostea de bani, prefăcătoria reli-

¹⁾ « Nu pot să-l sufăr pentru că nu suferă și pentru că scrie ».

²⁾ « Eu trăesc pentru el și prin el. Îi cer să facă același lucru pentru mine » (Jurnal 1863).

« Nu e de ajuns să rămâi aici liniștit și să taci, vreau să fii tandru și mângâietor » (Jurnal 1910). (Are vârsta de 66 de ani).

³⁾ Ea sustrage jurnalul intim al lui Tolstoi și, timp de mai multe zile, observă, cu sentimente ce se pot bănuî, pe bătrân, căutându-și peste tot jurnalul.

⁴⁾ Dar puțin ne pasă, doamnă! Înșală-l, dar nu-l otrăvi. « Oriunde ești tu, aerul e otrăvit ». Dacă d-na Tolstoi ar fi fost puțin infidelă, cel puțin în timpul infidelităților ei, nu și-ar fi iubit bărbatul, această iubire a infectat totul.

⁵⁾ « A se spăla este pentru el un eveniment! Mi-a povestit că picioarele îi sunt pline de murdărie și că sub coajă s'au format răni care-l dor, mă

gioasă (Te-Deum și aghiazmă în camera în care a fost Certkow) sau superstițioasă (face pasiențe): aceste tenebre convulsive nu sunt nimic altceva decât femininul în stare pură, manifestat de o femeie care nu se mai stăpânește, și dus până la intensitate de temperamentul rusesc. La nenumărate femei, observăm începutul tuturor sentimentelor și tuturor actelor d-nei Tolstoi. De parte de a fi un monstru, ea se dezvoltă cu reacțiuni prevăzute; unele mai clasice decât celelalte — nimic nu lipsește — după o curbă ce mi se pare că le dă dreptate celor ce gândesc că sufletul femeii, nu numai că nu este «misterios», dar este tot atât de lizibil pe cât sunt evoluțiile peștilor dincolo de sticla unui acvariu. Repetăm, d-na Tolstoi este un caz general, care nu a luat forme patologice sau quasi patologice, decât sub influența unor împrejurări particulare care dealtminteri sunt ușor de explicat până la un anumit punct ¹⁾.

Iasnaia Poliana în 1910, amestec de biserică, temniță și agenție de publicitate, este un infern. Și el și ea spun și scriu că *celălalt* îl va ucide. Dar nu este decât un amănunt într'o situație banală: o femeie ca toate femeile (și cu indiscutabile calități) și un om care s'a căsătorit, deși avea toate motivele să nu o facă: ciudățenia lui, disprețul pentru femeie, faptul de a fi un artist, și direcția spre care se îndrepta opera sa, direcțiune pe care o cunoștea prea bine în momentul căsătoriei.

«Cazul Tolstoi» este interesant prin ceea ce el are general. Exemplul moral al lui Tolstoi este îndoielnic. Dar exemplul căsătoriei lui nu este deloc îndoielnic: nu vă căsătoriți la întâmplare.

Suferința lui Tolstoi i-a fost de folos, pentru că totul îi este de folos scriitorului: această suferință l-a făcut să scrie Sonata Kreutzer. In ochii posterității, această suferință l-a servit: s'a înrădăcinat așa de mult ideea că a suferi este o onoare, încât

dezgustă! Nu mă voi obișnui niciodată cu murdăria și cu mirosul urât», Toate acestea într'un jurnal (editura Plon) despre care știa că va fi dat publicității.

¹⁾ «Ne supărăm pe femeia care nu înțelege sau nu vrea să facă ceea ce rațiunea îi dictează. Totuși, ea nu poate face nimic. Magnetul, care atrage fierul, nu are nici o influență asupra lemnului.» Jurnalul lui Tolstoi, 1895—1899.

publicul cu greu poate crede în genialitatea unui om fericit. Dar și nouă această suferință ne poate fi de folos.

Pentru câți dintre noi? unul între câte mii? Omul caută prostia. Vrea pe « Dumnezeu », vrea femeia, vrea suferința, vrea dictatura, vrea o « credință » și vrea să se sinucidă pentru ea (război, martiraj, etc.). În zadar câțiva oameni au încercat din veac în veac să-l facă pe om mai inteligent: efortul acesta a fost veșnic inutil. Dar poate nu pentru toți. O ființă pe ici pe colo devine mai puțin naivă, și cum e posibil ca această ființă să fie una din acelea pe care le iubim, un astfel de efort merită să fie încercat. Jurnalele lui Tolstoi și ale soției sale trebuie deci să fie cât mai mult răspândite: ele constituie o operă binefăcătoare. Cei care au avut experiențe analoage sunt datori să le facă cunoscute « pentru fiii noștri, când vor avea douăzeci de ani ». Alături de imaginile celebre eternizate prin legendă, istorie și literatură, se cuvine să ia loc și aceste imagini: un geniu de optzeci de ani ascunzându-și jurnalul său întim sub pernă sau în cismă; doamna Tolstoi ascultând la ușă bărbatului ei; Tolstoi visând în somn că se luptă corp la corp cu soția lui; Tolstoi, în timpul nopții privind din pat pe soția sa care-i scotocește printre hârtii; Tolstoi în agonie, punând să se acopere fereastra « fiindcă i se păruse că vede o figură de femeie care încerca să-l privească »: aceste tablouri de foc, aceste scene shakespeariene, dacă vor fi întipărite într'o minte tânără, vor fi făcut pentru omenire la fel de mult bine ca și scrierile didactice ale marelui om, iar întru cât îl privește pe el — care a avut atâtea iluzii — desigur nu o iluzie îi va fi dictat aceste sfâșietoare cuvinte, ultimele scrise de mâna lui (cuvinte ce se înfrățesc cu ale lui Oedip, când exclamă: « cu toate nefericirile mele, vârsta mea înaintată și amintirea faptelor mele mă fac să cred că totul e bine »): « Și totul e bine și pentru ceilalți și, mai ales pentru mine ». ¹⁾

HENRY DE MONTHERLANT

¹⁾ Acest articol a fost scris anume pentru Revista Fundațiilor Regale.

PRIMII ȘI ULTIMII PAȘI

La 1877, orășelul C... era ca toate cele de pe malul Dunării, un târgușor în formație, jumătate sat, jumătate oraș, plin de țăncari și de praf. Cu străzi largi, țărmurit de apă, era un colț liniștit de țară, unde țăranii, vrednici, bruni, uscați ca niște țigări de foi, duceau o viață patriarhală. Cei mai în vârstă purtau șube lungi de dimie albă, înflorite cu găetane negre, căciuli în formă de ișlic și plete. La Bobotează, mergeau în fruntea norodului, să fie martori la botezul crucii, îngenunchind cu smerenie sub steagurile bisericеști, acoperindu-și capul cu patrafirul preotului, în roza vânturilor, ce înflorea malul Dunării. După slujbă, Nae, țigan jerpelit, scotea crucea, aruncându-se, îmbrăcat, în apa înghețată și umbla beat tot restul anului.

Femeile curate, înfipte, harnice, se fereau să dea de vorbă lumii, munceau cum se lumina de ziuă, la câmp și acasă. Pe înserate, se întorceau dela fântână, cu cămăși albe, cu polomeacurile argintate, legănând șolduri pline, mergând câte trei, câte patru, cuprinzând strada.

Danacii isteți, călărind pe deșelate, se întreceau la horă, la undit, silindu-se, ambițioși, să cucerească preferința fetelor. La spartul jocului, alergau să le prindă, adeseaori cu certuri, cu bătăi crâncene, din care se alegeau cu capul spart, sau cu vre-un mort, bocit apoi pe întrecute, de femei împărțite în tabere.

Așezați pe soclul bisericii, peste drum de școală, se jucau, fetele împotrividu-se din greu băieților ce le desmierdau în văzul satului.

De sărbători, lumea se strângea la biserică și aducea daruri. După leturghie, popa bărbos ca un patriarh, bea la rând cu oamenii, pe îndelete, cu gesturi măsurate, rachiul cu ocaua. Și când le juca

în ochi flacăra roș-gălbuie a alcoolului, porneau în rând tăcuți, considerați de trecători, spre casă.

Institutorul Vasile Smărăndescu era, netăgăduit, omul cel mai respectat din târg. El a întemeiat școala primară, adunând deocamdată numai băieții sălbatici ca niște lăstuni, care se împotriveau cu disperare să li se taie părul.

Apoi încet, luați cu binișorul, oamenii s'au deprins. Zidiră școală albă în inima târgului, pe care d. Vasile, cum obișnuia să-i zică lumea, o conduse cu demnitate patruzeci de ani încheiați.

După război, Domnitorul, care vizitase orașelul, hotărî să se înființeze școală de fete, dăruind cele necesare. Localul s'a înnădit, scriindu-se pe frontispiciu, cu litere mari negre:

« Școală primară de ambe sexe ».

Ministerul instrucțiunii a trimis institutoare, o fată bălaie, sfioasă, cuminte, pe care d. Vasile, fecior de preot, întâlnind-o azi, mâine, constatând că e blândă și înțelegătoare, s'a grăbit s'o ia de nevastă, iar mai târziu, a reușit s'o numească directoare.

Împreună îngrijeau școala cu evlavia cultului bisericesc.

Curtea era plină de flori, dușumelele albe, cancelaria ordonată, iar clopotul dăruit de orașeni vestea programul, cu punctualitatea unui șef de gară.

Cu ceilalți institutori trăiau într'o camaraderie strânsă, întreținută cu tratații, în orele de recreații, pe călduri mari.

De altfel, neavând altceva de făcut, dascălii își vedeau de treabă. Părinții nu erau pretențioși. Pedagogia simplă se rezuma la lecții învățate pe dinafară — « de aici până aici » — la patimile Domnului, la bătăliile voievozilor, la cele patru operațiuni explicate aproximativ.

La sfârșitul anului, directorii, d. Vasile în redingotă, descoperiți amândoi pentru a semna oficialitatea, țineau cuvântări, împărțeau cărți și coroane în grădina publică, aplaudați de cetățeni în sunetul fanfarei.

Între soți era armonie perfectă. Ea nu făcea nimic fără să-l întrebe, iar el aproba tot:

- Ce zici, Vasile?
- Cum crezi și tu...
- Trebuie...
- Fă!...

Amor perfect nu există. Există numai prietenie devotată, pornită din bucurii și necazuri împărtășite. Maria își iubea bărbatul fără fățarnicie. Avea încredere în el, așa cum sfătuește biserica.

Nu se prăpădea cu firea pentru scuturat, pentru gătit. În schimb, era hotărîtă, econoamă, știa să coase și broda admirabil.

D. Vasile se arăta îngăduitor. Glumind cu prietenie, o ajuta în toate împrejurările, sfârșind prin a face din ea o gospodină de frunțe.

În cancelaria care le servea de sufragerie, pe fața de masă albă, două tacâmuri ce-și făceau vis-à-vis se înmulțiră treptat, se făcură trei, patru, adăogându-se un scaun înalt, pe rotițe, trecut dela un moștenitor la altul.

Viața lor era uniformă: nu cunoșteau decât școala și casa.

Dumineca și sărbătorile, plecau la braț, ea în rochie de mătase, el cu guler tare, la notabilii comunei. Se prezentau ceremonioși, vorbeau pe rând, fără aluzii răutăcioase, fără glume nesocotite, de copii, de slugi, de piață, ferindu-se de a contrazice stăruitor, de teamă să nu jignească pe cineva.

La zile onomastice, bărbații, strânși laolaltă, deșertau păhărele de vin prost, grăbiți să se amețească, în timp ce tinerii, în sunetul unui vals dulceag, cântat în stradă de muzica militară, se învăteau într'o apropiere pudică, îmbujorați de plăcere și abținere.

Soții Smărăndescu își iubeau copiii cu dragoste cumpănită, silindu-i să mănânce fără marafeturi, procurându-le cărți, haine, la timp, plăceri nevinovate, întreținându-i cu sacrificii în școli superioare, dornici să-i vadă oameni.

Dădeau semne bune. Ilie, cel mai mare, era premiant la liceul internat din Iași. Cel mic, Ionel, era răsfățatul colegilor d-nei Smărăndescu, în deosebi al d-rei Nedelcovici, femeie cu fața răvășită, cu ochii întunecați, cu tâmple argintate.

Englezii au luat de mult obiceiul de a broda pe șorțul copiilor: « Nu mă săruta ». Nu este numai o măsură de profilaxie, dar și de igienă morală, pentru a nu trezi instincte care trebuie să zacă nevinovate, în firea lor, urmând ca ele să se dezvolte normal, protejate de mantia nevinovăției, ca grâul ce apare de sub zăpadă, răsărit, verde, la cele dintâi raze.

Fetele care îmbătrânesc nemăritate trebuie să reverse asupra cuiva comoara de dragoste ce poartă în suflet, de care beneficiază

mai târziu, o pisică, un cănăraș — în lipsă de călăraș — sau băiețelul vecinei.

Pe Ionel, d-ra Nedi, cum o numeau pe scurt colegii, îl lua în brațe, îl gădila să moară, îl săruta unde nemerea, îl strângea să-l înnăbușe, sfârșind prin a-l mușca de obraz, potolindu-i răzvrătirea cu bomboane proaste.

Nu băga nimeni de seamă. Deși inteligent, băiețelul continua să învețe mediocru, ocrotit, ridicat în slavă de d-ra Nedi, profesoara lui.

A intrat în liceu nehotărît, fără vlagă, ros de precocitate inconștientă, ca mărul de un vierme ascuns.

Intr'un an, rămânând repetent, i-a fost rușine să se arate cunoscuților. A plecat dela Craiova, urmând linia ferată, neștiind încotro merge. Telegrama urgente l-au descoperit în drum. Acasă nu l-a certat nimeni. I-au dat să mănânce și l-au culcat în pat primenit.

Totuși, vacanța nu i-a tihnit. De câte ori înălța smeul sau se ducea la Dunăre, părinții îl certau, pe rând, cu vocea îngroșată: «Mai pune mâna pe carte, băiete, lasă joaca»... încercând să pară supărați. Dar la masă, mâncau cu poftă saramura de oclei, pescuiți de el, sau puneau smeul la adăpost, de teamă să nu i-l strice roua.

Toamna, la deschiderea școalelor, înnoit din cap până în picioare, cu lucrurile împachetate ca dela prăvălie, părinții l-au retras dela liceu, l-au dat în pensiune la un francez alsacian, să învețe comerțul și bunele maniere.

La plecare, mamă-sa i-a pregătit pui fript, un șerbet de zahăr ars și prăjituri. Invârtindu-se în jurul său, judecând binele și răul, străinătatea și ispitele orașului, d. Vasile i-a dat cu stângăcie, doi lei, să aibă de buzunar. E drept că la gară, când să pornească trenul, șoptindu-i «bagă-i în buzunar să nu afle mamă-ta», i-a mai strecurat în palmă, câțiva gologani.

* * *

Gazda lui Ionel, d. Daurat se întitula «doctor dela Berlin». Nu era de mirare, fiind din Strasbourg. Pe atunci, alsacienii studiau de nevoie la Berlin.

Nevasta lui, mai tânără decât el, era din Nancy.

Lui Ionel i se părea însă extraordinar că n'aveau servitoare. Iși purtau fiecare de grije. Trebuia să-și pregătească singur de spălat, să se primenească, să-și adune lucrurile, obiceiuri cu care nu era deprins. Dar cum nici unul din ei nu sta degeaba, a intrat repede în asociație: el spărgea lemne, d. Daurat ațâța focul, Henriette, sora lui, care dădea lecții de franceză și de pian, rânduia prin casă, iar Yvonne servea cafeaua. La ora opt, se împărștiau la treburile lor. La ei a învățat Ionel că prima condiție a traiului în comun e să fii folositor celor cu care trăiești împreună.

După ce i-au arătat camera, closetul, dulapul, în care avea să-și țină hainele, d. Daurat i-a hotărît serios categoric dela început:

— Cu domnișoara prepari franceza, cu mine matematicile și contabilitatea.

— Și cu mine, monsieur Ionel, a completat d-na Daurat, glumind copilărește, faci curat. Eu cârpeș lenj e Samdi soir faci musique... Mai seulment il faut faire bien attention... Mon mari est très sévère... Trebuie bine înveți...

La ora patru, când se înapoia dela școală, găsea pe masă două mere lângă o felie de pâine acoperite cu un șervețel.

Yvonne n'avea patruzeci de ani. Era grăsulie, nu prea înaltă, blondă, ușor pistruită, cu părul încolăcit, așezat pe cap ca un cozonac crud.

Intervenția, de o gravitate comică, cu care a îndulcit severitatea primei întrevederi, i-a mers lui Ionel la inimă.

Aveau reguli pe care nu încerca să le înfrângă, pentru a le face plăcere. Trebuia să se spele pe mâini, să calce ușor, să vorbească încet, să poarte în casă haine și ghete vechi.

După un mic repaus pe care îl petrecea fără control aparent, în curte sau în stradă, prepara lecțiile, întâi singur, apoi cu d. Daurat, în fine cu d-ra Henriette, care, venită în țară mai târziu, nu vorbea de loc românește.

După ce se asigurau că a învățat conștincios, dacă nu era trecut de ora nouă, se așezau la pian. Aveau cultură muzicală germană. Henriette absolvise conservatorul, iar Yvonne avea o voce metalică, ștregară, de cabotin. Știa din auz cântece ușoare, patriotice, populare. Le vorbea mai mult decât le cânta, interpretându-le, just, cu gesturi hotărâte, cu șapca lui Ionel pe ochi,

când imita vre-un militar, sau cu basma roșie la gât, dacă închi-puia un derbedeu de barieră, iar ca reculegere, înainte de culcare, d. Daurat cânta la orgă bucăți religioase.

Din nefericire aceste distracții erau rare. Obosiți de alergă-tură, după masă, d. Daurat și Henriette picurau de somn, iar Yvonne n'avea totdeauna chef de joacă.

Crescuți în țară îmbelșugată, Românii sunt foarte largi, deschid inima și punga primului venit. Străinii, în special Francezii, pri-vesc cu ochi răi pe cel care trăiește pe spinarea comunității. D. Daurat și Henriette câștigau bani, dând lecții particulare, bine plătite de craioveni. Yvonne, care nu câștiga nimic, căuta să-și evidențieze rolul:

— Eu munceș toute la journée, prépare les plats et dum-voastră, comme les boer, la moncar...

Stimulat de ambianțe, Ionel era într'o continuă încordare, muncea cu râvnă, la cot cu ei. Ca niciodată, obținuse note mari. Trecea printre premianți. D. Vasile era încântat, spunea nevastă-si frecându-și mâinile:

— Ce va-să-zică străinul!... Să vezi, Mario, băiatul nostru cum se dezbracă de haine când vine dela școală. I-a făcut al dra-cului neamț, din niște vechituri, o hainuță și niște pantaloni de casă... M'a oprit și pe mine la masă. Ce crezi? Un ou, o frip-tură și gata. În cinstea mea au adus bere... Au vrut să-i dea și lui Ionel, dar aici m'am opus categoric: « Nein, is' zu fil »... Știi ce mi-a răspuns nevastă-sa? « Când vine tata, noi facem sarbător »...

Ionel pornise pe șaisprezece ani. Cu Henriette se întâlnea toată ziua. Aștepta cu drag ora de franceză. Nu-l lăsa în ruptul capului să pronunțe greșit, îl corecta cu răbdare metodică, vor-bind cu el numai franzuțește.

— Ne dis pas: e... regarde ma bouche: ee...

Sta lângă el, ca un coleg de bancă. Câteodată îi trecea o mână după cap, iar cu cealaltă urmărea cuvintele pe carte. Ionel nu mai vedea nimic. Când îi zicea « regarde ma bouche », se înfiora, îi venea să-i sărute buzele umede, roșii. Simțea căldura trupului ce se lipea de el moleșindu-l. Sâni ce se întrezăreau ca niște pescăruși, îl înebuneau. Lecția terminată, umbla năuc. Dimineața se trezea obsit, după ce o visase toată noaptea. Ea nu vedea sau nu voia să vadă. Se necăjeau foarte rar:

— Tu es un enfant très sage, mais si tu ne fait pas attention je le dirais à ton père.

Ii venea să plângă, crezând că s'a depărtat de el. Se arăta pocăit, silitor, așteptând plin de speranță, fără să știe ce. Trăia ca un elev, recompensat cu vorbe dulci sau aspre. Il trata ca pe un copil și el se revolta, fără curaj să protesteze. Se împlineau două luni de când trăia lângă ea, umilit că nu-l bagă în seamă. Iși propunea să nu mai învețe, să răspundă obraznic, să nu mai vină după Crăciun. Dar când se apropia ora de franceză, uita tot.

Intr'o seară, lucrau adunați sub lampa care păta fața de masă cu un petec de umbră.

Deodată simți că cineva îl calcă pe picior. Inlemnise. Abia mai răsufila. Să fi fost întâmplare?... Nu îndrăznea să ridice ochii. In fața lui, Henriette citea indiferentă. Doar când s'au dus la culcare, i s'a părut mai aprinsă la față. A adormit târziu, urmărind cu auzul încordat, zgomotul ce venea din camera ei. O chema în șoaptă, repetându-i numele: « Henriette, Henriette, Henriette », ca pe un refren ce-ți intră în urechi, după o noapte de orgie.

Vai! când d. Daurat i-a luat notele la sfârșitul trimestrului, *dăduse* înapoi. L-a pedepsit să se culce o oră mai târziu. Seara, a găsit pe masa din odaia lui un bilețel prin care Henriette îl înștiința că, dacă nu-și îndreaptă notele, nu va mai vorbi cu el. L-a sărutat, l-a ascuns în carte. Nu știa cum să se întâlnească cu ea. Nu rămăneau niciodată singuri. Yvonne îl ghicise. La șaisprezece ani, te trădezi ușor. I-a spus mai târziu între patru ochi:

— Nu trebuie joci cu domnișora... Ea nu destul sever cu dumneta!

Dornic să repare greșala, să nu-i atragă nemulțumiri, învăța sârguitor. Răsplata a venit imediat. Henriette l-a călcat din nou pe picior.

N'ar fi crezut să aibă o pedagogă atât de atrăgătoare. O privea ca pe o sfântă. Aștepta cu aceeași nerăbdare să o vadă stând lângă el, să-i asculte graiul. O admira, fiindcă era străină. Tot ce făcea i se părea neobișnuit: felul de a se îmbrăca, gesturile, accentul. Dar îi plăcea mai ales carnea albă, un alb lăptos de fildeș.

Ochii ei scăpărau pe furiș, când nu se credea observată, sau îl priveau static dintr'o lume superioară, exprimând neîncredere.

Henriette își cerceta poate îndelung conștiința, dacă trebuie să-și pună mintea cu el. Uneori părea oboșită, se lăsa mânată fără împotrivire, de destin. Dar se vedea bine, ființa ei întreagă căuta dragoste ca un bun ce i se cuvenea, căzut pe nedrept în stăpânirea altora...

Camera lui Ionel era mărișoară. Il despărțea o săliță, de dormitorul ei mobilat sumar: pat îngust, cuier de brad, masă cu cărți răvășite.

Când venea dela lecții, îi căuta pantofii de casă. Ea îl mângâia cu palma ca pe un cățeluș care a făcut frumos. Nu putea să-și exprime vanitatea ce-l cuprindea, că-i primește serviciile lui, că îl admite în intimitatea ei, nici patima cu care îi îndesa, piciorul dolofan, cald, în pantofii deformați, de care ea nu se rușina.

Altfel, la vârsta lui, era pentru toți din casă « monsieur Ionel » tratat pe picior de egalitate, ca un om mare. Seara se plimbau puțin prin curtea mică, de colo, până colo și înapoi, sau prin fața casei « pentru a vântura fasolea », afirma d. Daurat cu sânge rece, stârnind la fiecare dată ilaritate ieftină.

Ionel mergea lângă Henriette. Tăcea, robit de farmecul ei. Ar fi vrut să-i spună tot ce-i trecea prin minte, să vorbească la infinit, de părinți, de școală, de visurile lui, dar n'avea curaj. Se simțea bine lângă ea și ar fi dorit un pretext să se depărteze. Uneori Henriette îi citea versuri, pe care le asculta cu gândul aiurea, cu mâna pe genunchii ei.

— Petit nigaud... Il faut aimer les vers... C'est notre âme qui vibre...

Pe neașteptate, s'a întâmplat ce nu credea să se întâmple. Era în ziua de 24 Ianuarie. Cer de plumb, muzică militară, noapte. Se isprăvisе gazul. Nu mai vedeau să continue lecția. Focul murise în sobă. Ferestrele abia mai luminau. Yvonne cosea la mașină în camera de alături. Tăcerea deveni apăsătoare. Fără să vrea Ionel a exclamat eroic:

— S'a lăsat frig!

— Ne dis pas de bêtises.

Au tăcut din nou. Henriette l-a cuprins cu mâna.

— Es-tu content? ne bouge pas...

Era neliniștit de îndrăzneala ei. Dacă Yvonne sau d. Daurat, care se auzea tușind, ar fi intrat, cum s'ar fi dezvinovățit? Tre-

buia s'o ferească, să se apere. Dar se apropiau din ce în ce. Aparent, nu se mișca nici unul și erau așa de strânși!..

— Je suis folle... tu es un enfant, tu ne peux pas m'aimer et moi je ne le dois pas...

Nu știa ce să facă. O iubea nedeslușit pentru camaraderia ce-i arăta, pentru desmierdările care îl înfiorau.

A scâncit cu glas ce nu era al lui:

— De ce nu mă iubești?

— Il ne faut pas.

— Lasă-mă să te sărut!...

— C'est mal, ce que nous faisons...

Dar i-a prins buzele, cărnoase, rămânând fără suflet, strângându-se îmbrățișaji de moarte.

A fost inițierea, primul sărut, pe care nu-l mai regăsești. Henriette se reculese cea dintâi.

— Soyons sages...

Ionel păstrase bilețelul, prin care îl vestea că nu-i mai vorbește, dacă nu învață. Il citea de nenumărate ori, traducându-l în tot felul.

Când aprinseră lampa, se adunară toți. Deschizând fără să vrea cartea de franceză, în care îl ținea ascuns, a ieșit la iveală. Graba cu care l-a ferit a redeșteptat bănuiala d-nei Daurat.

— A, monsieur Ionel, ai deja secret.

— Allons, ne te mêle pas... , interveni Henriette cu vocea gravă.

Și i-a dat o nouă dovadă de complicitate, lipindu-se de el. Înțelegerea între ei era acum deplină. Se jucau, îngăduindu-și desmierdări îndrăznețe. Dar teama de ridicol, nepriceperea, mai ales, îl țineau pe Ionel în loc. Intr'o zi, s'a repezit la ea, neașteptat, ca un cazac. Henriette îl potoli, dând din umeri:

— Attention, Yvonne se doute.

Dar el nu mai avea habar. Sigur de dragostea ei, o săruta fără frică, unde o întâlnea, sărutări răsunătoare de doică, aruncându-i, în fine, fraza pregătită îndelung:

— Je t'aime de tout mon coeur, Henriette.

Răzemas capul de sânul ei. Nici azi nu știe cum l-a părăsit îmbătat de voluptate.

O aștepta în fiecare seară. Învața stăruitor, grăbit să-și termine lecțiile. Se schimba, văzând cu ochii. Devenea bărbat. D. Daurat

îi permitea acum să citească romane de Georges Ohnet și chiar de Zola.

De obicei, când se înapoiau dela lecții, se adunau în odaia lui, considerată camera comună de lucru, pentru economie de încălzit și luminat. Sosea cel dintâi. Yvonne se așeza lângă el « ca să cârpeș », cum zicea ea, întrerupându-l, neconținut, cu întrebări de nimic. El răspundea distrat, pândind pe Henriette care venea mai târziu.

Intr'o seară, pe când își pregătea lecțiile, d-na Daurat îi luă mâna și apăsând-o pe pieptul ei, se văita suflând din greu:

— Me dore, ici... apeș plus fort... bête... petite bête...

Și cât ai clipi din ochi, pe neașteptate, încheiase copilăria. A plecat, alintându-l ca Henriette, când era mulțumită de el cu o palmă delicată pe obraz.

Rămas singur, Ionel, nu avea astâmpăr. Se socotea ingrat, trădător, nemernic. I se părea că toată lumea citește în ochii lui greșeala. Aștepta pe d. Daurat, cu rușine și spaimă.

L-a potolit Yvonne. Peste puțin, așezându-se, proaspăt pudrată, lângă el, a început « să cârpeș » zicându-i, ca și cum nu s'ar fi întâmplat nimic:

— Să nu glumeș prea mult cu ma'm'zelle, parce qu'elle est vierge et domnul Daurat faci scandal.

Acum, avea în fiecare zi, pe lângă mere și pâine, îmbrățișările Yvonnei. Le căpăta, fără multă vorbă, cu fraza care o învățase bine de tot:

— Avez-vous encore de douleurs, madame?

La care ea răspundea invariabil:

— Bandit!

Și pleca cu același gest de satisfacție, atingându-l feminin pe obraz.

Să fi fost diplomație sau interesul ce-i purta din conștiință profesională? Yvonne raporta d-lui Daurat orice greșeală. Dar el sever de obicei nu-l certa, adăogând chiar:

— Atâta vreme cât are note bune, poate să se distreze — și bătându-l pe umeri declara satisfăcut — Ionel este un bun băiat.

O femeie îți robește simțurile, total, definitiv. Ionel era la voia Yvonnei. Jura la fiecare dată că e pentru ultima oară și ceda,

înțelegându-se din ochi, scârbit că trădează pe d. Daurat și pe Henriette.

Fata nu era frumoasă. Avea însă un corp minunat, era curată, bine crescută. Iubirea lui, pe care n'o lua în serios, o distra, dar o îngrijora în același timp, pentrucă dela o vreme lua proporții catastrofale.

Ionel controla cum își întrebuița timpul, ce lecții avea de predat, cât a stat în fiecare loc, lipsind dela școală, ca s'o urmărească. Seara, o chema la interogator, galben de gelozie, că-i ascunsese plimbarea la grădină, în tovărășia unui domn.

— Nu mă iubesti — îi striga el disperat — cine era domnul care te conducea la braț?

— Imbécile! c'était le père des petites que je prépare... Mais comment oses-tu me soupçonner?... Tu m'espionnes maintenant? Et de quel droit? Quand je me promenais avec ce monsieur il était trois heures... Tu as donc manqué à l'école?... Il ne faut plus... C'est promis, non?

Rușinat de fapta lui, Ionel făgăduia tot, recunoscător că l-a iertat. O lua în brațe, o săruta îndelung, cât avea timp. La masă îi căuta piciorul și nu-l părăsea, până ce nu se ducea la culcare. Yvonne alarmată îl sfătui din nou:

— Fais attention avec ma'm'zelle... monsieur Daurat va se fâcher, dacă el afle... eu am spus...

— Cum, i-ai spus lui domnu' Daurat?

— Mais non, prostule — pronunța prostule, accentuând ultima silabă — eu am spus la tine, à toi, tu comprends... Fii cuminte...

— Vous avez encore des douleurs?...

— Taci din gor!

În seara aceea, d. Daurat și Henriette plecau în oraș, invitați la producția unei societăți germane.

— Allons, Yvonne, dépêche-toi...

— Non, va-t'en au diable avec tes nemți... Il faudra peut-être crier « hoch Guillaume ». Je préfère rester avec Ionel... Vom lua de la bierre et vom face chef.

— Aaaa! o să faceți chef, foarte bine...

Când a rămas singur cu Henriette, Ionel i-a spus:

— De ce te duci la bal, nu te gândești la mine?

— Je ne peux pas, je dois chanter. Mon frère à promis, il donne des leçons là-bas...

— Dacă mă iubești nu te duce!

— Mais qu'est-ce que cela veut dire? Tu doit travailler. Tu es fou... restons en là... Ce n'était pas ma place auprès de toi. Tu n'es plus un enfant. Tu t'y entends déjà à faire souffrir une femme. Je ne me suis occupée que de toi. J'ai eu confiance. Va-t'en, laisse-moi.

— Atunci mă omor!

— Mais non!

— Henriette, mă omor!

— Encore?... Tu ne vois pas que je souffre autant que toi? Mais je dois y aller... Tu seras sage, tu me le promets, non?

— Iți făgăduiesc, dar să te gândești numai la mine.

După ce au plecat, Ionel s'a așezat să-și facă lecțiile, dar nu-și putea concentra mintea. Era cu gândul la Henriette, satisfăcut că Yvonne se arăta rezervată. După un timp, îl întrebă:

— Posedați bine lecțiile?

— Da, madame, foarte bine.

— Trebuie vă culcați alors. Bonsoir, Ionel.

— Bonsoir, madame.

— Bonne nuit.

N'a mai răspuns, bucuros că pleacă. Stătea îmbrăcat, hotărît să aștepte pe Henriette. Cu caietul dinaintea lui, se trudea să facă o poezie. Căuta în dicționar cuvinte care să rimeze cu: Henriette, Ionel, amour și găsea: miette, missel, vautour...

— Mais comment donc, vous n'êtes pas encore couché?...

— Scriam o scrisoare...

— Mais il est trop tard... Allons couchez vous.

S'a culcat mai hotărît să o aștepte pe Henriette. Stingând lampa, inspirația îi veni ca prin farmec. O aprinse din nou, ticluise deja două versuri:

« Dans toutes les nuits Henriette ».

« Mon rêve d'amour... ».

Nu-i plăceau. Dorea cuvinte noi, distinse. Dar cu vocabularul de care dispunea, cu dicționarul lui Codrescu, scris cu litere cirilice, luat de acasă, nu reușea să lege două vorbe.

Era între vis și viață, când ușa se deschise, scârțâind un crâmpei de melodie, trezind toată casa. Yvonne, suflând în lampă, se strecură ușor lângă el:

— Tu es faché?

— Non.

— Je te dis que si.

— Parole d'honneur...

— Ta bouche, bandit, bête... petite bête...

Sub pretext de a-l desgheta, când venea dela școală, d. Daurat îl punea să sape, să transforme — el zicea: să transformăm — un loc viran, vecin, închiriat pe vară, într'o grădină de zarzavat.

Săpa fără deprindere, cu sfortări mari, recoltând laude și bășici. Răsturna brazde, îndesând casmaua, icnind din greu, nădușit cu necaz: Henriette... Henriette... Henriette.

După o lună, luau masa în grădină.

— Allons dans le jardin de Ionel.

Și pentrucă era grădina lui, o uda în fiecare seară cu apă cărată greu dela fântâna cu ciutură.

Mâncau dintr'o găscă o săptămână întreagă, bucăți gătite cu chiverniseală, rezervând pieptul pentru Duminică.

După masă d. Daurat pleca să cânte la pian cu Yvonne. Ea îl urma supusă, lipindu-se de el amoroasă, pentru a-l îmbrobodii.

Ionel se juca cu Henriette căutându-se prin întuneric.

O, clipe divine! Sărutări care încetinesc bătăile inimii, adormind conștiința! Alerga s'o prindă, se lăsa prinsă fără să alerge, se sărutau din nou, nesfârșit, ca pentru întâia oară.

Dar o săcăia fără progres. O descosea, cu întrebări obișnuite bărbaților: dacă-l iubește, pe cine a iubit întâi...

Ea râdea...

Lui Ionel îi venea s'o plesnească. O dorea acum din răzbunare în schimbul salahoriei.

Când a plecat în vacanța mare, s'au despărțit tragic. A plâns, punând-o să jure pe Christul patinat de vreme că nu-l va uita, că va răspunde la scrisorile lui... Ea a jurat.

Pe la mijlocul vacanței, neprimind nici un răspuns, a plecat pe o bicicletă de împrumut, la Craiova.

Ajunsese obosit, flămând, pe înserate. Henriette sta, în fața casei, în rochie simplă de vară, cu brațele goale împreunate pe genunchi, dusă pe gânduri. Trezită, se uită la el lung, îi întinse mâna, surăzând cu superioritatea femeii liberată de convențiuni,

care știe ce vrea, te aduce în stare să te omori sau s'o calci în picioare.

— Henriette !

— Eh ! bien, Ionel ?

Vorbea obosită, tărăgănat, dezamăgită, sătulă parcă de viață de așteptări inutile. Strângându-l la piept, murmură indulgentă:

— Enfant.

Și surâzând, cu resemnare de martiră, se hotărî brusc: îmbrățișați au intrat în casă.

.

— C'est ma première et dernière nuit d'amour, a exclamat Henriette cu ochii umezi, când s'au despărțit, după o noapte de nebunii.

— Nous partons à Moscou. Daurat a obtenu un engagement sérieux.

— Henriette !

— Ne pleure pas, prostule... Est-ce que je pleure, moi?...

GH. BRĂESCU

CICLU DIN «CĂLĂTORII»

POVESTE IN PATRU

Ferestrele desfăcuseră 'n gol
Schelete subțiri de aripi zidite
In zboruri postume încremenit stol
Sub grelele jerbe albastre, boltite.

Sumbru văzduhul ducea 'n zidării,
Frig de maidane; din bălării
Perete de umbră dura îndelete...
Fantomă, trecutul, vorbea din perete.

Glasul întâi tremurase puțin.
Șoaptă abia.
Apoi mai cald, mai sălbatec, mai lin,
Cântec deplin din noapte răzbea.

Dintr'un ghețar de 'ntuneric; dus, ne-a
Desfășurat amintirea lui neagră;
Negru fir din mosoare se desfăcea.
Amintirea rămânea neîntregă.

Cerb urmărit — cântecu 'n ascultători.
Dar răsunau aprinse viori,
Voci galopau prin ascunzișuri;
Și l-au ucis, în sonore frunzișuri.

Voce, 'n trecut, de taină, scăzută...
Becuri, mulțime rânjind optimistă.

Intre patru streini, la o masă mai tristă,
Se povestise o viață pierdută.

VECHIUL SIMBOL CU PESCĂRUȘI ȘI MOARTE

Peste valuri spuma își înflorește urcușul
Mușețel pe depărtate platouri nins.
A scăpărat. Ce s'o fi aprins?
Patimă, nu ispiti pescărușul.

Vânturi sărate l-ajung dinspre smârcuri:
Guri umezind, pe sub norii trași, vinete boruri,
Sug aripelor albele sfârcuri. . .
Ustură, 'ndemnul marilor zboruri.

Ochii gândesc peste huetu-abrupt,
Patima lor departe despică.
Acolo, acolo, unit dedesupt,
Marea tot țărmlu acesta ridică.

Setea din funduri se umflă, mai cere,
Clatină-a dor suprafețe în spumă:
Toți pescărușii 'necați, aripioarele 'n glumă,
Parcă ies, fluturându-le, fără putere.

Cum nu surâd că mă gândesc la moarte.
Nimeni n'a adus victorie sau prăpăd.
Ea nu-mi va fi niciodată departe.
Toate zilele mele am s'o văd.

PE ȚĂRM ÎN RĂSĂRIT

Roșul urcă la tâmpile
— Cu fluxurile sângelui — repede și greu :
Pe rând goale și pline, mereu
Le răstoarnă, le umple.

Negrul e dedesubt și adânc,
De noapte adâncă,
De sine ocnaș,
Negrul e de prăpăstii fantastice.

Luminii încă
Strunele
Toate șapte și elastice,
Nu i-au vibrat cântecul întregit.
Numai din presimțiri, pătimaș,
Cântecul trece ițit
Pe câte unele.

Iată verdele nelimpezit
Și stâng, și static,
Amar e
Verdele singuratec . . .

Cu toate-ale lumii nepotrivit
Numai sieși, cu îndestulare.

N Ă L U C A

Sufletul tău de fum, încă fierbinte
De incendiile din care-a crescut,
Vâjâe 'n mine despletit, mut,
Viscolindu-mă 'n fund cu arșițe
Izbindu-mă vânat de diguri
Nocturne, înpumat de sudori
De sfârșeală, de friguri,
Inecându-mi treptat în scursori
Unda albastră — și 'n rămășițe.

Și parcă îmi merge și 'napoi și 'nainte.
Mereu deșirat de sub tălpi, ca umbra,
Intâlnesc pretutindenea sumbra
Lui apariție fără cuvinte.

Uneori mă aplec cu sfâșiere
Spre tine, ca pe-un gol catafalc.
Nu-ți găsesc firele, nepricepute.
Gust remușcări absurde, de fiere,
Zbuciumu-atunci ți se-adună și-ascute
Intr'un ghimpe de liniște: mă feresc să nu-l calc.

Fața văzduhului meu, una și calmă,
Ai crăpat-o cu fulgere despărțind-o în lumi.
Cine ești tu de-mi iei să sugrumi
Ciocârlia de aur din palmă?

CEASURILE INTOARCERII

Boltite 'n ecouri sonor ca pădurile
Ni-s întâlnirile aproape zilnice:
Suind cu sumbre ovale din moarte,
Ce chinuri silnice
Imi dau figurile
Care mă sângeră, fiecare în parte.

Azururile vi s'au coclit!
De nicăeri, dintre ele,
Nu mai pornește, fără sfârșit
Așa cum părea, grindina de stele.

Fulgerului îi scapă piciorul
Prin nori, prin blocurile
Crăpate și 'n prăbușire:
Gândul revede cu teamă — și norul
Lui gâtue — locurile
Păstrate 'n surâs și uimire.

Dar amintirea umflă, duce baloane...
Cu toane,
Bucuria ochilor e de copil.
Abrupt, viril,
Ce corn vă trezește și care herold,
In palmă, suspinul
Netezit de liane,
Cuprins în creștere, rotund, ca un șold?

Deodată pe toate și pe fiecare,
Cu 'ngheț pe suflare,

Pe mâini cu mătase
Vă am, pierdute imagini, vă 'ndoi
Trestii languroase,
Snopi curbi de ploi,
Fire bătute de prețioase
In beție de falduri, — spiralul meu
De biciu de vânt
După voi,
Vă cuprinde mereu . . .

DRUM INAPOI

Cămin cald sfințit în părăsire,
Odăi cântătoare de glas îngeresc,
Viață 'n uitare
Unde fiecare
Colț, păstra o făptură subțire,
Ușile tale mă izgonesc.

Au lacăt de fier în urechi.
In loc de găuri de broască
Și-au pus câte-o stea să păzească
La intrările vechi.

E, aici, casa mea,
Și nu pot intra.
Stăpânul, eu, spânzur în tei
Ciorchine uscat la intrările ei!

Ingenunchiate, respinse-mi rămân
Buzele și după ce le sărută!
Ochii mei printre
O sută
De focuri, orbiți, vor — și în
Ele, tot nu pot să intre.

Cine, într'atât
Te-a schimbat, m'a urît?
Uitato...! le-am pierdut
Nu-ți mai am cheile.

Tu fereci 'năuntru și-ți aperi scânteile
Mai departe, câte-am iubit,

Patimei lor gingășiile, ce i le
Disprețuisem, disprețuit.

Din grădinile tale 'nconjurătoare
Blesteme, m'ajung amintirile
Zvârlind cerurilor interioare
Flămând macerate, potirele
Deschise: crini
De-otrăvuri plini
Și-arome, — 'n spirale tremurătoare.

CICERONE THEODORESCU

CEA DINTĂI PAGINĂ DIN VIAȚA LUI AVRAM IANCU

«TATĂ, NU-I BUNĂ RÂNDUIALA ASTA»...

Nu se auzea decât murmurul pârăului limpede, care-și torcea firul lui de argint pe prundișul subțire din fundul văii. Tăcerea adâncă a pădurii stăpânea până departe, dincolo de culme. Calul de munte, mărunț și îndesat, pipăia cu copita lui pricepută poteca strâmtă, ca și cum, la fiecare pas, ar fi voit să încerce calea, dacă se poate strecura nevătămat, cu povara de vreascuri în spinare. Pe urma lui, unul după altul, se lăsau la vale, ca doi prieteni, mai întâi băiatul cu ochi albaștri, învârtind între degete o creangă de arin, apoi moșul în opinci, scuturându-și din când în când pletele albe și mângâind, ca pe o bună tovarășe, sub brâu, secura lui de vechi pădurar. Incercând, parcă, să înnoade din nou vorba unde se rupsesse, copilul azvârli peste umărul lui fraged, întrebarea care i se învârtise pe buze ca o sfârlează:

— Și, spune, moșule, cum a fost?

Moș Iacob Todea, un țăran ațos, posac și mereu îngândurat, nu era prea vorbăreț din firea lui. Ba dimpotrivă. Ca toți oamenii din partea locului, rostea cuvinte puține din zori și până în seară. Numai câte-i păreau trebuincioase, ca să-și îndeplinească fără greș rosturile lui de slugă credincioasă și harnică. Mai ales, nu-i plăceau întrebările. Rămăsese cu o amintire urită din pricina lor, fiindcă și pe el l-au aruncat în lanțuri *atunci*, l-au supus la chinuri și l-au încolțit din toate părțile, să mărturisească tot ce știe. De-a bună seamă, că ar fi avut ce să spună fostul căprar al lui Horia, ca unul care fusese jurat din cele dintâi zile ale răscoalei. Zadarnice au fost însă toate cruzimile încercate asupra-i, degeaba l-au ars la

tălpi cu vătraul înroșit în foc, nici un suspin măcar, necum vre-o recunoaștere, n'a ieșit din gura lui. Judecata din Alba Iulia, alte dovezi neavând împotriva lui, l-a lăsat slobod, să-și ducă mai departe necazurile și amarul, în Vidra, de unde pornise cu ai lui. Mulți ani s'au scurs, din ceasul blestemat al înfrângerii, de multe ori a fost ispitit să povestească ce pășise, dar moș Iacob Todea și-a păstrat taina, tot atât de tăcut, ca și desișul adânc al brazilor, în preajma cărora se țineau sfaturile căpitanilor. Măsurase, bătrânul, cu ochii lui, roadele otrăvite al vânzării, și tot se mai ferea, să nu fie dat de gol; căci în jurul celui bănuțit toate urechile stau la pândă, iar brațul stăpânirii răzbunătoare lovește cu înversunare, chiar după ce s'au potolit, în inimi, flacărele urii și ale răzvrătirii . . .

De data aceasta, iobagul ursuz simțea că n'are de ce să se teamă. Pe Avrămuț îl văzuse născându-se, îl legănase pe prispa de pământ a casei părintești, îl purtase în brațe și îl ținuse pe genunchi, îi cioplise vârtelnițe din lemn de molift, jucării de meșter ciubărar, fluier de soc și o morișcă pe apă, iar mai târziu i-a arătat cărările ascunse ale codrului, l-a învățat graiul păsărilor și l-a dus până aproape de vizuina ursului. Avrămuț știa că moșul se luase odată la trântă cu o ursoaică supărată, că scăpase cu dibăcie din îmbrățișarea fiarei, înfigându-i între coaste cuțitul până la prăsele, și se arăta foarte mândru că un asemenea vânător încercat se învoiește să-l poarte în cârcă până în vecinătatea primejdiei. Odată, i-a prins și-o veveriță, neastâmpărată și iscoditoare, dar Avrămuț, când a luat-o în mână și s'a uitat în ochii ei speriați, i s'a făcut milă și i-a dat drumul să se întoarcă acasă . . . Acum, vlăstarul de moș creștea mare, deștept și inimos, cam îndărătnic uneori, dar bun la inimă și mai cu seamă silitor la carte. Dascălul Mihai Gomboș, care-l învăța acum să scrie și să citească românește, n'avea alt școlar mai isteț, mai voinic și mai aprins din fire. Numai uneori, în timp ce învățătorul, cu nuiua de alun în mâna dreaptă, lămurea, pentru micii lui ascultători în ținură, tainele abecedarului, cum literele risipite ca niște oi pe pajiște se adună, pe înțeles, în turma grăitoare a cuvintelor, Avrămuț se ducea cu mintea departe, pe deasupra piscurilor de piatră sură, care se zăreau prin pătratul strămt al ochiului de fereastră. Privirile lui urmăreau, pe un petic de cer albastru, zborul rotat al vulturului, care se

arăta și dispărea din nou, chemându-l parcă acolo, sus, cu largile lui bătaï de aripi...

— Iancule, tu nu ascuți aici ce spun?

— Eu știu lecția, domnule învățător.

Copilul vorbea adevărat. Fărăma de învățătură pe care se pricepuse să i-o dea știința dascălului Mihai Gomboș din Vidra, Avrămuț o ciugulise înfometat, ca un pui de vultan, dornic să se avânte cât mai grabnic în văzduh. Mai multe avea să priceapă, în acești ani ai uceniciei lui războinice, dela sălbăticiunile pădurii; dar mai limpede se deprinsese să citească pe chipurile brăzdate de suferință ale palmașilor de pe pământurile domnești. În mintea lui proaspătă se alăturau și nu se puteau potrivi laolaltă priveliștile care îl înconjurau. Prea strigătoare era deosebirea, dintre măreția semeață a naturii nebiruite, în mijlocul căreia trăia el, cu ai lui, și sărăcia îndurată cu umilință, a robilor, care fuseseră odinioară stăpâni. De câte ori scăpa singur de acasă, Avrămuț se furișa prin desișuri, cerceta cu luare-aminte adâncul văilor, asculta ceasuri de-a-rândul murmurul izvoarelor, se cufunda cu inima lui plăpândă în tăcerea de veacuri a poienilor și sărea, cu agerimea unei capre sălbatice, pe steurile de piatră pleșuvă, comandând și purtând la atac oștiri nevăzute. Nedreptatea îi arăta calea răzvrătirii, iar codrul îl învăța meșteșugul armelor...

Moș Iacob Todea, vulpoi încrunțat cum era, ghicea fără greutate ce fierbere se petrecea în căpșorul pruncului bălai, cu ochii ca două flori de cicoare, dar mult prea îngândurat, pentru vârsta lui. Ii plăcea să și-l ia tovarăș de drum, când treburile îl mânau spre pădure, și, cu toate că sufletul lui, plin de renunțări ca o scorbură bătrână, nu mai credea în povești cu haiduci, se lăsa uneori momit de ispita închipuirii și parcă îl zărea pe Avrămuț, bărbat în toată puterea cuvântului, călare pe un cal alb în fruntea cetelor de lănceri, cu sabia în mână, repezindu-se pe Valea Arieșului, băgând spaima în curțile nemeșești și dând foc, într'o noapte, Aiudului... Cu asemenea turburare lăuntrică, îl privea și acum, coborînd cu pași mărunți în urma căluțului cuminte, care dibuia mai departe, în mers atent, marginea peretelui de granit. Iar când băiatul se mai rugă încă o dată, strângând din pumnii lui mici: — «Spune, moșule!», fostul căprar Todea Iacob, din ceata lui Cloșca, începu să povestească lui Avrămuț

întâmplările de demult, pe care până atunci nu le încredințase nimănui, nici domnului părinte, fiindcă omul, când se spovedește, își spune numai păcatele, iar ceea ce făptuise el, Dumnezeu a văzut și a iertat, încă de atunci. În dreptul unui luminiș, bătrânul trecu înainte, opri pe Murgu cu o mângâiere de-a-lungul coamei, îi ridică legătura dela oblânc și-l lăsă să pască în voie. Copilul și unchiașul se așezară la umbră, pe un pat de mușchi, la rădăcina unui fag străvechi.

* * *

«Căpitanul nostru a fost Horia, pe numele lui adevărat Vasile Nicola Ursu, din Albac. Ortacul lui nedespărțit era Ioan Oargă din Cărpiniș, poreclit Cloșca, iar al treilea, care s'a strâns cu ei laolaltă drept tovarăș și frate de cruce, se numea Gheorghe Crișan și fusese cătană domnească. Horia nu se deosebea de ceilalți prin puterea lui trupească, dar avea minte ageră, umblase mult în lume și știa scrisoare nemțească. De patru ori a mers la Împăratul, să ceară dreptatea pentru noi. Împăratul, om bun la inimă, dar fire slabă și lesne schimbătoare, mereu făgăduia, și până ajungea Horia acasă, făgăduiala rămânea uitată, iar noi eram tot cum ne găseam. Dreptatea care vine de departe călătorește anevoie, iar până ajunge zăbovește la multe popasuri. Horia era bărbat hotărât, știa să poruncească, pedepsea cu asprime pe nevoinici și spânzura pe vânzători, dar n'avea suflet rău, ierta de multe ori și chibzuia totdeauna, să nu greșească din pripă... Cloșca se mânia repede, dar îi trecea ușor. N'avea cumpăt în nici unele. Când nu-i făceai pe voie, te săgeta cu ochii lui tăioși ca și cum ar fi voit să te fulgere! Dintre noi toți, el fusese mai înstărit, că avea casă, trei dăraburi de loc, clăi de grâu și oi, o turmă întreagă. Dar pe toate le-a lăsat în plata Domnului, că femeie n'avea, și a pornit pe drumuri pustii, să ne răzbune pentru câte am îndurat. În bătaie, când se ivea primejdia mai mare, nimeni dintre noi nu-l întrecea. Parcă-l văd și acum, la Abrud, în mijlocul flăcărilor, năvălind cu cetele noastre asupra cetății, negru ca un diavol și pornit spre ucidere, ca lupul flămând care a dat de sânge... Mai priceput însă în trebile ostășești era tot Gheorghe Crișan, ca unul care slujise la regiment și învățase comanda, după rânduială. El împărțea poruncile, cum să se adune oamenii din

sat în sat, în care loc să se întâlnească împreună, cu ce arme să vină, și tot el le arăta cum să le mânuiască mai cu folos. Gheorghe Crișan trecuse de cincizeci de ani, când s'a pornit răscoala. Multora dintre noi, ar fi putut să le fie tată. Eu, unul, abia trecusem de douăzeci, când a venit cumătrul Ursu Uibar acasă în Vidra, ca din partea lui Horia, să strângă ostași împărătești împotriva ticăloșilor de nemeși. M'am prins, fără să mai stau la tocmeală, în cea dintâi ceată. A plâns maică-mea, m'a fost rugat să nu plec, dar eu m'am dus, că nici așa vre-un bine n'aveam de așteptat dela viață » . . .

Bătrânul scăzu glasul și-și ștersese pe furiș o lacrimă. Avrămuț, cu sprincenele strânse, îmbrățișându-și genunchii cu amândouă mâinile, sorbea fiecare cuvânt al povestitorului, cu evlavie, ca și cum o lume nouă, de mult bănuită, dar plină de taine și îndemnuri, și-ar fi deschis dintr'o dată porțile de foc înaintea lui. Soarele grăbit de Septemvrie scăpătase de după creasta de umbră a brazilor. Nu se auzea nici o șoaptă împrejur. Numai de undeva, dintr'o vale îndepărtată, poate din alt sat, poate din altă vreme, se strecura, prin pacea de mormânt a amurgului, zvonul unui cântec de buciom.

— Și te-ai luptat în bătaie, moșule, de multe ori?

— De câte ori a fost nevoie, iar câteodată chiar așa, fără pricină . . . Noi ne-am dus mai întâi, cu Ursu Uibar și cu alții, într'o zi de Duminică, spre sfârșit de toamnă, la biserica din Mesteacăn. Se afla acolo numai Gheorghe Crișan, iar Horia și Cloșca au trebuit să stea ascunși, ca să nu cadă în mâna nemeșilor care le ațineau calea. Acolo, în fața altarului, făcurăm jurământ pe crucea aurită, adusă de Horia dela Impăratul, iar Gheorghe Crișan ne citi scrisoarea Impăratului, cu porunca să nu mai slujim grofilor, ci numai Măriei Sale, ca români slobozi și ostași credincioși, cum ne legasem să fim. Noaptea trecu în cântece și jocuri, iar a doua zi, dis-de-diminează pornirăm spre Bălgrad, să ne dea arme . . . Noi gândeam că toate vor merge cu bine, dar solgăbirăii din Brad și din Baia-de-Criș au venit cu soldați să pună mâna pe Gheorghe Crișan, iscodind unde se adăpostise. Noi am prins de veste, s'au tras clopotele, am sărit ca unul, numai cu bătele și pe toți i-am tocat în cap. Pe urmă, pornirea noastră a mers mai

departe. Ardeau curțile nemeșești, de-ți era mai mare dragul... Dela Crișcior la Brad, și-apoi la Ribița, la Baia-de-Criș, la Lunca, la Hălmagiu, în jos pe Mureș, până pe Radna. În mai puțin de-o săptămână stăpâneam toată țara mândră a Zarandului. Ne-am fost pornit din toate părțile, ca șuvoaiele munților, când vine primăvara dezghețul. De acum nici o putere nu ne mai stătea împotriva. Ne făcuserăm mulți, de ne uimeam noi înșine, de unde am răsărit atâția... Slujitorii stăpânirii și argații de pe moșiile grofilor fugeau mâncând pământul, risipiți ca puii de potârniche, pe la Sibiu, prin Cluj, ba chiar la Pesta. Strigau după ajutoare, dar oștile împărătești nu se prea îndemneau să pornească spre noi. Horia ne tot spunea că el ridicase pe iobagii din Munți, cu voia și porunca Împăratului... Nici grănițerii din Bistrița n'au primit să se urnească la luptă, că ofițerii lor, toți domni de român, au spus: « Să plece grofii să se bată, că din pricina lor s'a iscat răsc-coala, nu dintr'a noastră! » Văzând noi așa, încrederea ni s'a întărit, și în săptămânile următoare, cetele noastre sporite au cuprins și comitatul Hunedoarei, până dincolo de Orăștie, în țara cea veche a Hațegului. Până la începutul iernii, domnia lui Horia se întinsese dela Turda până în Munții Sebeșului și din Câmpia Blajului până aproape de Arad... Nici sământă de grof nu mai rămăsese prin ținuturile acestea. Unii, care se arătaseră mai țațoși, au plătit cu viața împotrivirea lor. Alții și-au pus din bună vreme pielea la păstrare, luând-o la sănătoasa încotro au nimerit. Câțiva au scăpat, îmbrăcând ținută de cioban și trecând, mai de bunăvoie, mai de silă, la legea românească. Pe fata solgăbirăului din Crișcior, una Apulnia, eu am botezat-o, și-apoi tot eu am cununat-o cu Ion Sârbu, un flăcău din sat, care a pierit în măcelul dela Mihăleni, ars de viu într'o șură de unde trăgea asupra dușmanului... Nu zic că nu s'or fi întâmplat atunci și multe prădăciuni fără rost și nu s'or fi săvârșit, în fierbințeala iureșului, multe păcate. Buți întregi de vin s'au vărsat, bucatele risipite, vitele au fost gonite pe câmp, în neștire, avuții de tot felul, lucruri scumpe și de preț s'au dat pradă flăcărilor... E drept! După cum, adevărat este că s'au făptuit, în afară de luptă, multe ucideri de oameni. Iacă, eu însumi nu m'am putut răbda, și când am mai trecut o dată prin Vidra, mi-am adus aminte de-o răfuială mai de mult a oamenilor din sat cu primarul Vasile Goia, și după

ce l-am prins și l-am legat, l-am lăsat să se spovedească și-apoi i-am făcut vânt din vârful stâncii, în prăpastie... Ei, prea multe răbdase poporul, se strânsese prea mult venin la inimă, iar când a sosit ceasul de plată și răsplată, vasul s'a revărsat peste margini, că fusese din cale-afară de plin. Dar, să nu năpăstuim pe nimeni, dragule Avrămuț... Mai ales, pe cei care au suferit și au fost bătuți și îngenunchiați. Românul nu-i hain la inimă. Incetul cu incetul, fierberea dintru început s'ar fi potolit. Oamenii s'ar fi întors la gospodăriile lor, și-ar fi văzut mai departe de nevoile casei, lângă femeia și lângă pruncii lor, bucuroși că au scăpat de robia grofilor, de munca fără răsplată, în pădure, la coasă și prin băile de aur, să nu mai fie loviți cu bețele, să nu mai tragă la jug alături cu vitele, să poată duce și ei un trai creștinesc... Pentru asta însă, trebuia să se îndeplinească făgăduiala împăratului, dată lui Horia în atâtea rânduri. Și nu s'a întâmplat așa. Împăratul ne-a uitat degrabă și, în loc să ne dea dreptatea așteptată, a trimis asupra noastră generali cu cătane multe, să ne strivească »...

Moșneagul nu-și putu înfrâna o mișcare de ciudă. Băiatul, deși știa prea bine că așa s'a isprăvit povestea, bătu necăjit cu piciorul în pământ.

— Și... v'au răpus, moșule?

— Răpus, dragul moșului... Dar nu atât de lesne, cum a crezut domnu' general Prais dela Sibiu, pe care l-au pus în fruntea oastei, de-a venit cu tunurile, să ne bată. Ehei, câteva cumpănii, acolo, oricâte ghiulele ar slobozi, nu-s în stare să țină piept cu patruzeci de sate... Iacă așa i-am înfrânt în primele bătăi, mai întâi la Brad, pe urmă la Râmeți, și la Lupșa. Mulți de-ai lor au căzut, din ai noștri de asemeni au pierit câțiva, dar biruința, pentru câtăva vreme încă, rămase a noastră. Ori pe unde încercau nemții să pătrundă, Crăișorul le cădea în coaste, îi lovea pe nepregătite și-i spulbera. Codrul ținea cu noi, că numai noi îi cunoșteam tainele... Mult ar mai fi durat încă războiul, iar până în cele din urmă împăratul, poate că și-ar fi plinit făgăduiala, văzând cât de anevoie merge răpunerea noastră, și s'ar fi îndurat să pună pace cu Românii. Nădărduiam și noi s'o ducem până în primăvară, dar n'a fost chip. Tocmai greutatea iernii ne-a stat împotriva.

Drumurile, tot mai rele. Mâncarea se isprăvea. Apoi, cetele noastre, oricât ar fi fost ele de viteze, nu se puteau bate cum trebuie, că n'aveam arme destule. Căpitanii noștri crezuseră într'un timp că în privința aceasta Impăratul însuși le va sări în ajutor dându-le învoire să ridice puști și muniție dela ștaburile armatei împărătești. Amăgirea lor a fost zadarnică, iar noi am rămas să ne înarmăm cu ce-am aflat la îndemână, cei mai mulți cu băte, cu securi, cu topoare, mai puțini cu lănci, cu pistoale și cu săbii. Horia trimisese poruncă faurilor din Albac, din Lupșa și din celelalte sate, să pregătească puști, cât de multe, dar n'a fost vreme, și mai cu seamă gloanțele ne lipseau cumplit. Care dintre noi s'ar fi gândit că o să ajungem să ne măsurăm, în postul Crăciunului, cu tunarii Impăratului, care se legase să ne ajute și să ne ocrotească? Nenorocirea cea mare ne-a izbit lângă Blăjeni, unde oastea împărătească, desfăcându-se în două, unii pe dreapta Crișului, alții dinspre pădurea Mușatului, ne-a prins la mijloc și ne-a bătut cu tunurile. . . Au pierit, din ai noștri, cam la o sută. Puterile noastre se mai împuținaseră. Cei mai mulți oameni se retrăseseră pe la vetrele lor, înșelați de vorba stăpânirii, că vor fi iertați și li se va împărți dreptate. Horia a cerut mai întâi să fie lăsați slobozi cei închiși în temnițele dela Galda și Zlatna, apoi să se ușureze aruncurile și să se șteargă iobăgia. . . El, până la urmă, a stat alături cu poporul, și în făgăduieli nu s'a mai încrezut, că așa l-am auzit, spunând adesea o zicătoare din bătrâni: *cu minciuna poți să prânzești, dar n'ajungi să cizezi cu ea*. . . Vorbe cu tâlc, aveam noi de potrivit, de acum, câte voiam; dar războiul, dreptul nostru, era pierdut. . . Unii socoteau, că n'ar fi fost rău, să mai strângem din nou bani, să plece încă o dată Horia la Impăratul, dar lucrul nu mai era cu putință, cu toate că și mulți slujitori ai bisericii umblau cu asemenea gânduri. Unde te-ai înfățișat o dată cu armele în mâini, de geaba te întorci, a doua oară, cu ruga. Eu, după întâmplarea nefericită dela Blăjeni, unde am fost înfrânți, m'am tras spre casă, cu cei din Vidra. Vai și amar s'a ales din sărbătoarea Crăciunului din acel an. Prăznuiam înaintea Sfântului Altar Nașterea Mântuitorului, dar pentru noi nădejdea mântuirii se stinsese, ca o candelă peste care trece vântul rău. Horia și Cloșca, dimpreună cu alți câțiva tovarăși, un pumn de oameni, s'au ascuns în pădurea Scorăcetului, într'o colibă

acoperită cu crengi și cu zăpadă. Nimeni n'ar fi dat peste ei, acolo, dacă nu s'ar fi aflat niște Iude, care să-i vândă pentru trei sute de galbeni, de fiecare cap. Când i-au prins pandurii, Cloșca avea la el, în chimir, șase fiorini, iar Horia nimic, nici un creițar. Gheorghe Crișan, care apucase pe alte căi, n'a fost găsit decât mai târziu, după Bobotează. Se schimbase în haine de cerșetor și pribegea din sat în sat, fără să-l cunoască cineva. I-ar fi pierit și lui urma, dacă nu l-ar fi arătat secuilor, popa din Cărpiniș!»

Inserase de-a-binelea. Moș Iacob Todea se ridică în picioare, de unde șezuse, oftă din adânc și se îndreptă dintr'o dată, scuturându-și coama căruntă, ca și cum ar fi încercat să se ușureze de povara aducerilor aminte. Așeză iarăși la loc pe greabănul murgului legătura grea de vreascuri și făcu semn băiatului s'o pornească spre vale. Avrămuț ghicea că unchiașul mai avea de adăogat un sfârșit întâmplărilor petrecute cu o jumătate de veac în urmă. Erau suferinți îngrozitoare, pe care supraviețuitorul lor nu le-ar fi putut istorisi uitându-se în ochii cuiva. Din urmă, băgător de seamă la umbletul apăsător al copilului, moș Iacob Todea depăna în cuvinte întretăiate ultimele fire din tortul amintirilor:

«Lui Horia i-au așezat pe cap, în batjocură, cunună de spini, ca Domnului nostru Iisus Hristos. Pe Cloșca l-au pus la cazne grele, și pe amândoi au voit să-i silească a spune din îndemnul cui au pornit răscoala și ce ortaci au mai avut. Dar ei au tăcut, ca mormântul. Nimic n'au aflat găzii dela ei. Apoi i-au scos din temnița cetății, i-au dus în fața poporului, pe câmpia Bălgradului, și acolo le-au frânt oasele pe roată... Așa sunase osânda, ca în acest chip să fie trecuți dela viață la moarte... Trupurile să le fie despicate și tăiate în bucăți... Fâșii din carnea lor în-sângerată au fost așezate pe la răspântii, să se înspăimânte oamenii și să le treacă pofta răzvrătirii... Parcă și alminteri, nu-i zdrobit pe roată sufletul nostru, zi de zi? Horia și Cloșca s'au sfârșit ca niște buni creștini. Horia, spunându-și diata, i-a iertat înaintea lui Dumnezeu pe cei șapte iobagi care l-au vândut pe bani, iar Cloșca, o parte din avutul lui l-a lăsat popii Vasile, să-l pome-nească în biserică... Gheorghe Crișan și-a făcut seama singur, în închisoare, s'a spânzurat cu nojițele dela opinci. Dar nici mort,

nu l-au lăsat să se hodinească în pace. I-au tăiat capul și l-au înălțat în țeapă, în fața casei lui din Cărpiniș... Din ai noștri, unii au avut aceeași soartă, tragerea pe roată și moartea în cele mai cumplite chinuri. Alții, mai norocoși, am scăpat cu viață... Măcar, zic zău lui Dumnezeu, că decât un asemenea trai ca robii, pe lumea aceasta, mai bine slobod cu cei care s'au dus, pe lumea cealaltă »...

* * *

Se întunecase cumsecade când au intrat în sat, pe la Moara Gligoreștilor. Umbre grele se lăseseră pe Valea Arieșului. De-a-lungul drumului răpos, câteva vite răzlețe coborau, odată cu noaptea care se desfăcea din inima codrului. Căsuțele moțești, purtând pe umerii lor de grindă acoperișuri înalte de paie, se iveau, una câte una singuratic și risipite, învăluite în adâncă liniște. Ici-colo, numai, în câte-o ogradă pustie, o bătrână mai zăbovea la mulsul caprei, sau un gospodar necăjit se trudea să prindă la loc oiștea carului, smuncită din încheieturi... Drumeții întârziaseră cam mult, și prea lesne s'ar fi putut întâmpla să fie întâmpinați la întoarcere, cu muștrări și cu sudalme. Tatăl lui Avrămuș, gornicul Alexandru Iancu, om aspru, harnic la muncă și zorit după treburi, nu prea știa de glumă. Mâna lui, ușoară și dibace la lucru, se făcea ca de plumb când lovea. Dar țâncului de nouă ani nu-i era frică, nici de ocări, nici de vergele. Când venea acasă târziu, după ce umblase toată ziua hai-hui prin desișuri, ori ajutase vre-un român amărît să iasă cu sania la loc neted, se dădea după cuptor, înourat, și nici de mâncare nu mai cerea. Iar dacă tată-său găsea cu cale să-i croiască vreo câteva, să-l cumițească, băiatul scrâșnea din dinți, își proptea bărbia în piept și murmura, ca pentru sine: « Dă, că nu mă doare ! »

De data aceasta însă, îi luase altul înainte. Pe prispa casei de piatră a lui Alexandru Iancu se ținea judecată în toată rânduiala. Pe feciorul cel mare al lui Gligor Costan, din Lunca lui Bogdan, Ilie, l-au aflat cu oile în pădurea fiscului, și acum vinovatul, în mijlocul curții, cu mioarele lângă el, își aștepta pedeapsa, dela domnul jude dominal. Alexandru Iancu, în calitatea lui de păzitor al avutului Statului, se găsea adeseori în cumpănă, având să

aleagă între îndatoririle slujbei și mila sa de oameni. De judeca după legile cârmuirii, lovea în ai lui; de ierta prea des, se primejduia pe sine... Așa dar, când se putea, închidea ochii; când nu, se trudea să mai micșoreze vina și să dosească dovezile. Acum, era cam greu să-l facă scăpat pe vinovat. Ilie a lui Gligor Costan fusese prins, așa zicând, asupra faptului. Alexandru Iancu se înalță în pervazul ușii, spătos și voinic, încruntând supărat din sprincene:

— Ai văzut în ce încurcătură ai intrat? N'am încotro, mă băiete, trebuie să-ți zălogesc oile, până va plăti tată-tău gloaba! Dacă nu bagi de seamă...

Flăcăul se apăra, cu glasul întretăiat de plâns:

— Zău, nu-s de vină, baciule Alexandre. Eu de unde să fi simțit c'am fost trecut în pădurea domnească? Dumneata știi prea bine că hotarul nu se mai vede, de când suntem în pără cu stăpânirea, pentru fânețurile din Belcu... Gloabă de unde să plătească tata, că pentru stânenii pe care i-am tăiat și i-am cărat din pădure, nici până azi n'am căpătat nici un creițar. Și locul de pășune pe care-l folosim, nu-l răscumpărăm cu câte doisprezece florini pe an? Ca și cum n'ar fi fost tot al nostru, din moși strămoși? Armeanul, care ține crășmele în arendă, cu ce-a venit încoace? Cu traista'n băț, ca toți pripășiții, și, după ce ne-a belit ca pe niște berbeci, că nu mai ne dă drept să fierbem nici o vadră de vinars, acum vrea să ia și băile de aur dela Zlatna... Tot noi să robim și-acolo, sub pământ, și tot ei să se îngrașe, înghiți-i-ar pământul!

Apărarea, oricât ar fi fost din belșug stropită cu lacrimi, se-măna mai de grabă cu o vorbire revoluționară. Judecătorul pricepea el că împricinatul avea dreptate. Gligoreștii, eu care de alminteri Alexandru Iancu era înrudit, se judecau de ani de zile cu Statul pentru fâșia de pământ, de unde fusese ridicat băiatul cu oile. Administrația moșiilor Coroanei uitase, cam tot din vremea aceea, să plătească pe tăietorii de lemne care lucraseră în pădure. Iar arendașii străini, puși pe grabnică îmbogățire, devorau ca niște lăcuste flămânde, tot ce mai rămânea în punga bietului iobag, după luni de robot și săptămâni de pribegie păguboasă de-a-lungul Câmpiei Ardealului. Judele-pădurar se uită cu grije împrejur, și nu zări, din fericire, pe nimeni. Procesul oilor din

Lunca lui Bogdan se dezbătea fără martori, spre norocul neașteptat al acuzatului. . .

— Ia-ți turma de-aici, nepoate și grăbește-te, să nu te vadă careva. Iar altădată, fii cu ochii în patru, că nici Horia din mormânt nu te mai scapă.

Ilie, zăpăcit, dădu să mulțumească și se repezi să sărute dreapta gornicului, care-l iertase. Dar n'avu răgaz să-și îndeplinească gândul. Mâna binefăcătorului se ridicase să pecetluiească sentința de achitare, și două palme zdravene răsunară în liniștea întunecată din ogradă.

— Ține, nu cumva să uiți!

Cum se oprise lângă stălpul porții, Avrămuț urmărise toată întâmplarea, ascultase cuvintele schimbate și simțise pe amândoi obrajii loviturile primite de ciobanul iertat. Moș Iacob Todea n'a așteptat să fie poftit mai cu stăruință și s'a făcut repede nevăzut spre culină, să deșerte vreascurile și să ducă, după aceea, pe Murgu la grajd. Acum, tatăl și copilul rămaseră față în față, singuri, învăluți în perdeaua de catifea neagră, a nopții. Gornicul nici nu-și zărise odrasla. Când dădu cu privirea de mogâldeța care încremenise ca un bulgăre de umbră, Alexandru Iancu prinse a râde:

— Tu aici erai? Hai, mergi acasă!

Avrămuț nu se mișcă însă dela locul lui. Abia stăpânindu-și nodul de plâns, care i se ridica în grumaz, își luă inima în dinți și strigă, parcă ar fi vrut să-l audă și pe el, Horia din mormânt:

— Tată, nu-i bună rânduiala asta! Unii să moară flămânzi, iar alții să crepe de sătui!

Numai atât spuse și se opri, uimit el însuși de curajul pe care-l dovedise. Ii părea rău că nu-i de față și moș Iacob Todea, să vadă că nu i-a fost frică și că a învățat ceva din povestea pe care o ascultase. Alexandru Iancu nu se aștepta să fie întâmpinat cu asemenea vorbe, de pruncul care abia împlinise nouă ani. Dar nu se arătă mânios, după cum nici nu era. Strigătul copilului îl săgetase drept în piept. Se îndreptă spre el, îl apucă de mână și încercă să glumească:

— Nu-i bună rânduiala, fiule, văd și eu! Poate fi-vei tu vrednic într'o zi s'o schimbi. . . Cine știe?

Cu brațul lui vânjos pe după umărul fraged al lui Avrămuț, pândarul pădurilor împărătești pătrunse în odaia plină de larmă.

Crestele de stâncă ale Munților stăteau mai departe de veghe, străjuite de candelile aprinse ale cerului. Jos, în vale, Arieșul își tremura zalele scânteietoare sub lumina lunii. Nici o șoaptă nu străbătea tăcerea seculară a brazilor. Aripă de vis se coborîseră peste toată suferința satului sărac și patimile omenești dormeau, ca jăratnicul acoperit de cenușe.

ALEX. HODOȘ

POEME DE CH. BAUDELAIRE¹⁾

L E B Ă D A

I

Sărmană Andromaca, acest pârâu învie
oglindea tremurată în care strălucise
pierduta maiestate și trista-ți văduvie
— vag Simois urzit din plâns amar și vise!

Se 'nalță amintirea ca și o mângâiere
în cartierul greu de identificat.
Parisul meu dispăre (aceste cartiere
se schimbă — biete inimi — în ritm exasperat).

Rămâne-un gând să cate din orișice baracă
pilaștri poleiți ostentativ și zdrențe,
mocnind pe mușchiul pietrei sau apa din băltoacă
și 'mpestrițând bazarul endemiceii carențe.

Aci — îmi amintesc — găsi menajeria.
Era o dimineață cu cerul clar și rece
la ceasul când i-e dragă zidarului mistria
și azuru-i mai tăcut sub vântul care trece.

O lebădă scăpase din cușca ei și-acum
multiplicându-și urma picioarelor palmate,
își hârșâia podoaba penelor pe drum,
purtând în plisc mirajul apelor secate.

Zbătând aripi de sete în prafuri cenușii
spre-a regăsi o clipă lacul ei natal

¹⁾ Traducere distinsă cu « Bremiul Faudelaire », instituit de d. Ion Pillat.

se tânguia: « Tu, ploaie dragă, ai să mai vii? »
Sfâșietoare 'n mitu-i aprig și fatal,

Spre cer ca altădată Ovidiu în exil,
spre un cer de ironie și groaznic de senin,
își ridică a spaimă grumazul ei subtil
ca un protest în contra oprobriului divin.

II

Parisul s'a schimbat, dar nu melancolia
ce mă cuprinde-ades cu amintiri și-amurguri.
Pe străzile absente trăesc alegoria
peisajului de fum al vechilor foburguri.

Aicea, lângă Luvru, un gând stăruitor
la chinul lebedei cândva mă reținu,
și-mi aminti convoiul ciudat și 'ngrozitor
de exilați alături de cari veneai și tu;

Căci ție, Andromaca, iubind un soț ucis,
ți s'a sortit să fii tovarășă de pat
lui Pyrrhus, ispășind pe un sarcofag închis
rușinca necesară de-a te fi măritat.

Imi vine 'n gând negresa slăbită de ftizie
câtând cu mintea-aiurea pe uliți de noroi
superbii palmieri din calda colonie
mult dincolo de zidul compactei noastre ploii.

Gândesc la tot ce a fost și n'are să mai fie
de acuma niciodată. La cei ce se adapă
din șipotul durerii și nimenea nu-i știe
— orfani predestinați ca floarea fără apă.

Pădurea amintirii îmi trece în șiraguri
de-o clatină ceva în pacea ei adâncă
cu marinari uitați și vagi arhipelaguri
cu prizonieri, cu 'nvinși și cu mulți alții încă.

CEI ȘAPTE BĂTRÂNI

Oraș de agitații și fantasmagorii
cu spectre ce surprind ades pe trecător !
Misterele-ți cresc zvonul de ape cenușii
pulsate 'n subterane, surd și clocotitor.

În zori, pe strada goală, zării cândva mirat
clădiri cu mult mai mari prin ceața dimprejur
ca malurile unui fluviu ce-a secăt.
Decor pentru un suflet deasemenea impur,

O ploaie istovită agoniza în spații,
brutalizându-mi nervii, pășeam răzleț și-agale.
Interpelând plictisul blazatelor senzații
foburgul tresărea sub grelele rapale.

Deodată 'mpeticit de vremuri și bejenii
mai dubios ca cerul mahmur și 'nnegurat
cu-aspect care ar fi stors potop de milostenii
de n'ar fi fost răutatea ochiului căscat,

îmi apăru bătrânul spectral în plină stradă.
Privirea lui de ură fixa pătrunzător,
iar barba-i ridicată, țepoasă ca o spadă
părea a unui jidov crunt și rătăcitor.

Mai mult decât ghebos, i se pleca spinarea
în unghi rectangular picioarelor oloage.
Bastonul terminându-i hilar înfățișarea
îi da un pas nesigur de pripor și viroage.

Părea un patruped infirm, lipsit de-o labă,
ce târâia noroiul toamnelor absent,
strivind sub talpă morții și parcă mai degrabă
ostil întregii lumi decât indiferent.

Tovarășu-i urma — atât de mult la fel,
că nu puteai pricepe de unde-au apărut
aceste rable hâde cu encefalul chel,
pornite spre același țel necunoscut.

Vre-o farsă ce mi-o joacă hazardul uneori
sau poate mi-o pusese la cale cineva?
Căci revăzui apoi, pe rând, de șapte ori,
acel bătrân sinistru ce se multiplica.

Nu pot să spun. Dar cel ce-o va lua în glumă
și nu va înțelege coșmarul meu dement,
să știe că bătrânii sub masca lor de humă
aveau în ei ceva profund și permanent.

Simțind în fantezia mea exasperată
pe-al optulea cu spectru-i ironic și fatal,
trist Fenix în același și fiu și tată
fugii să nu mai văd cortegiul infernal.

Nesigur ca bețivul lihnit în zori de zi,
închisei poarta 'n urma mea halucinat,
crezând în prima clipă că voi înnebuni
răzbit de acest spectacol absurd și detracat.

Zadarnic biata-mi minte confuză și bolnavă
câta un punct de reazim pe 'nșelătoare valuri,
căci sufletu-mi juca pierdut ca o epavă
lipsită de catarg pe-o mare fără maluri.

B Ă B U Ș T E L E

I

Pe 'ntortochiate uliți din vechea capitală
pe unde și urîtul devine-atrăgător,
pândesc dintr'o pornire ciudată și fatală
ființe decrepitate c'un ce fermecător.

Aceste arătări au fost femei și ele,
Laïs sau Eponine! — Azi, babe gârbovite,
Eu le iubesc căci poate mai poartă 'n suflet stele
sub zdrențele murdare și împeticite.

Impinse de un bici ce nu-l mai pot cunoaște,
tresar când uruește alături vre-o dârdală,
strângând cu pietate la piept ca niște moaște
un săculeț brodat cu ață sau beteală.

Cu pasul lor mecanic de biete jucării,
se târâie 'n sincope de animal rănit,
rotindu-se de parcă Duc'să pe pustii
le-ar prinde de-un picior perfid și mucalit.

Din fața lor diformă, doi ochi sfredelitori
lucesc cu adâncimi de înnoptate iazuri,
plini de mirări naive și pure uneori
aduc copilăria lipsită de zăgazuri.

Ați observat vreodată sicriile micuțe
ce li se pregătesc, sicrie de copil?
Isteața moarte ascunde 'n aceste cutiuțe
esența unui gust fantastic și subtil.

De aceea, când zăresc făpturile firave
ce trec ca umbra morții prin cartierul viu,
îmi pare 'n limpezimea privirilor suave
că merg să cate-un leagăn mai cald într'un sicriu.

Deși cunosc în treacăt puțină geometrie
n'aș ști să spun de câte ori va trebui
să schimbe lucrătorul mărimea de sicrie
spre a cuprinde trupul ce vremea-l închirci.

Bieți ochi cu mii de lacrimi, adânci ca o fântână,
— găoace lustruită de-un plâns ce se opri,
ochi de mister, ce chiamă frățește ca o mână
pe cel ce numai lutul durerii îl hrăni.

II

Vestala lui Frascati și-a Taliei, pierdută
adeptă ca un nume și el uitat de-atunci
la noi pe totdeauna, celebra dispărută
ce stăruie 'n legenda peisajului de lunci,

Din Tivoli mă chiamă; dar, mai presus de toate,
ființele ce schimbă durerea 'n voluptate
și-a căror duiosie nețărnută poate
să 'nalțe cu o vorbă castele fermecate.

Pentru una jalea patriei lăsate,
pentru alta moartea soțului iubit,
miile de lacrimi toate 'ntrolocate
ar putea s'adape un fluviu nesfârșit.

III

Pe câte dintre ele eu nu le urmării!
Dar, mai ales, pe una când se lăsa amurgul
— însângerând un soare pe ceruri sinilii —
ce se oprea pe-o bancă, privind absent foburgul,

Și asculta concertul alămurilor pline
ce împânzesc adesea superbele grădini
în serile-aurite de retrăiri depline
trezind un sens eroic în bieții citadini.

Ea dreaptă încă, dârză 'n severele cadențe
gusta cu lăcomie-a volutelor am ploare,
iar ochiul ei de vultur și vagi reminiscențe
chema pe fruntea mândră cununi biruitoare.

IV

C'un aprig stoicism voi treceți înainte
prin haosul imens și tânăr din cetate,
îndurerate mame sau curtezane sfinte,
celebre altădată, dar, azi, de mult uitate.

Voi, ce-ați avut din plin și grație și gloriei,
 trăiți anonimatul pe care vre-un bețiv
îl mai jighește rar cu pofte derizorii
sau vre-un ghiduș obraznic, murdar și guraliv.

Rușinea de-a mai fi vă schimbă 'n niște umbre
cu ticul sprijinirii continue de zid.
Nu vă cunoaște nimeni, ființe vagi și sumbre
doar porțile veciei de-acum vi se deschid.

Iar eu când vă privesc pătruns de 'nduioșare
cum treceți cu un pas de crâncene suplicii
vă simt adăpostite sub marea 'ngrijorare
de tată ce mă umple de tainice delicii.

Simt dorurile voastre deșarte și fierbinți,
trăesc cu voi lumina minutelor pierdute,
în inima-mi multiplă port pentru voi dorinți
și'n sufletu-mi curat, tot pentru voi, virtute.

Familie vetustă, surori îngemănate,
vă las în orice seară c'o jale de nespus
căci peste voi apasă mai grea ca o cetate
neînduplecata mână a Celuia-de-Sus.

J O C U L

Cucoane sclivisite umpleau fotolii vechi.
Privirea lor ascunsă avea ceva fatal.
Când se mișcau, podoaba bogată din urechi
pornea un zornăit de sticlă și metal.

În jurul mesei verzi cu masca lor spectrală
de buze incolore și gingii fără dinți
purtau falange prinse de-o febră infernală
când la poșeta goală, când peste frunți fierbinți.

Plafon străvechi, oglinzi suspecte în pereți
multiplicau confuz lumina prea lividă
și o vărsau pe fruntea ilustrațiilor poeți
ce-și risipeau în joc o vreme insipidă.

Acesta e tabloul pe care-un vis nocturn
îl perindă sub ochiul meu ager și tăios.
Stam într'un colț al sălii visate, taciturn
și eu uscat ca dâșșii, închis, invidios.

Invidiam pasiunea lor aprigă la joc,
macabra veselie a potului luat
și graba lor cu care toți traficau pe loc
onoarea ruginită sau trupul consumat.

Dar aș invidia mai mult pe cineva
ce ar păși lucid pe margini de abise
— sfârșit în lut și sânge — și care-ar prefera
neantului o viață de chinuri nedescrise.

VIS PARIZIAN

I

Acest alegoric peisaj
nimenea nu-l mai zări.
Fantasticu-i ecarisaj
astăzi în zori mă trezi.

Somnul suit în miracol
și plin de capricii ciudate
goni din vastul spectacol
plantele neregulate.

Găsiu străbătut de mândrie
tabloul meu genial,
euforică monotonie
de marmoră și de metal.

Pilaștri, terase, arcade,
păreau un cuprins nesfârșit.
Torente 'n imense cascade
sporeau un cuprins aurit.

Pânze de apă bizare
ca o perdea de cristal
urcau tăcuta splendoare
pe ziduri de cuarț și metal.

Pădurile de colonade
țineau tănuit heleșteu
în care enorme naiade
priveau ca'n oglinzi o femeie.

Păraie cu mii de nuanțe
aprinse 'n panopticul spumii
veneau din albastre distanțe
trecând spre capătul lumii.

Iar pietrele neprețuite
sub unda prea străvezie
pe funduri de ghiață, orbite,
formau un decor de magie.

Pe vastele ceruri diurne,
curgea azurul vibrant
vărsând comoara din urne
în râpele cu diamant.

Autor al ciudatului vis,
făceam să curgă în sus
pe drumul în pripă deschis
oceanul întins și supus.

Culoarea era o lumină
trecută prin lucruri egal
și ziua cu mult mai deplină
ținutului meu aural.

Pe cer, nici soare, nici stea
s'o turbure 'n treacăt vre-un nor.
Minunea lumii venea
din propriul lor interior.

Pe 'ntinderea crepusculară
de liniște și frenezie
vioară unică doară,
tăcerea, suna a vecie.

II

Trezit din fantasticul vis,
odaia murdară-mi rânji,
iar sufletul mi s'a deschis
grijii de fiecă zi.

Pendula cu vagi adâncimi
bătu amiaza îndată
iar cerul vărsa 'ntunecimi
pe lumea demult înghețată.

CREPUSCUL MATINAL

Ziua izbucnește 'n cazarme cu fanfare
iar vântul dimineții suflă 'n felinare.

Incepe-acum momentul coșmarului nebun
se zvârcolește 'n perne adolescentul brun
și cu un ochi bizar ce tremură și plânge
lumina lămpii pare o gaură de sânge,
când sufletul strivit de-un trup apăsător
imită pâlparea din urmă a lămpilor.
Ca un obraz în lacrimi uscat de-o adiere
mai dăinue fiorul fantomei care pierе.
Poetu-i trist de veghe, amanta, de iubire.

Pe-acoperișuri fumul plutește în neștire.
Femeile de stradă, cu chipul mai livid
și gura 'ntredeschisă, dorm somnul lor stupid.
Săracele 'nvelindu-și sânii lor bătrâni
suflă 'nfrigate 'n jăratec și în mâni.

E clipa când pe frigul zorilor brumate
se întetește junghiul femeii 'nsărcinate
și ca un țipăt aprig curmat de-un val de sânge
un cântec de cocoș în aer se răsfrânge.
Palele de ceață inundă edificii,
iar muribunzii scot, în funduri de ospicii,
un geamăt de refuz și am ploare inegală.
De-acum se 'ntorc și craii răpuși de oboseală.

Zglobia Auroră pornește de departe
pe țăr murile Senei, superbe și deșarte.
Frecându-și ochii turburi, Parisul meu posac
se pune iar pe muncă, bătrân și maniac.

L E S B O S

Locaş de fast latin şi voluptăţi eline
cu sărutări zglobii, prelungi sau languroase,
mai calde ca un soare, mai dulci ca un ciorchine,
cu nopţi împodobite şi zile glorioase.
Locaş de fast latin şi voluptăţi eline !

Ținut unde amorul apare o cascadă
ce-şi varsă bogăția 'n prăpăstii fără fund
şi trece suspinând spre nesfârşita radă
— sălbatec, tăinuit, frenetic şi profund !
Ținut unde amorul apare o cascadă.

Ținut unde se cheamă lascivele Phrynee
sub stele ce suspină în marginea orbitei
ca Paphos altădată, în apele egee,
iar Sapho înzeceşte misterul Afroditei.
Ținut unde se cheamă lascivele Phrynee.

Ținut de nopţi fierbinţi, adânci şi nedormite
cu fetele ce'n ritmul unei plăceri sterile
de propriul lor trup profund îndrăgostite
îşi mângâie 'n oglindă podoabele nubile.
Ținut de nopţi fierbinţi adânci şi nedormite.

Să-şi întetească Plato severa lui privire;
de tine vor răspunde miimi de sărutări,
împărăţie vastă de vis şi fericire
bogată 'n inedite şi-aprinse desfătări.
Să-şi întetească Plato severa lui privire !

De tine va răspunde neliniștea cea mare
 din sufletul sorbit de aprigul mister
 ce-l urmărește pururi perfid ca o chemare
 întrevăzută vag în marginea de cer.
 De tine va răspunde neliniștea cea mare.

Nici Zeii nu au dreptul suprem să te condamne,
 stigmatizându-ți fruntea ciudatei zbuciumări.
 Balanța lor de aur n'a izbutit să 'nsamne
 șuvoaiele de lacrimi împrăștiate'n mări.
 Nici Zeii nu au dreptul suprem să te condamne !

Nicicând nu veți pricepe ce-i drept și ce-i nedrept.
 La voi dorința are în ea ceva etern,
 iar dragostea-i un cult cu mult mai înțelept
 decât credința vagă în ceruri și infern.
 Nicicând nu veți pricepe ce-i drept și ce-i nedrept !

Da, Lesbos m'a ales să-i port cuvântu 'n lume
 în versuri închinat fecioarelor în floare.
 De mic am priceput misterul fără nume
 al chicotului plin și-al lacrimii amare
 căci Lesbos m'a ales să-i port cuvântu 'n lume.

Și de atunci veghez pe vârful Leucatei,
 treaz ca o sentinelă 'n tăcerea dimprejur,
 pândind și zi și noapte imaginea fregatei
 cu forme tremurate departe în azur,
 și de atunci veghez pe vârful Leucatei,

Spre-a ști dacă-i propice și indulgentă marea
 și dacă tânguirea zeițelor marine
 va readuce 'n Lesbos odată cu iertarea
 cadavrul dispărut al anticei regine.
 Spre-a ști dacă-i propice și indulgentă marea...

Al pătimașei Sapho, amanta și poeta
 cu chip de dumnezeu în palida-i tăcere.

Zadarnic Afrodita și-a desfăcut egreta,
splendoarea ei e 'nfrântă de apriga durere
a pătimașei Sapho, amanta și poeta.

Puțin ar ști să-mi spună zeița frumuseții
cu bustul ei de farmec perfect și sedefat
și cu strălucitoarea comoară-a tinereții
scăldată părintește 'n oceanul încântat.
Puțin ar ști să-mi spună zeița frumuseții.

O, mult mai multe Sapho cu tragicu-i final,
când părăsindu-și ritul și cultul adorat
își oferi făptura streinului brutal
și ispăși prin moarte supremul ei păcat.
O, mult mai multe Sapho cu tragicu-i final !

Și de aceea Lesbos și astăzi mai suspină
căci oricâtă iubire i s'ar arăta
mai stărue 'n tristețea-i închisă și deplină
cu țărături care așteaptă mereu pe cineva.
Și de aceea Lesbos și astăzi mai suspină.

FEMEI PREDESTINATE

In clar-obscurul lămpii palide și moi
alcovul impregnat de-arome incisive
trezește 'n Hippolyte dorințe vii și noi,
împrăștiind misterul unei candori naive.

Mai caută cu-un ochi de turbure-ametist
nevinovăția pierdută a copilei,
precum un călător întoarce capul trist
spre orizontu-albastru lăsat în zorii zilei.

Privirea-i cenușie și vag înlăcrimată
exprimă voluptatea atât cotropitoare,
iar brațele-i înfrânte, unealtă zdruncinată,
împodobesc mai bine fragila ei splendoare.

Intinsă la picioare c'un zâmbet ca zăpada,
Delphine o urmărea cu ochii ei fierbinți
precum un animal își contemplează prada
Ce-a imobilizat-o în mușcături de dinți.

Puternică 'n genunchi privea la gingășia
aceleia 'mbătută de-un vis triumfător.
Se înclina spre fața albă ca hârtia
spre a-i surprinde gestul recunoscător.

Căta cu 'ngrijorare în victima-i iubită
cantata de azur a voluptății pline,
duioasă mulțumire mai mult ca nesfârșită
a 'ndeplinitei liniști crescute în suspine.

« Să nu apuci cărarea perfidei amăgiri,
iubită Hippolyte, și nici să nu arunci
comoara ta superbă de tineri trandafiri
ca floarea sub bătaia vântului în lunci.

Sărutul meu e lin, nu lasă nici un semn
ca libelula care-și atinge-aripa 'n iaz;
al celorlalți vă trece ca roțile de lemn,
crestând făgașuri largi în suflet și obraz.

Ca roțile masive ce poartă atelajul
târît de boi puternici și cu copite grele
obrazului tău pur îi brăzda peisajul
o, dragă Hippolyte, comoara vieții mele.

Păstrează-mi numai mie privirile 'nstelate
și-adună pentru mine balsamul lor sfințit;
îți voi descoperi plăceri și mai ciudate
cu care-am să te legăn în visu-ți nesfârșit !!»

Iar Hippolyte privind-o cu fruntea vag umbrită:
«Nu vreau să fiu ingrătă și nici să mă căesc
dar, totuși, mă simt tristă și-adânc neliniștită
ca după un ospăț excentric și burlesc.

Mereu mă împresoară o spaimă apăsătoare
cu roiuri de fantome venite de departe;
mă simt ca 'ntr'un ținut de locuri mișcătoare
cu ceru 'nsângerat și 'nchis din orice parte.

Mă întreb dacă iubirea nu-i oprită ?
Explică-mi dacă poți neliniștea din mine:
mă simt înfricoșată când îmi șoptești «iubită»
și, totuși, trupul meu se 'ndreaptă către tine.

Te văd că dezaprobi ciudatele-mi cuvinte
și, totuși, eu pe veci voi fi soția ta
chiar dacă ai fi o cursă întinsă înainte
spre a mă surprinde 'n drum și a mă desființa !»

Delphine vărsându-și părul profund ca un fior
 cu ochiul ei fatal demonic și etern,
 răspunse Hippolytei pe-un ton poruncitor:
 « Iubirea nu cunoaște nici ceruri, nici infern !

E-atâta de hilară ideea inutilă
 și-atât de formidabilă stupiditatea
 de-a vrea într'o sinteză absurdă și sterilă
 să introduci iubirea cu onestitatea,

A căuta acordul perfect și adecvuat
 ce-ar fi 'ntre zi și noapte, 'ntre umbră și lumină,
 căci trupul viu nu-l poate 'nvia pe înghețat
 și nici măcar iubirea cu flacăra-i divină.

Te du și 'nfiripează vre-o dragoste admisă
 ca să vă despărțiți sătui și deprimați
 cuprinsă de regrete și scârbă nedescrisă
 să te întorci cu sânii tăi puri stigmatizați.

Tu trebuie s'ascuți de unicu-ți stăpân
 și-acel stăpân sunt eu ! » Atuncea Hippolyte,
 destăinuind povara ce-o apăsa sub sân,
 răspunse: « E de vină doar sufletu-mi smintit,

Aprins ca o văpaie, prăpastie căscată
 încătușată 'n pofta ce tremură și plânge
 — o tristă Eumeniadă ce-așteaptă însetată
 ca torța, pe sfârșite, s'o ardă pân' la sânge.

Dar să ne despărțim de lumea 'nstrăinată
 și să cătăm odihna 'n letargica beție
 ce-o lasă 'n urma ei iubirea blestemată,
 cu prospețimi de sânii și pace de sicrie ! »

Porniți de pretutindenii, voi, victime sublime,
 pe 'ngustele potece lăsate în infern;
 mai greu ca remușcarea fatalei voastre crime
 e biciul ce vă mână fanatic și etern.

Nădite talmeș-balmeș sub ceruri de furtună,
cătați ca niște umbre sfârșitul interzis.
Vă hărțue dorința tenace și nebună
căci singura pedeapsă e propriul-vostru vis.

În tristele caverne, nu intră nici o rază;
miasmele dorinții vă 'nconjură într'un fum
înnecăcios de lampă murdară ce filează
și vă 'mpregnează trupul cu groaznicu-i parfum.

Sterilitatea crudă-a plăcerilor fierbinți
exaspereaază foamea pielii argășite
iar vântul, furiosul de aprige dorinți,
vă sdrențuește carnea în steaguri învechite.

Depart de cei vii, deapururi condamnate,
sub veșnica teroare a zilei de Apoi,
urmați-vă destinul, făpturi dezordonate
fugind de infinitul, care-l purtați în voi!

NECULAI ROȘCA

GENERAȚII

Când se făcea seară, Elisabeta lua lupa din sertar și o punea în fața ochelarilor, aproape de carte. Maria lăsa cartea, pentru că nu mai vedea și ochelari nu se hotăra să puie, și croșeta cu undrele groase, care nu cereau privire atentă. Sanda venea dela școală, cu pălăria pe ceafă, cu fruntea asudată. Iși scutura de zăpadă hainele pe sală și intra, întâi umflată în pelerina lungă și largă, apoi deodată îngrijorător de subțire, în uniforma ca o teacă pe trupul de nua, fără rotunjimi și unghiuri.

— Copilul are febră! spunea Elisabeta, cu ochelarii pe frunte, netezindu-i, cu degete uscate și strâmbe, obrazul.

— Iar te-ai grăbit? întreba Maria, ștergându-i cu mâna albă sudoarea de pe frunte.

— Lăsați-mă! șoptea încet și cu silă Sanda, și li se smulgea aproape din mâini.

Nu-i plăcea să puie mâna pe ea nici mama, nici bunica, s'o lase! Vii așa, de pe drum, cu gândurile tale, și mâinile lor încep să te cerceteze, glasurile lor să țipe în tăcerea din tine. Elisabeta o urmărea, cu privirea ascunsă de carte, cum își încălzește mâinile la jar, cum își scoate cărțile din ghiozdan, le pune pe genunchi, și rămâne cu ochii în flăcări. Putea să stea așa Sanda până la ora culcării, dacă n'ar fi chemat-o la masă, dacă n'ar fi îndemnat-o maică-sa, Maria.

— Nu citești, mamă? Ai învățat pentru mâine?

Privirea străină pe care o ridica atunci Sanda și o îndrepta spre ele, ca și cum n'ar fi știut dela care din două vine glasul și ce i se spune, le turbura.

— Copilul e bolnav, gogoște o boală! îi spunea Elisabeta seara Mariei, când din celălalt pat, culcată, o privea pe Sanda dormind. Maria se oprea, în drum spre odaia ei:

— Nu cred, ferească Dumnezeu ! E slabă și învață prea mult. E nervoasă, n'are răbdare pentru nimic. Seamănă cu taică-său.

— Nu, seamănă cu neamul nostru, cu Natalia.

Maria ridica din umeri, spunea noapte bună și pleca. Nu, nici asta nu era o bucurie, să semene Sanda cu Natalia. Și-o aducea bine aminte pe Natalia. Murise în anul în care îl cunoscuse pe Pavel. Il văzuseră amândouă, în grădina publică, traversând încet aleea, pe străinul tânăr și grav, frumos și absent, cu barbă scurtă, blondă, haine pepit și mănuși pe mâinile neobișnuit de lungi. Il văzuseră amândouă, vorbiseră de el toată noaptea, și nopțile următoare, în care Natalia zăcuse. Ea, Maria, îl văzuse a doua oară, din cupeu, venind dela înmormântarea Nataliei, și, cum îl zărise prin colțurile ridicate ale batistei de doliu pe care și-o apăsa pe gură ca să nu țipe, tăcuse un moment, cu gândul tot îndreptat spre el, și se mirase apoi că mai putuse vedea altceva afară de durerea ei, că formulase clar, ca un om care se plimbă fără treabă: « uite pe străinul acela frumos ! ». El stătea, se uita la convoi și fața îi era foarte limpede și tristă în lumina aceea de amurg. Natalia murise, și ea trăia și se uita pe drum la oameni, îi vedea frumoși ! se mustrase atunci. Natalia murise la 17 ani de pleurezie. Ea avea 15 atunci, când îl văzuse pe Pavel, când murise Natalia. Cum era exact chipul ei ? Nu-și mai aducea aminte. Il mai păstra ca în fotografia dela capul patului mării, și numai așa: înaltă, cu talie subțire, cu un buchet de trandafiri la piept, cu păr mult ondulat, peste fața rotundă, cu ochi puțin oblici și buze pline și palide. Celelalte imagini se șterseseră. Semăna cu Sanda, e adevărat, și la chip și la nervositate, dar Natalia era atât de veselă, de interesată de tot ce vedea, râdea atât de mult, povestea, se îndrăgostea atât de des de toți băieții care treceau pe sub ferestrele casei, prin grădina publică sau cu care dădeau examen la liceu. Sanda e potolită, e absentă, nu râde, nu cântă, nu glumește. Nu de totdeauna, de când a crescut numai. De ce o fi spunând mama că seamănă atât de mult cu Natalia ?

Maria stingea lampa mare și aprindea vegheza. Lumina cădea pe fotografia lui Pavel. Sub fruntea înaltă, ochii negri ai lui Pavel priveau drept, pătrunzător, fierbinți în fața rece, gravă. Gura lui frumoasă își strângea colțurile. Marici nu i se mai părea ca înainte că fotografia clipește, surâde sau se încruntă. Stătea nemișcată

și fără expresie și nu mai era nimic de sperat nici dela ea, nici dela nervii ei, care se liniștiseră și îngropaseră lumea arățărilor lângă morți. Maria ridica umerii, stingea și își acoperea pieptul cu pătura, tremurând. Adormea, visa ape, excursii, războaie.

Elisabeta nu se hotăra atât de ușor să stingă. Se ridica pe coate și se uita iar la Sanda, își punea capul pe pernă, apoi își schimba gândul și cobora din pat. Traversa odaia, în cămașa lungă, cu volane la gât, la mâneci, pe poale, cu dantele multe, în care trupul ei slab, bătrân și adus se pierdea, în care numai pânțele, care purtase prea mulți copii, își păstra volumul nemăsurat, tare și greu. Se ducea să vadă dacă e stins focul în sufragerie, dacă cișmeaua a fost bine închisă la bucătărie, dacă pisica e în casă, așa ca în epoca de sărăcie crâncenă, când ea îngrijea de toți și toate. Se întorcea, se culca gemând ușor, își potrivea pernele, și se ridica iar s'o acopere pe Sanda. Prin somn, Sanda o simțea și se ridica pe jumătate, cu ochii închiși, s'o sărute, obicei rămas de când trecuse din leagăn în pătuț, cu încordarea de peste zi topită de somn, întoarsă la copilărie.

În sfârșit, Elisabeta stingea lampa și insomnia începea. Era o insomnie bogată, populată de toți cei pierduți acum 7 ani, 17 ani, 20 de ani; dar mai mult decât de ei, de Sanda și de Ioachim. Dar numai noaptea și-o pierdea Elisabeta gândindu-se la morți, pentrucă ziua întregă îi era plină de Sanda, de Maria și de Ioachim, ca și cum și el ar fi fost în oraș, la câțiva pași, și nu l-ar fi văzut de o săptămână. Plecase de 17 ani în America și nu scria decât o dată la patru luni, exact și rece. Elisabeta mobila bogat 4 luni cu o scrisoare dela Ioachim, până când următoarea venea. Plecase după ce bătrânul murise, când în casă nu mai era nici un ban, și Elisabeta, cu doliul mereu împrăpat, greu de patru înmormântări, se gândea că dacă Maria nu se mărită au să moară toți de foame. Plecarea lui Ioachim ar fi fost un act oribil, dacă n'ar fi făgăduit să trimeată de acolo maică-si și surorii mai mult decât ar fi putut să câștige aici, și dacă Elisabeta n'ar fi vrut încăpățânat să-l creadă bun și nobil. Trimisese câtva, puțin, dar Maria se măritase cu Costache și fuseseră salvate. Ioachim scria acum scrisori ample despre casa pe care și-o cumpăraseră, despre fabrica pe care o avea, trimetea fotografiile ale nevestii, copiilor, mașinii și vilei, și Elisabeta se bucura și le cerceta seri întregi

cu lupa. Noaptea se gândea iar la el, la copiii lui și la Sanda. Sanda era bolnăvicioasă, răcea ușor, ca Natalia, stătea ceasuri întregi pe gânduri, ca Maria după moartea lui Pavel, se încăpățâna în tot ce-i trecea prin cap, ca Ioachim, era bună la inimă, ca Alexe. Sanda dormea alături, tresărea prin somn, și câteodată nu dormea ceasuri întregi, ca ea, Elisabeta, și stăteau de vorbă.

După ce se prefăcuse că doarme, cât timp mama și bunica citiseră sau vorbiseră în jurul mesei, după ce ținuse încă închiși ochii, până plecaseră Maria, și Elisabeta, în cămașa ei lungă și împodobită, străbătuse odaia în toate chipurile, răscolise în sertarul cu scrisori dela Ioachim și pusese lemne multe pe foc, după ce, în sfârșit, se făcuse întuneric, Sanda privise pe tavan cercul de lumină tremurată făcut de candelă și altul mai mic, alături, de oglinda de pe masă Elisabetei, în care tocmai cădea raza candelă. Cele două cercuri jucau slabe, cu vine rotunde de umbră în miezul lor, ca doi ochi mari, fără pupilă. Erau ochiul candelă și al oglinzii, știa bine, dar parcă aveau o privire de dincolo de ei, care nu era a lor. Cine știe? Se uitau poate la bunica, ar fi fost atât de firesc ca oricare din morții ei să privească spre ea, prin ochii aceia de pe tavan. Ar fi putut crede Sanda că se aprind și pentru ea niște ochi, dacă ei n'ar fi privit așa spre patul bunicii.

Elisabeta ofta, căsca, iar ofta. Sanda își pregătea prefăcuta deșteptare; se răsuca cu zgomot de câteva ori, ofta și ea tare, tușea. Nu, se deșteptase adineauri, dar nu-i era somn. Nici bunica nu dormea? Conversația de totdeauna începea.

— Cum a murit Alexe? Parcă ți-am mai povestit eu ție. S'a dus la vie să facă plățile argaților. Era tocmai în sufragerie, cu argații în jurul lui, când a început cutremurul cel mare. Au început să cadă bucăți din tavan, lampa cu gaz a picat și s'a spart în mijlocul mesii. Argații au luat-o la fugă, se îmbulzeau în ușe. Au ieșit toți, afară de Marin care a intrat sub masă și de Alexe al nostru, peste care s'a răsturnat bufetul și l-a omorât. Era un bufet mare, de stejar. Bunicul tău, Grigore, voise să-l ducem acolo, în sufrageria dela vie. Când l-am adus pe Alexe, mort, în oraș, la Bârlad, într'o căruță, pentru că trăsură cu care se dusesse fusese sfărâmată în șopron — se dărâmasse în cutremur șopronul peste ea — Grigore n'a plâns ca mine și ca fetele, copiii, dar a albit peste noapte, când îl veghea.

— Il strivise rău, bunico? Sandei i se sugruma vocea de emoție și spaimă.

— Nu, răspundea liniștit Elisabeta, cu glas de povestire; nu, dulapul nu i-a stricat fața, i-a căzut numai peste piept. Băiatul mamei! și ofta. Atât.

Parcă ceasul se auzea mai tare. O fi Alexe în odaie, se gândea Sanda. El, sau altcineva.

— Atunci, de spaimă, s'a îmbolnăvit pentru prima oară Natalia și a rămas slăbită pentru totdeauna.

— Poți să mori numai de durere, bunico?

— Atunci se credea că poți să mori de durere sau de dragoste. Credeam și noi, oamenii cu puțină carte, credea și Grigore. Azi știm că asta se chiamă anemie, care, dacă n'o îngrijești, devine progresivă. Natalia suferea pe semne de o mare anemie, și congestia pulmonară a găsit-o prea slabă ca s'o mai poată lecui doctorii de atunci.

— Seamăn mult eu cu Natalia?

— Semenii, puică, la chip mai mult decât la fire. Și ești firavă ca ea; de asta te chinuște maică-ta atâta să mănânci.

— Mata o iubeai mult?

— O iubeam eu, dar mai ales Grigore. El care nu vorbea niciodată cu copiii,— n'avea nici timp, nici nu se pricepea,— cu ea a stat de mai multe ori de vorbă și i-a dat chiar el lecții de latină. Uite, Maria nu-și aduce aminte să fi vorbit vreodată cu taică-său, decât la moartea lui.

Sandei i se părea asta neînchipuit. Cum ar fi, dacă mamă-sa sau bunica Elisabeta n'ar vorbi cu ea? Asta e peste putință, ele atârnă de vorbele ei, ale Sandei, de dispoziția ei, de sănătatea ei, și ele îi devin ei însăși din ce în ce mai depărtate și aburite. Nu știe cum, dar toate se șterg, afară de gândurile ei pe care le ascunde bine, și numai noaptea, când nu poate dormi, se mai deșteaptă un interes pentru morții bunicii și ai mamei, printre care parcă doarme, și care ies noaptea din sufletul bunicii și împânzesc iatacul.

— Ștefan a murit după ce s'a întors bunicul din război?

— Chiar în ziua aceea. Bunicul Grigore a venit la prânz pe un cal șchiop; era murdar, rupt și cu barba mare, de s'au speriat copiii când l-au văzut, și Ștefan a murit pe seară. Mititelul, a avut

vărsat negru. Nici n'am avut destul timp să ne gândim la moartea lui, Grigore avea un glonte în picior și Ioachim căzuse la pat, ne era teamă să nu aibă și el vărsat. Am trecut și noi prin destule ! Elisabeta ofta ușor și-și freca mâinile.

— Grigore spunea că Ștefan e prost, dar eu nu cred. Era atât de frumos și cuminte.

— Semăna cu mama ?

— Nu, cu bunicul Grigore avea să semene, dacă ar fi trăit. Maria seamănă cu mama mea, ea n'a cunoscut-o, decât când se călugărise la Agapia. Grigore, care era scump la laudă, a spus odată că mama era o frumusețe și într'o seară, când era vesel, pentrucă-i venise o ladă de cărți comandate la Viena, când a deschis o sticlă de vin și s'a făcut mai vorbăreț, a spus că Maria seamănă cu mama mea și o să fie foarte frumoasă.

— Cum puteai trăi, bunico, lângă bunicul Grigore, dacă era atât de închis și vorbea atât de puțin ?

— Era un om mare, puică, un cărturar, și era drept și cinstit. Dacă ar fi păstrat ce-a scris, poate ar fi văzut și alții. Niciodată însă n'am să știu, dacă momentul în care și-a ars manuscrisele, când și-a dat seama că moare, a fost un moment de rătăcire, cuprins de frigurile morții, sau o clipă de limpezime neomenească, în care și-a dat seama că nu sunt vrednice de nimic. Era seară, s'a ridicat din pat unde ședea de două luni, și-a pus surtucul, s'a dus din iatac în birou, și peste un ceas am simțit fum în toată casa. Eu eram la bucătărie, dădusem drumul la slugi, nu mai aveam cu ce le ține, și am trimis-o pe Maria să vadă ce-i. Ea n'a avut curajul să intre la taică-său; s'a dus și Ioachim și s'a oprit tot la ușe. M'am dus atunci eu și l-am găsit în jilț, aproape înneecat de fum. În vatră ardea un vraf de hârtii. Nu l-am întrebat nimic, am înțeles. Pentru hârțiile astea lăsase tribunalul, moșia și via în părăsire, copiii și casa în grija mea nepricepută. L-am luat de mână și l-am adus în iatac. S'a lăsat dus, culcat. În pat a început să surâdă, a vorbit cu Maria și Ioachim, a pomenit de Ștefan, Natalia și Alexe, i-a mângâiat pe păr, pe urmă i-a trimis afară, m'a luat de mână, a început să geamă și a murit. Ușor ca o pasăre. M'a întrebat numai de două ori răgușit: « Ce-au să facă ei ? » Se gândea la copiii, și a murit. Cred că plângea când a murit.

Sanda se ridică în umbră s'o vadă pe bunica. Glasul îi era stins dar calm, nu se sugrumase, nu tremura.

— Bunico !

— Da ?

— Și, atât ?

— Atât, puică. Pe urmă a venit sărăcia cea mare, pe urmă a plecat Ioachim și s'a măritat Maria... Te-ai născut tu...

De Pavel și moartea lui nu vorbea bunica. Aici începea capitoul Mariei, amintirile Mariei, durerea ei nevindecată. De aici încolo, dela Costache, morții îi aparțineau Mariei.

— Mai trebuie un lemn pe foc. Și nu mă mai face, puică, să vorbesc atâta de morți, noaptea, să nu ți se facă frică. Ce fel de somn dormi tu ? Cum m'am luat și eu cu vorba, când tu trebuie să te odihnești !

— Dar dumnitale nu ți-e frică, bunico ?

Bunica se oprea scurt :

— Frică ? De ce ? Dacă ar fi ei pe aici, n'ar putea să-mi fie frică de ei. Dar nu sunt, puică, s'au isprăvit. Nu mai sunt nicăeri sau numai Dumnezeu știe de urma lor, dacă mai au urmă. Cum o să-mi fie frică ?

Sanda se gândea la casa bunicii, la cele două cupele de zestre pe care le adusese cu ea lui Grigore, unul căptușit cu piele și unul cu catifea albastră, dela Viena. La dulapul de stejar pe care erau sculptați cerbi aproape în mărime naturală, plin de sticle cu vin vechi de 70 de ani, de 100 de ani, dulapul mare dela vie, care se răsturnase peste Alexe, când fusese cutremurul cel mare, și pământul se despicase, sub grajd, de patru palme. Alexe sta culcat pe spate, vânat la față, acoperit până la gât de bufet. Argații fugeau pe ușe buluc, împiedicându-se unul pe altul să iasă, și logofătul Marin, cu pușca în mână, tremura sub masă, pe brânci. Ștefan fusese frumos și bunicul spunea că e prost. Bunicul Grigore spusese că Maria e frumoasă, ei i se povestise de maică-sa, și toată tinerețea, lângă tata, Costache, se gândise cu nădejde că frumusețea asta, care trebuie să fi fost mare, de vreme ce bunicul Grigore o băgase de seamă, ar fi putut odată să i-l aducă pe Pavel. Și i-l adusese...

Bunica ofta acum mai slab, începea să respire șuerat. Adormea. Sanda se gândea la moarte. Nu era o încetare, un isprăvit, cum

spunea bunica, era o trecere în altceva, despre care nu știai nimic, dar care te înconjură, îl aveai de toate părțile, nu se lăsa atins, dar te îmbiba și te copleșa cu tristețe. Uite, bunica nu era tristă, dar trăia noaptea între morții ei, ca între scaune și mese, fără frică și fără jale. Bunica însă era altfel, ea croșeta, citea și robotea toată ziua, era atentă la tot ce făcea și făcea tot bine. Ei, Sandei, îi pierise pofta de orice. Invăța greu și pe dinafară, se ținea de ea, ca o haină, tot ce învăța și pica lesne, nu-i pătrundea în mintea prea plină de un singur gând, trist și doborâtor. Dar nu-l știa nimeni, nu trebuia să-l știe nimeni. Nu era un gând care obseda, nu era în afară de voința ei. Era un gând pe care și-l păstra cu grije, pe care-l menaja, la care lucra ca la o broderie migăloasă, în care se cufunda ca într'o baie și ca într'o lumină, era bucuria ei, durere de fiecare zi, de fiecare ceas. Nu trebuia să știe nimeni, nu trebuia să afle nimeni. Sertarul în care sunt lucrurile prețioase trebuie să fie totdeauna închis și ea trebuie să joace un teribil joc de om care trăește mărginit ca toți ceilalți, în realitate.

După ce cercetează tavanul și pereții cu ochii (se spune că cei duși își dovedesc câteodată prezența cu raze și lumini), după ce a stat cu urechea țintă până a obosit să audă un zgomot care să nu semene cu altele firești și zilnice, Sanda se roagă pentru mortul ei, numai al ei, și adoarme.

Alături Maria doarme într'una de cum s'a culcat.

Dimineața, după ce Sanda pleacă la școală, Maria mai stă încă mult în pat, unde servitoarea îi aduce cafeaua și Elisabeta vine s'o întrebe dacă îi convine menu-ul. De obicei croșetează. Când croșetezi, nu gândești propriu zis, numai frânturi de gânduri îți trec prin cap, apoi numeri ochiurile, potrivești părțile și iar îți mai flutură un fragment de gând. Mai târziu, Maria se scoală și își pierde cu baia o mulțime de vreme. Trage din fiecare treabă de nimic, cât poate, ca s'o lungească, să umple dimineața. Apoi citește literatură, literatură multă. Înainte era mult mai iute cât timp fusese acasă. Chiar în epoca atât de grea, de după moartea bătrânului Grigore, Maria fusese repede și veselă. Era viața și tăria celorlalți, mohorâți și descurajați. Când se măritase cu Costache, măritiș nedorit, dar necesar, pentru că îl luase fără să-l iubească, pentru că îl iubea fără nădejde pe Pavel, toată veselia ei se schimbă în nervozitate, în ascuțime, și cine n'o cunoștea

dine, văzând-o, o credea încă veselă și mulțumită, pentru că semăna a fericire multa ei mișcare zgomotoasă. Pe urmă o născuse pe Sanda și fusese preocupată de ea, dar Costache murise... Nu-l iubise, dar suferise frumos, cum se cuvine, de moartea unui bărbat de treabă, până când se arătase Pavel, străinul frumos și grav, abia văzut la intervale mari, cunoscut puțin, la un bal și la căpătâiul bătrânului Grigore când își dase sufletul. Pavel venise iar, pentru a doua oară, dela Paris. Își tăiasе barba, își răsese mustățile (ca un actor ! se mirase Elisabeta), îmbătrânise puțin. Da, și el o iubise în tot acest timp, și el se gândise necurmat la ea, în timpul studiilor în orașul străin, mare, plin de frumuseți, și el așteptase să vie în țară, s'o găsească măritată, fericită. Nu era? Aveau să fie împreună. Și fuseseră un an. Venise războiul și Pavel murise. Il aduseră în spitalul orașului și murise, cu o față de sărbătoare, curată, limpede, gravă. Maria se așezase a doua zi după înmormântare la fereastră și îl aștepta să vie dela război. A treia zi iar, și mereu așa, un an întreg. Pe Sanda, care era mică, o ținea Elisabeta tot prin alte odăi, îi găsea jocuri și îi citea. Apoi se hotărîse să se mute la București, să vadă dacă schimbarea îi face ceva Mariei. Și îi făcuse. Maria își revenise. Nu mai ședea la fereastră, vorbea despre orice, limpede și deștept, dar nu mai avea nimic din viociunea de altădată. O iubea pe Sanda, dar potolit și tot ce făcea era potolit și plin de un fel de indiferență. Nu era tristă, dar se gândea, de cum se deștepta până seara, cum ar putea face să treacă mai repede ziua. Sanda o îngrijora, dar îngrijorarea era lentă și prefera s'o puie pe umerii Elisabetei, care totdeauna se grăbea să facă ceva, să se ocupe atent de orice.

Sanda nu era ca toți copiii, sta prea mult pe gânduri, voia prea mult să fie singură, n'avea prietene, nu prea râdea. Avea un suflet ciudat, se gândea Maria.

Și Elisabeta își dădea seama că Sanda are ceva. Trebuie să fi fost anemic sau bolnav copilul. Altceva ce să aibă? Trebuia să consulte un medic bun de copii.

Un medic de copii ! gândea Maria, și iar se umplea de dorul lui Pavel. Acum erau foarte puține cuvintele sau imaginile lui, care îl mai deșteptau în ea. Le uzase pe toate, ca pe numele lui « Pavel », ca pe fotografia lui de pe masă. Ar fi vrut alte fotografii, pe care nu le văzuse niciodată, și alte cuvinte. De pildă ăsta:

« medic de copii » nu era parcă complet stors. Când zicea « Pavel », era mult mai puțin decât « medic de copii », și ce medic fusese Pavel ! Cum îl iubeau copiii pentru gravitatea lui caldă, pentru solemnitatea lui care se lumina atât de extraordinar de surâs și pentru priceperea de a le vorbi potrivit cu înțelegerea lor. Cum îl iubea și Sanda, care nu mai voia să coboare de pe genunchii lui, care adormea seara la pieptul lui, ținându-l de gât, ascultându-i vocea egală, înaltă și fermă. Acum nu mai pomenea niciodată de el. Acum îl uitase cu totul. Ce îngrozitori sunt copiii, cum uită de repede ceea ce au iubit mult !

Maria trecea în odaia Elisabetei. Bătrâna cercetase în bucătărie mâncarea pusă pe foc, în sufragerie, în bufetul larg, argintăria veche, în toate odăile curățenia făcută de Catinca, și acum venise în odaia ei, să rânduiască. Slujnica pusese lucrurile toate la locul lor, dar Elisabeta trebuia să mai treacă o dată, ușor, cu petica moale, pe ramele de bronz încolăcit sau de pluș a fotografiilor șterse, pe sfeșnicul cu ciucuri lungi de cristal, pe cele două cadre de sticlă, cu geamul gros ca o lentilă, sub care două buchete mici de flori mărunte trecuseră dincolo de veștejire, într'o moarte suavă, cu trup de fum, și nu mai existau decât ca imagine, care aștepta de mult, acolo sub sticlă, o picătură de aer ca să se topească. Pe ele era scris cu litere de aur înflorate: « Souvenir de Semering ». Fusese acolo cu bătrânul Grigore. Ea era însărcinată cu Natalia, stătea tot timpul în hotel, într'un fotoliu, alături de Grigore care își luase acolo, pentru că avea să aibă mai mult timp decât acasă, textul grecesc al Iliadei. Incerca s'o traducă în versuri. Stătea toată ziua în fața biroului, și seara ieșeau la braț, ea într'o haină lungă și largă, ca să nu i se vadă trupul, cu voal pe față; el grav, cu fața lui rece încadrată de favorite, puțin plecată pe un umăr. Făceau totdeauna aceeași plimbare până la Sanatoriul Tŕrner și înapoi, încet și cu pași egali, pe când Grigore vorbea rar de un tratat medical nou sau de o nouă jurisprudență în vre-un stat din Europa. N'o interesa, dar asculta; de vreme ce pe Grigore lucrurile astea îl preocupau, ea trebuia să facă eforturi să-l urmărească, să priceapă măcar a zecea parte, ca să fie vrednică de el. Asta când Grigore vorbea și nu era confundat în gândurile lui de bărbat, de cugetător.

Avea și o fotografie a lui Grigore din acea epocă. Stă rezemat de un fotoliu cu speteaza plină de ciucuri, are un joben cu mar-

gini foarte mici, ridicate pe părți, lăsate pe ochi, o haină neagră, desfăcută peste vesta gri, cu lanț, gulerul cămășii îi e răsfrânt și ține un baston subțire în mâna îngustă și lungă.

Maria se așeza iar în fotoliu și o urmărea pe maică-sa.

— De ce te mai trudești, mamă? N'a șters Catinca praful?

— Ba da, dar s'o mai fi așezat.

Și Elisabeta își ducea iar pașii repezi și tremurați în alt colț al odăii să netezească prietenește rama aurită a unui fotoliu, casetă capitonată cu catifea roșie. Maria n'avea nici una din grijile astea casnice. Nici n'ar fi fost nevoie de ajutorul ei. Se agitase și ea la un moment, își comandase pentru odaia ei mobila modernă, joasă, cu linii drepte și fără podoabe, dar după ce trăise o săptămână în mijlocul ei, o uitase.

Incepeau să lucreze în fața mesei, în sufragerie, Elisabeta după ce citise jurnalul tot și aflase tot ce se petrecea în lume. Câteodată bătrâna primea sau scria scrisori lungi rudelor rămase la Bârlad, altora din alte părți ale țării sau ale lumii, lui Ioachim, firește. Maria se ducea la cinematograf câteodată, sau făcea rar o vizită scurtă vre-unei cunoștințe proaspete, de București. Elisabeta nu ieșea niciodată. Nu mai ieșise, afară de mutatul dela Bârlad la București, de mai bine de douăzeci de ani, dinaintea morții lui Grigore. Când veniseră supărările și sărăcia, nu mai putuse, nu mai voise să se plimbe, nu mai știuse să se plimbe, fără cupea, fără rochie adusă dela Viena. Pe urmă uitase cum ar fi să mai ieși pe stradă, i se părea tot atât de cu neputință pentru ea, ca un dus la bal sau la bâlci. Citea ce se petrece în Spania, știa cum e organizată Germania, cunoștea principiul telefonului și radio-difuziunii pe care le explica, la lecția de fizică, Sandei, dar nu le văzuse niciodată, pentrucă nu le avea în casă.

În vremea asta, Sanda stătea în bancă, în clasă, cu marii ei ochi negri sub fruntea prea mare, țintiți drept pe profesoara care se afla atunci pe catedră. În jur fetele se foiau, își vorbeau încet sau ascultau și repetau în gând și cu buze fără sunet, formule și date. Sanda nu-și clintea ochii arzători, nu-și deslipea gura arsă și strânsă. În mintea ei se desfășura încet sau se înfășura la loc, cu noduri și ochiuri, un fir lung al unei întâmplări imaginare. Acel « cum ar fi fost, dacă el ar fi trăit » începuse din ziua în care citise în gazete moartea lui și încetase « cum ar fi, dacă l-aș cu-

noaște », început în ziua când fusese cu școala la șezătoarea literară dela Ateneu. Povestea se desfășura încet, ca un film *au ralenti*, se oprea asupra unui moment care era trăit câteva zile, se întorcea înapoi și mergea iar mai departe, un departe foarte aproape.

Pe catedră, profesoara mioapă și blondă vorbea despre « Impărțirea Poloniei ». Sanda croșeta cu gândul: Andrei Manea întorcea ochii lui albaștri, triști, mirați, căutători, spre ea. Erau pe o alee din Cișmigiu, bătea vântul, era cenușiu și pustiu. Era pustiu, mergeau alături. Andrei întorcea spre ea ochii lui halucinați, de febră. Bătea vântul, ea simțea o mare tristețe romantică și o mare dragoste pentru el, care era atât de trist și singur. Întorcea va-să-zică ochii și o privea. Ce spunea ea în clipa asta? Ochii lui avizi, de nălucă, o priveau...

— La ce te gândești, fetiço ? profesoara se apropiase de banca ei. Ii vorbise de două ori și Sanda nu auzise, cu ochii pe ea.

— Copilul ăsta e bolnav, spusese profesoara cu mâna pe fruntea ei, are temperatură. De ce n'ai rămas acasă, sau nu te-ai dus la infirmerie ?

Sanda era prinsă ca într'o ceată de dușmani și aici ca și acasă. Nu te puteai gândi, nu se putea să ai suferințele tale.

Profesoara plecase, și, mecanic, în gând, Sanda continuase: Andrei Manea o privea și ea simțea că poate să răspundă privirii lui cu toată afecțiunea, care era acumulată în ea, că avea o căldură nesfârșită și bogată în suflet, care s'ar putea desfășura ca o trambă de catifea, ca să nu-i mai fie frig sau frică. Era, părea așa de însăpăimântat de lucruri, de toată lumea înconjurătoare. Avea în ea o sete nepotolită să-l apere, se simțea tare să-l apere, să-l izoleze, să-i dea, ea singură, toată dragostea lumii. Tremura de frig în seara când ieșise dela Ateneu, își strângea paltonul pe trupul subțire, avea un fular alb la gât, privea în gol, rătăcit și trist, cu marii lui ochi albaștri.

Suna, începea recreația, fetele se jucau sau se plimbau la braț, în șir lung pe culuarele cenușii. Dintre ele, Gina amuțea o clipă privind-o cum sta singură pe bancă sau se plimba pe alee. O ! cum regreta că avusese slăbiciunea să-i spună Ginei, atunci, în primele zile după moartea lui, pentru că știa că fusese și ea la șezătoare, că îl și cunoscuse. Avusese nevoie să spuie cuiva, să vorbească cu cineva și i se păruse un noroc extraordinar să aibă aproape pe cineva care îl cunoscuse,

să afle, să știe lucruri despre el, pe care ea nu-l cunoscuse niciodată. Gina, la început, se pasionase de povestea ei, cum se pasionase mai târziu de tenisul pentru care o părăsise, plânsese cu ea, se ascundeau după mesele sub catedră, cu o carte uitată deschisă alături, vorbeau în șoaptă și păstrau cu grije o figură de mare taină, până când Gina se plictisese și obosise de aceeași istorie fără variații și nou. O lăsase singură, se plimba acum cu fetele celelalte, câteodată își vorbeau la ureche și se uitau la ea. Cine știe ce le spunea, cine știe cine mai cunoștea acum taina asta grozavă, și cum o priveau cu mințile lor proaste și grosolane. Asta o s'o învețe minte, să nu mai spuie niciodată nimănui nimic, niciodată. O să crească, o să îmbătrânească așa, singură, tristă. O să moară și o să-l întâlnească.

Când venea acasă Sanda, masa era pusă. Bunica voia să mănânce copilul numaidecât, fiindcă venea ostenit. Tot ea vorbea despre vreme, cheltuieli, vecini, vești politice, citite în ziar. Maria o asculta și răspundea, dar cu indiferența ei de toate zilele. Sanda privea coada linguriței, cizelată în formă de coadă de păun, florile albastre ale farfuriei, crăpătura lungă a solniței, pe care o știa de mult și care nu creștea. Bunica vorbea:

— Te uiți la linguriță, Sando? Dacă n'ar fi venit hoții la conac, am fi avut garnitura completă. Dar atunci, când ne-au furat rufăria, ne-au furat și tacâmurile, afară de lingurițe. Aveam toată argintăria la fel, dar de nuntă, dela familia lui Grigore.

Și apoi:

— Ce liniște e în cartierul ăsta, Mario! Ar trebui să luăm și noi un radio. Cum tramvaiul e departe, cred că n'ar fi prea mulți paraziți. Am citit în jurnal că mai ales noaptea...

Maria se temea totuși ca un radio să nu facă prea mult zgomot. Vrea și nu vrea să-l cumpere.

Sanda își spunea în gând: Trebuie să fi fost atât de lesne jignit de oameni. Nici unul nu era destul de delicat, ca să poată fi prieten cu el. Dacă l-aș fi cunoscut... Apoi îl cunoștea și îi spunea, pe o alee plină de toamnă, din Cișmigiu, că toată viața, toată viața are să rămâie lângă el, să-l iubească.

« Romanul » cu Cișmigiul însă se uză și el, și, peste câteva zile, Sanda începu altul, care pornea din fața Ateneului, după șezătoarea când el stătuse atât de palid și nehotărît sub lumina

verzuie a felinarului, pe când ceilalți scriitori, care citiseră o dată cu el, plecau cu alai, cu prieteni, cu admiratori, siguri și zgomoțoși. Plecase și el brusc, așa cum povestea Gina că pleca în totdeauna și dela ei, când venea în vizită. De data asta însă, Sanda avea curaj să-i ceară, sub felinarul verzui, un autograf pe cartea lui pe care o avea sub braț, cum atunci n'o avusese, și pe urmă plecau împreună, vorbind în seara neagră. Dar cum putea începe acea conversație? Vorbele astea le cântărea Sanda de câteva zile, cu cearcăne tot mai mari sub ochi, cu febră.

Elisabeta începuse să croșeteze un nou tricou, de data asta pentru slujnică. Toți membrii familiei aveau prea multe. Cumpăraseră un radio, cu căști, ca să nu fie nimeni silit să asculte când nu voia. Maria asculta muzică, Elisabeta asculta aproape tot, Sanda nimic, niciodată. Pe cine să asculte, de ce să asculte? Se strecura în odaia ei și a bunicii, pe când mama și mama-mare stăteau în jurul mesei, atente sub căști, și deschidea încet sertarul ei, cu cheia păstrată la gât. Acolo erau jurnalele cu fotografii și necroloagele, erau cărțile lui, ținute tot ascunse, ca să nu afle, să nu bănuiască nimeni de ce le citește, de ce le păstrează, de ce le iubește; era o carte postală ilustrată scrisă de el dela Câmpulung părinților Ginei, furată de ea și dăruită Sandei. Și atât. Sanda le recitea, le privea, plângea. Oriunde deschidea cartea, vedea cum fusese el totdeauna înfășurat într'o negrăită singurătate, pentru că tot ce-i venea dela oameni îi era dureros. Primea tot și orice dela lumea exterioară printr'o pătură de sensibilitate, jupuit de pielea indiferenței, febril și înspăimântat, lua cunoștință de lume prin durere. Lângă el, oricine, orice părea grosolan și dur. O! cum îi era lui acolo, sub pământ? Ii fusese atât de frică de moarte! Poate stătea acum alături, pe divan. Nu se poate să nu știe marea ei dragoste, să nu vie, să nu-l ajungă. Dulapul troznează. Fusese el? Ii vorbise el? Se întuneca. Lângă obraz îi adia o aripă caldă. Fusese el, sigur.

Dincolo se auzea hârșiiitul unui scaun. Sanda aduna repede cărțile, jurnalele, încuia tremurat sertarul și băga cheia în sân. Apoi porneau iar de sub felinar în întuneric, și ea spunea: Am o foame atât de mare pentru toate cărțile pe care le veți mai scrie! El surâdea cu acel zâmbet atât de trist și o privea.

Deasupra cărții de chimie sau algebră, plimbarea lor de febră se deșira ca un film sumbru, cu reluări și tăieri bruște.

Când se ducea la culcare, Sanda simțea cu bucurie că n'are să poată dormi, că are să aibă timp să se gândească încă. Și cum bunica ofta, Sanda deducea: se gândește la copiii ei morți, la bunicul, și întreba iar:

— Cum de nu vorbea cu copiii bunicul?

— N'avea timp, puică, răspundea Elisabeta liniștit. Câte preocupări avea el, prea multe chiar. A murit prea curând și a avut prea multe nenorociri, că altfel lăsa el în urmă opere prețioase.

Acum Sanda încerca altă întrebare, pe care, ca printr'o convenție tăcută cu bunica, nu i-o puneau maică-si niciodată.

— Dar Pavel, bunico, cum era?

Bunica tăcea o clipă, apoi rostea calm.

— Un om minunat. Poate că semăna cu bunicul, ca gravitate, ca putere de muncă și merit; poate de asta l-a și iubit maică-ta cu atâta admirație, fără să-și dea seama. Dar Pavel era și frumos și elegant, pe când Grigore nu știa nici ce îmbracă, nici când își punea hainele pe dos. Il munceau gânduri prea mari. Am avut noroc noi să avem bărbați atât de superiori!

Ce noroc! își spunea Sanda, cu obrații arzând în întuneric, cu buzele arse, adunată sub plapuma rece pe o zonă mică pe care izbutise s'o încălzească, ce noroc să fi întâlnit un om extraordinar! Toată viața ți-e luminată de el; la umbra lui, de aici sau de dincolo, crești și trăești altfel decât ceilalți cari fac zgomot, care sunt veseli! Ce vesele erau fetele dela școală! Ce vulgare erau! Ce vulgar trebuie să fii, ca să fii vesel! Și mărginit și ușuratec!

Dulapul vechi trozneva, iar Sanda se ridica pe coate, cu ochii lucioși. Bunica nu tresărise, nici nu asculta. Spunea:

— Culcă-te, Sando, e târziu.

Și nu se întâmpla mereu nimic, pentrucă n'avea ce să li se întâmple.

Numai Sanda veni într'o zi dela școală fără putere, se culcă înainte de masă și apoi pe tăcute, cu capul numai înclinat pe perna de catifea înflorată a canapelei, vărsase sânge.

Maria își pierduse capul, Elisabeta o trimisese pe Catinca după doctor.

Maria se așezase lângă pat, cu fălcile încleștate de o frică simțită printr'un mare frig, cu ochii agățați de Sanda, ca niște burghie de pleoapele mari, pe care copilul le închisese de oboseală.

Elisabeta alerga, punea lemne pe foc, făcea ceai. Așa, așa pățise și Natalia, dar o îngrijiseră prost. Pe Sanda, acum era altceva, aveau s'o îngrijească bine. Ce zi urită, vine greu doctorul! E zăpadă mare, ca în ziua când au venit hoții la conac, și cu toate că s'a auzit din vale cum chema logofătul ajutor, nu s'au putut duce țărani, de omăt. Și Maria și-a pierdut capul, ca la moartea lui Pavel. Ce Dumnezeu, se sperie și copilul de spaima ei. Nițel curaj!

Acum stăteau lângă fata pe care o băgaseră în așternut.

Sanda închisese ochii; era bine, era sfârșită, era cald, alb când deschidea genele și întrezărea plapuma, și mergea încet, în gând, cu Andrei Manea. Il luase de braț, simțea pentru el o fierbinte dragoste care pleca din ea ca un fluviu fierbinte și avea să-i înlocuiască lumea în care lui îi era atât de frig. Ii spunea:

— Sunt atât de fericită cu dumneavoastră!

LUCIA DEMETRIUS

POEZIA LUI D. BOLINTINEANU

III

Lexicul și gramatica lui Bolintineanu trebuiesc examinate pentrucă, fără a fi profund proprii, zugrăvesc o epocă ce-și închipuia poezia ca o nemărginită licență cu privire la limbă. *Ceană* în loc de *geană*, *serv* pentru *servitor*, *mărire* pentru *măreție*, *zee* (azi intrat în limbă) pentru *zeiță*, *ministri* pentru *slugi*, *acioaie* pentru *oțel*, *popol*, *fiie*, *cadaver*, *lachii*, *nicovan* (nicovală), *surfața*, *fiutor* (viitor), *misia* (misiune), *spoliu* (jaf), *venitor* (viitor), *providință*, *răzbună* (răzbunare), *zimbire*, *enemici*, *speculi* (oglinzi), *aură*, *domă*, *indiferire* (indiferență), *îmăntire*, *măcelare*, iată câteva elemente mai tipice. Prin schimbarea accentului poetul zice apoi *oaspății*, *bătălii*, *filosof*, iar prin remetatizare *formosețe*. Câteodată e schimbat genul: *saric*, *chini*, *elit*, *glumi*, *tezauri*, *cerii*, *imagin*, *frunzi*, *langor*. În declinare, apar obișnuitele pe atunci suprimări ale prepoziției la genitiv (« Cu puterea dalbă sufletelor lor », « Vorbele 'nțelepte Domnului mintos », « De lumina dalbă sufletului său »). Adjectivele sau participiile în funcție adjectivală, ciudate, sunt mai numeroase. *Fugos*, *aură*, *smeurită*, *înțărânată*, *frăgior*, *dolorată*, *rident*, *formoase*, *turburoasă*, *turbide*, *eschisă* sunt împrumutate sau născocite, altele sunt alcătuite prin afereză sau mai bine zis prin descompunere (*preunate*, *necat*, *josite*, *seninată*, *nobilăți*, *velite*, *durerate*, *furiate*, *tristătoare*), prin sincope (*demembrate*), printr'un adaos prostetic (*astrânsă*, *înfioros*) prin schimbarea prefixului (*înfemeiați*, *întrepletită*). Acordul între substantiv și adjectiv e cu voință sfărâmat (*plăceri molateci*, *fapte nobili*, *jertfe demni*). Dar verbul mai cu seamă e forțat, prin schimbarea sufixului (*să aminte*, *se degradă*, *preurmă*, *m'atristă*,

ciulă, rostogolă, ne aminte, întună, sigurează, temperă, se 'nverșunesc, să urme, reîmbărbătesc, respândă), printr'un prefix (reaflă, repera, se realță, resecer, delasă, îndivină, se 'ntr'omor, preursești), prin afereză (prăștic, turnă, conjură, pare, sigurează), prin schimbarea prefixului (atristă), prin sincopare (amut=asmut), prin schimbarea accentului (să merite, rădeam), prin suprimarea reflexiunii (au născut = s'au născut) dar mai cu seamă prin stricarea acordului gramatical (cavalerii trage, ei decide, cei ce iubeste, salele răsun, ei se cert, voci blestem, ei hcrăstrez, fiului lui Mihai îi țiu un limbaj). Verbe ca a nemuri, cură, pasă, inimiază, se scură, se re'nvieșuesc adaogă și ele o notă particulară. Găsim la adverbe neaoșele cătinel și încaltea și născocitul în avute (în dar).

Luete în întregul lor, nici una din legendele lui Bolintineanu, dată fiind structura lor convențională, nu mai trezește un adevărat interes estetic. Cu toate acestea, ar fi greșit să desconsiderăm valorile de detaliu. Bolintineanu e un poet fragmentar remarcabil și o bună operă de izolare dă o colecție surprinzătoare de instanțane poetice. Autorul *Legendelor* a fost întâiul versificator român cu intuiția valorii acustice a cuvântului, care să fi căutat cuvântul pentru ceca ce sugerează dincolo de marginile lui noționale și să fi făcut din vers o singură arie. Alecsandri e vizual și sentimental, Bolintineanu e auditiv și mecanic, și asta duce mai aproape de poezia modernă. El are un vocalism și un consonantism studiat, care traduc ideea poetică direct, fără asociațiuni plastice. Vestitele versuri:

Un orlogiu sună noaptea jumătate
In castel la poartă oare-cine bate

sunt, dacă alungăm nedreapta deriziune cu care au fost stigmatizate, foarte bune versuri. Sincoparea cuvântului *orologiu* spre a suna mai rotacizant, terminațiunile metronomice *tate-bate*, întrebarea obosită din care rezultă neașteptarea nici unui element turburător, dau rândurilor un ce horcăit, cavernos, o cadență de mașinărie, care însă vine din fonetismul psihic, nu din ritmica exterioară a stihurilor. De aici, fără îndoială, va învăța Eminescu să analizeze subconștientul. In afară de simțul acustic, Bolintineanu posedă plastica dinamismului, însușirea de a strânge într'o linie răsucită toată virtualitatea unei mișcări. Tăiate, unele

versuri apar ca niște momente în perpetuă desfășurare cu capetele infinite. Ba chiar virtutea de căpetenie pare a fi aceea de a izola un gest sau un obiect pe o pagină albă, ca într'un studiu pregătit de pictor, făcându-l etern, inexplicabil. Se înțelege însă că dacă restituim fragmentul poeziei totul e înecat în zgomotul asurzitor al întregului. Iată un sunet izolat și o armată rărită în liniștea depărtărilor:

Trâmbița răsună sus pe coasta verde;
Armia lui Țepeș printre brazi se perde;

un clinchet neașteptat de săbii:

Ei se bat în spade — spadele se frâng;

o repede mișcare epică:

Ei descălecară atunci amândoi;

o călărire sempiternă:

Pe un cal ce mușcă spuma în zăbale,
Printre zi și noapte, el își face cale;

o luptă monstruoasă între un braț și o mie de brațe:

Singur el se luptă în acele văi
Unde mâna morții a călcat pe-ai săi.
Dar sub mii de brațe trebuie să cază.

o fabuloasă plutire aeriană:

Și în umbra nopții armăsarui zboară
Ca o 'nchipuire albă și ușoară;

plescăirea repede a căderii unui corp în apă:

Cei ce îl preurmă se opresc pe maluri;
Dar Mihaiu cu calul se aruncă'n valuri;

un om pierdut în dimensiunile lungi ale unei săli:

Intr'o sală întinsă printre căpitani,
Stă pe tronu-i Mircea încărcat de ani.

un zgomot uniform de arme:

In murmură surdă vorbele-i se 'neacă
Cavalerii trage spadele din teacă;

un spectacol nocturn:

Dar pe lungul apei, pe costiș, întins,
Miriade focuri Unguri-au aprins;

un ecou alergător:

Mai departe caii nechează duios;
Codru după codru sună sgomotos;

o troznitură de copaci ruți:

Dar cum în suflarea negrei vijelii,
Arborii resistă câteva minute,
Apoi își sfărâmă crăcile bătute;

un cal nestatornic:

Calul se aduce; suflă, bate, sare...;

o luptă de săbii accelerate:

Spadele lucesc la soare
Se 'nvârtesc neconținut,
Se lovesc fulgerătoare;

sosirea unui cavaler:

Pe un cal cu coama plină
Iată vine-un cavaler:
Fața-i arde de lumină.

Versurile abia sunt încăpătoare pentru mișcarea ce se deslănțuie din ele și se propagă apoi în imaginație. Se pot cita numeroase fragmente admirabile:

Trece înainte pe un cal în joc,
Ce vărsa din ochii-i flacăre de foc.

La aceste vorbe, junele frumos
Coiful își aruncă, păru-i cade-undos.

* * *

Spre o apă lată calul s'a 'ndreptat;
De maghiari rășboinici fuge'nconjurat.

* * *

Amândoi pe cai s'aruncă
Și prin noapte sbor.

* * *

Printre noapte ploaie, tunete de foc;
Cu cinci mii de Roșii el își face loc.

* * *

Un boer îi zice: — « Doamne ! mulți mai sunt,
Mulți se varsă Turcii pe acest pământ ! »

* * *

Oameni puși să sune, prin adânci păduri,
Sună din cimpoaie, buciume, tamburi,
Turcii stau și-ascultă larma depărtată.

* * *

Un pilot cu minte prin furtuna tare
Nu desface toate pânzele ce are.

* * *

Printre stânci râpoase, prin adânci strâmtori,
Unde urlă apa.

* * *

Intr'o mantă neagră el e coperit
Și e trist ca plopul ce s'a desfrunzit.

* * *

Cântărețul tace; dar harpa întună
Și de dulci armónii palatul răsună.

* * *

Oltul varsă'n noapte gemete adânci,
Ingânând vulturul, pe tăcute stânci.

* * *

Auziți ăl vuet dincolo spre plaiu ?
Sunete de trâmbiți, nechezări de cai,

Strigate de oameni, uuriri de care,
 Șoapte prelungite de-arme și fanfare,
 Neamuri peste neamuri vin, se grămădesc.

* * *

Cum deșiră corbii cadaverii morți,
 Popolii 'mpărți-vor membrele-ți zdrobite,
 Cărnurile tale pe oasele-ți tocite.

* * *

« Nobilă fecioară l ale mărei valuri
 Fac mai mare zgomot când ajung la maluri. »

* * *

Intră printre rânduri pe un cal nebun
 Ce vărsa pe nasuri flacăra și fum.

* * *

Rândul se rărește. Făifăesc stindarde,
 Strălucesc la soare, săbii, alabarde.

* * *

Astfel se zărește peste-un moșoroi
 Alergând furnice după repczy ploi.

Sunt la Bolintineanu chiar fragmente lungi descriptive, pline de mișcare și simț al zgomotelor, ca de pildă descrierea din *Codrul Cosminului*. Însă aici artificii onomatopeice ies prea tare în evidență și fraza redevine abundentă, lipsind totdeodată sugestia. Totuși mișcarea învălmășită este remarcabilă:

Munți înalți, vechi, scutur coama lor vergină,
 Arborii se mișcă, se 'nvărtesc, se 'nclină.
 Umbra se mărește... Aerul tăiat,
 Strâns, s'aruncă 'n valuri, vâjje turbat.
 Muntele tresare l trăznete, mugiri,
 Șuerări bizare, vaete, răcniri,
 Se ridic în aer, cresc, se variază,
 Și din munte în munte, trec, se repetează,
 Brazii vechi ca lumea peste tot s'abat,
 Cad din râpă 'n râpă; ori și unde bat,
 Stâncile pe cale, gem, trăznesc și saltă,
 Se fărâmă, pleacă, bubuesc, tresaltă...
 Cerul și pământul parcă se lovesc,
 Parcă se confundă și se nimicesc,
 Și unde se revarsă pe văile-adânci,

Alți munți se formează din copaci și stânci.
 Muntele rămâne negru, desvelit,
 Râul schimbă cursu-i, geme năbușit;
 Caii, cavalerii, cetele făloase,
 Armele, iau forme crude și hidoase,
 Râuri largi de sânge din pământ țâșnesc;
 Codri 'n fum și 'n umbră saltă clocotesc!...

Câteva încercări ale poetului de a face poeme epice mai masive, ba chiar o epopee, nu puteau să izbutească prin însuși metoda muzicală ce se potrivește numai la timpurile mici. *Andrei sau luarea Nicopolului de Români* (1851) împrumută din istorie numai figura hatmanului Udrea, care bătuse Nicopolul sub Mihai Viteazul. Restul, adică aproape tot, e fantezie¹⁾. «Dama mea muză — zice poetul într-o scrisoare dela Paris (6 Oct. 1851) către Alecsandri — luă subiectul acesta, și în câteva nopți de nesomn, născu această poemă. Făcută în trei patru nopți, va trăi trei patru zile. Cu toate acestea, trei patru zile de viață, în comparație cu o eternitate de noapte, tot este ceva, și iată pentru ce te rog să o tipărești.» Maria, «fetiță» «drăguliță» «cu verzi ochișori» e tristă că Andrei iubitul ei pleacă la arme să-și facă nume, fiind el sărac. Versurile sunt ridicule:

«Tu pleci, drăguliță?... Vai! nu mă iubești!...
 — O dulce Marie! ce vorbă grăești?

 — Ah! zise copila de plâns înecată.
 Dar tu mergi la moarte!... o tată! o tată!»

Apoi suntem în noaptea premergătoare trecerii Dunării. Ce să facă, la Bolintineanu, căpitanii, dacă nu să benchetuiască «lovind în pahare»? De n'ar fi greșelile de gramatică, următoarele versuri ar fi sugestive:

Ostașii la focuri spăl armele lor;
 Iar unii modulă un cântec de dor;
 Un altul adoarme și lauri visează.
 Un altul vorbește c'un cal ce nechează
 Un altul din fluer, sunând lângă foc,
 Privește alături alți zece ce joc.

¹⁾ Despre Banul Udrea și greșita folosire a figurii lui în poezia lui Bolintineanu, vezi Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, I, 141 urm.

Și somnul păzit de oțele al Pașei e repede figurat:

Dar Pașa cetății de-ai săi conjurat,
 În somnul cel dulce era cufundat.
 El nu se gândește la lupta ce vine;
 Mai multe mii pale lucesc lângă sine.

Alături de el doarme, « ca vița amoroasă p'un arbor uscat », o sclavă « ca o floare voioasă ». Într'oa odaie, « fiica lui Pașa », Bulbuli, cu boiu « amoros » stă tristă ascultând mandolina unei sclave. Ea e îndrăgostită de « un june străin, un om fără lege, un câne creștin », adică de nimeni altul decât de Andrei care o eliberase din mâinile ghiaurilor, ba chiar îi dăduse călăuza spre a se întoarce în cetate. De aceea acum « Bulbulica la el cugeta ». În zori începe lupta, dar până a o descrie, Bolintineanu face câteva considerații filosofice:

Războiul, strig unii, dar e barbarie !
 Nu numai atâta, ci chiar nebunie;
 Cu toate acestea ori-care război
 Iși are o țintă: sau ca să despoi,
 Sau să se păstreze aceia ce are;
 Un mijloc s'ajungem un țel oarecare.

 Războiul, îmi place să cred că odată
 O să înceteze; dar când? cu ce plată?
 Cu jertfe, cum zise un vechiu Ateneu,
 Cu jertfe, demni numai de un Dumnezeu.

Românii atacă cetatea cu « boambe », Andrei face vitejii mari și, alături de el, și un căpitan chemat cu numele divinității nordice, Odin. Turcii sunt zdrobiți, dar Andrei își aduce aminte de Bulbula și aleargă la seraiul în flăcări, prilej pentru poet de a da drumul unei formidabile declamații despre femeie:

O tu ce poeții, în vise cerești,
 Iți dară coroana mândreții-omenești;
 Iar tu, spre răsplată reverși pe-a lor liră
 Parfumul juniei ce drag îi inspiră !
 O tu, ce noi nu știm de unde-ți iei zborul,
 De naști ca o roză când suflă amorul,
 De vii ca un zâmbet ce o ziulișă
 Ne lasă să pice din mândra-i guriță !

O tu, ce suflărea-ți esală miros,
 Ce 'neacă parfumul de crin grațios !
 O tu, ce privirea-ți lumina îmbie,
 Pălind primă-vara la dulcea-ți junie !
 O tu, ce suspinul ai tânăr și lin
 Ca vântul de seară ce suflă pe crin !

Femeie ! femeie ! de unde vii oare,
 Din cer, sau din iaduri, din umbră, din soare ?

După război, bogat și cu nume, Andrei, credincios, se duce în Moldova să afle pe Maria. E însoțit de un june rob negru, care nu e decât Bulbuli. În Moldova, apele curgeau în «lăcră-miori», pasărea cânta speranța, iar cârsteiul se scâldea în rouă. Iașul apare ca o cetate asiatică :

Asupra cetății se 'nalț tristătoare
 Vechi turnuri ca formă înspăimântătoare :
 Ca geniuri triste cetatea domnesc.

Andrei merge spre casa Mariei, aude zgomot și veselie, intră în sală și află cu uimire că iubita lui era mireasă. Uimit, cade jos trăznit (acest chip de moarte pare lui Bolintineanu foarte dramatic). Mai târziu, pe străzile Iașului se întâlnesc două alae, a nuntașilor cu Maria și a mortului însoțit de Bulbuli, care mai târziu va fi găsită fără viață pe mormântul lui Andrei.

Sorin, Lcgenă Muntenească amestecă narațiunea cu dialogul. Intr'un « mititel castel » pe malul Ialomiței trăiește Fiorița, iubită de Sorin, fără să-l iubească altfel decât ca pe un frate. La curtea domnească Ghina Vistierul, om pocit și rău, ca monștrii lui V. Hugo, declamă în fața oglinzii și-și pune în gând să fure pe Fiorița. Domnul Mircea (ar fi Ciobanul), tot așa de diabolic, destăinue credinciosului său demon Ghina că tată-său a fost îngropat de viu de doisprezece boieri a căror listă o dă și la care Ghina cere să adauge numele lui Sorin și al lui Filip, viitorul soț al Fioriței. Domnul voește să se răzbune. Sorin, desnădăjduit de răspunsul Fioriței, se plimbă pe marginea apei, când iată îi iese în cale Smaralda, o « jună copiliță » « orfelină » care îl iubește, firește fără corespundere. Aceasta fiind în slujba Doamnei, îl vestește că va fi măcel la curte în versuri de relativă vigoare :

In umbră se lucrează sicrie de morminte.
 Popi vestmântați cu sfinte în casă stau pitiți !
 Ostași, pe la ferestre, cu lungele lor flinte
 Pândind prin întuneric, abea șoptesc sfiți !

In sfârșit, vine ceasul nunții la curte, cu danț, găтели baroce, « lachii » și public anacronic printre care și o « marchiză scăpătată » (în Muntenia și pe vremea lui Mircea Ciobanul !). Intenția de humor devine la Bolintineanu trivialitate :

Dar printre toate una, și jună și frumoasă,
 Soția unui Stroe ce-era biv vel Spatari,
 Dar rea, nesuferită, zuleară, vanitoasă ;
 Crezându-se născută de neamuri foarte mari ;
 Natura însă-i dase o formă foarte rară
 Diametral opusă cu caracterul ei.

Deodată sala se umple de fustași, de popi și slugi slute în frunte cu Ghina pe față cu bucuria lui Satana. El vestește femeilor că bărbații lor au fost osândiți la moarte și le cunună pe loc cu slugile. Poetul comentează cu intenție neghioabă de spirit :

Dar unele zâmbiră !... căci scena dureroasă
 Și crudă tot d'odată avea comicul ei.
 Exemplu Spătarița, cea mândră și frumoasă
 Ce-a fost privit boerii cei-alți ca pe lachei ;
 Ea se văzu redusă, în marea ei mândrie,
 Să ia de soț ciocoiul bătrân și uricios ;
 Iar altele din ele, trecute 'n ilichie,
 (Cum zice într'aceasta un cronicar voios)
 « Nu știu de ce pricină la față se roșise... »

Fiorița leșină,

Văzând tradus în faptă decretul pronunțat.

E dusă în odaia lui Ghina, care încearcă să se folosească de starea ei, dar ea se deșteaptă, se împotrivesc. Smaralda apare deodată și înjunghie pe satir, tocmai când Fiorița era să piardă « mai mult și decât viața ». Inșă întreabă Fiorița :

— Dar care-i interesul ce iai tu pentru mine ?

Smaralda îi vorbește de Sorin.

— Dar ce te 'nterează ?

întreabă din nou fata. Atunci Smaralda mărturisindu-și dragostea roagă pe Fiorița să scape pe tânăr:

Zicând aceste vorbe, Smaralda 'ngenunchiată
Picioarele Fioriței, plângând le 'mbrățișa;
Iar tânăra frumoasă, răpită și șireată,
Pe lângă dorul fetei uita durerea sa.

Toată partea aceasta e dezgustătoare. Boierii sunt în așteptarea tăierii, Sorin, fără rost în viață, pătrunde în temniță și scapă pe Filip, rămânând în locu-i, și a doua zi pierе împreună cu ceilalți, ceea ce are ca urmare înneccarea Smaraldei, în vreme ce seaca Fiorița și cu soțul ei pleacă la Moldova « voioși și mulțumiți ».

Traianida e o « epepee » cu VIII doine, dedicată ardelenilor: « Pentru că teatrul resbelelor Romanilor contra Dacilor a fost Transilvania; Pentrucă Românii Transilvani au simțimântul originii lor, limbei lor, literaturii lor, datinelor lor; Pentrucă sunt viteji și lupt cu putere și convingere pentru naționalitatea lor; Li se dedică această epepee ». Scopul compunerii este să dea Românilor mândria de nație:

Români, când voi afla-veți de unde ați plecat,
Veți merge 'n calea vieții cu capul ridicat.
Primiți, Români, această poemă ce vă spune
Că din eroi se trage a voastră națiune,
Din două ginte-antice, din două ginte mari,
De o potrivă brave, de o potrivă tari.

Inceputul Doinei I sună ca al epepeelor clasice (în cadență dactilică):

Musă, inspiră-mă, lira-mi să murmure
Numele-eroilor cu fapte rari
Nobilă cântecu-i, fă-l demn de luptele
Și strălucirile timpilor mari.
Spune cum Dacia cade sub armele
Romei, a globului mândră stăpână;
Cum din uniriile Romei cu Dacia,
Naște în Dacia ginta Română.

Știri istorice avea Bolintineanu, întru cât scrisese *Viața lui Traian August, fondatorul neamului românesc* și tradusese pe Herodot, din care de bună seamă a luat pitagorismul lui Zamolxe

și datina trimeterii de soli în cer prin însulițare, dar totul apare degenerat și strivit de o rea imaginațiune. După o expunere a situației politice, cu totul prozaică,

Doamna popoarelor, Roma, da Daciei
 Un tribut. Marele Cesar Traian
 Vine cu armele, luptă și liberă
 Roma și umilă statul Dacian.
 Dacia murmură, apoi ia armele.
 etc.,

urmează sacrificiul făcut de regele Decebal în templul zeiței (de fantezie) Eudocia, unde se vede încercarea de a inventa o mitologie daco-română, cu un Fosforos, zeu al războiului, și totodată Făt-Frumos-Luceafărul, zeu al amorului. Descrierea templului e încurcată. Zeița e înfățișată statuar, ucigând un taur cu un pumnal de aur, dar pe murii capiștei mai sunt și alte simulacre asemănătoare. Un zeu care e un soi de Mithra călărește pe un taur negru, alte reprezentări simbolizează felurite momente astronomice cu lămuriri date de poet. Decebal trimite un mesager (omorît cu sulia) la Zamolxis, în muntele zeilor (Dacii erau însă, pe cât se știe, monoteiști) Cocaion (*Κωκαίων*), unde Eudocia (probabil o simbolizare a Daciei, dar și a Soarelui, căci are pe umeri pe Zoril și Murgil, zorile și seara) deschide porțile. Mesagerul e primit de toți zeii. Idoli și idole stau pe o estradă de aur. Eudocia, un fel de Caron și în același timp de Freja, aduce sufletele pe care Zamolxe le judecă dându-le noi forme, pentrucă el e pitagorician și se bizue pe numărul mistic și pe migrațiunea sufletelor, precum spune:

† Unindu-se,

O zei, cu numărul soț unitatea,
 Naște din sine-le viața, armonia,
 Rod al neantului, umanitatea.
 Corpul și sufletul două sunt, zeilor.
 Sufletul omului e despărțit:
 Partea cuvântului ș'a necuvântului.
 Sufletul omului e nefinit;
 Trece la soarele vieții sub formele
 Noi ce le capătă prin încetare,
 După cum merită pentru păcatele
 Și rătăcirile ce 'n lume are. †

Aflând că Cesarele vine în Dacia « să înjosore » popoarele de acolo și să aducă pe zeii Olimpului, Zamolxe e hotărît să le ajute. Muma pădurilor, zee a căminului, vine în Cocaion cu zânele și e trimisă la palatul Istrului din Hercinia (silvele negre) să-l invite a sfărâma podul lui Traian. Vin și ursitele care vestesc « statul Românilor » și, parcă, pe Cuza:

« După durerile ce vor veni,
 În viitoarele veacuri în Dacia
 Statul Românilor va înflori:
 Când, p'ale tronului trepte, virtuțile
 Prin un domn generos, vor fi urcate;
 Când desbinările fiilor patriei,
 Urele palide vor fi uitate! »

Istrul, căruia i s'au făgăduit două frumoase zâne, Fera și Peuca, intră în acțiune, în versuri mereu onomatopice, dar ingenioase:

Istrul cu oștia bate-atunci stâncile:
 Munții se 'negură, bubue, tună,
 Tremură aerul, șueră, vâjâe;
 Codrii, pădurile, lung timp răsună.
 Isterul bolboră; pântecii stâncelor
 Crapă, și apele es spumegând;
 Strânse în undele-i, pleacă spumatice
 Cu ochiuri, cu plavie, surde gemând:
 Lupii din crivine ies la răspântie,
 Dinții lor clănșăie, urlă spre cer;
 Viforă, viscolă, geruie, fulgeră,
 Cerul și aerul par ca de fer.
 Crivățul, viscolul lui îi urmează:
 Coama lor fâlfâe, dinții lor clănțuie.

Decebal, pe de altă parte, se împacă cu Vesura, regele iasig, care făgăduiește ajutor. La masă, regina Tilia (nume scump lui Bolintineanu) cântă istoria Iasigilor, emigrarea lor din Sciția, nașterea Sarmaților din Sciți și Amazoane, și alte de acestea. Peste noapte, Vesura mărturisește Tiliei că a făgăduit lui Traian prinderea regelui dac. Tilia îl îndepărtează dela acest gând nevrednic. Eudocia veghează și ea. După un scurt comentariu mitologic, în care aflăm că răsurile sunt vergine moarte în ziua nunții, pădurile armii care n'au aruncat armele, iar tufișele armate fugare,

Eudocia ne e înfățișată chemând pe Făt-Frumos (un Cupidon) și trimițându-l la Tilia, pentru ca aceasta să se îndrăgostească de Decebal și să-i apere astfel viața. Ceea ce se întâmplă. Barbarilor care stau pe blăni de fiare, regele dac le povestește războiul întâi cu Romanii, în care sora sa Lazea, căpetenia Burilor munților, joacă un rol însemnat, într'un chip nu lipsit de pitoresc lexical pe alocuri, dar monoton. Pentrucă Lazea, care a întâlnit întâmplător în pădure pe romanul Masiam Levian, n'a vrut să se lase pătrunsă de săgețile erotice ale lui Făt-Frumos, înlăturate cu mâna de Zamolxe, și să iubească pe Levian, Eudocia s'a mâniat și a pus în primejdie soarta Dacilor. Ea mai e furioasă că dacul Oneu iubește pe Lazea și dăduse chiar poruncă lui Făt-Frumos să lupte pentru Traian, care căpătase « simpatiile » ei. Inșă Făt-Frumos, patriot, zice: « Sânt fiu al Daciei. Nu pot eu inima-mi s'o iau d'aici. » Lupta între Romani și Daci începe, Lazea se arată dârză pe cât de îndrăgostit chiar în încăierare este Levian, Oneu, gelos, sare asupra romanului, dar nevăzuta și răutăcioasa Eudocia face astfel că Oneu e ucis. In cele din urmă, Dacii sunt înfrânți. Astfel a povestit Decebal, după care roabele cântă pe Eudocia « cea geroasă »:

« E picantă, dar e bună
Nu fugi de aspru-i graiu.
Înșepând, ea te prefumă
Ca un dulce val de spumă,
Ca o roză după plaiu. »

Apoi Decebal, sub ochii înflăcărați de dragoste ai Tiliei, urmează a povesti cererea de pace a Dacilor, neprimită de Cesar, continuarea războiului, sosirea în ajutor a Sarmatilor cu păr și fețe roșcate și solzi de fier pe tot trupul (așa cum îi arată Columna lui Traian), învingerea și a lor tot din ura Eudociei, porunca dată dacilor de Diege, fratele lui Decebal, să intre în luptă goi și cu paveze, înfrângerea din nou a lor. Eudocia chitește astfel lucrurile ca Levian să se dea prins Dacilor, spre a fi torturat de Lazea și ca aceasta, în sfârșit, să se îndrăgostească de el. Lazea face scăpat pe Levian, pentru care pricină e pusă în lanțuri de preoți și hotărîtă morții, afară de împrejurarea că ar voi să se facă preoteasa zeiței Eudocia (care e și Veneră) și să capteze dragostea Cesa-

rului. In fond, Marele pontifice iubește pe Lazea și o vrea. Masiam Levian vine acum spre munți, străbate în inima țării dace și curând Decebal e silit să subscrie o pace rușinoasă. Inșă Traian, înainte de a părăsi Dacia, vizitează « Sarmisa » și rămâne « încântat »:

Nu credea Cesare s'afle în Dacia
Civilizația ce-a 'ntâmpinat.
Vede palatele mari ca cetățile,
Impodobindu-se cu muri, portice,
Și cu statuetele și cu columnele
Dalbe ca artele grece antice.

Retragerea împăratului nu e lipsită de măreție:

Trece el Isterul noaptea cu vasele
Și cu acvilele, luminațiune
Mare pe ripele ambe ale Istrului
Fac coloniile sus peste stânci.
Tinseră velele navelor vântului,
Sparg cu lopețile unde adânci,
Strigă și vasele zboară ca umbrele
Peste a Istrului față senină,
Unde pe crețele ce face aurea
Scânteiu fantastice formi de lumină.

După pacea care a nemulțumit pe unii barbari, Lazea este decapitată de preoți, iar noi mai ascultăm vorbele, de oarecare efect metafizic, ale pontifului:

« Sufletul omului neperitor;
N'are nici naștere, n'are nici pierdere:
In trecut, presinte și viitor.
Corpu' se sfărâmă, sufletul omului
Singur se aripă; fără 'nceput,
Nu are sufletul fine, nici margine;
Este ca spațiul nepriceput.
El schimbă formele, raze și aere,
Luându-și formele viețuitoare,
De la planetele mari ale spațiului
Pân' la atomele nevăzătoare.
Iar transformările sunt fericirile,
Sunt a progresului lege sublimă.
Lazea tânăra aici fu vergură,
In cer ea arde-va ca o lumină. »

Epopeea nu a fost sfârșită, de vreme ce ar fi trebuit să trateze acum al doilea război al lui Decebal cu ajutorul, de astă dată, (așa se pare) al Eudocei. Inșă această defecțiune nu este de regretat, deoarece poemul merge încâlcit, pe un principiu excesiv acustic și onomatopeic, plin de neadevăruri istorice și de bizarerii, fără creațiune de oameni și de scene epice, într'o limbă mai mult ca oricând siluită.

G. CĂLINESCU

CONSTITUȚIA STATELOR-UNITE

1. Se știe că cea mai veche constituție scrisă în vigoare este documentul pe baza căruia se guvernează poporul american și a căruia aniversare de 150 ani dela formularea lui a fost celebrată la Washington în ziua de 17 Septembrie 1937. Deși trecută în tratatele de Drept Constituțional ca făcând parte din categoria constituțiilor așa numite « rigide », pactul fundamental din marea Republică de peste ocean a dovedit, într'un răstimp atât de îndelungat și plin de prefaceri, că posedă o capacitate de adaptare neobișnuită în istoria politică a popoarelor civilizate. Secretul acestei supraviețuiri nu rezidă însă numai în mecanismul Constituției, ci și în anumite deprinderi ale poporului american. Fenomenul merită a fi semnalat, pentru a înțelege cum o țară cât un continent și cu o populație de peste 130 milioane primește să fie guvernată pe temeiul unui document făurit într'un timp, când suprafața ei nu reprezenta nici a zecea parte din aceea de azi, iar locuitorii ei nu depășeau cifra de patru milioane, dintre care vreo șapte sute de mii erau negri sclavi.

Poporul american a rămas conservator față de instituția de bază a organizării lui politice, cu toate că, prin condițiile în care s'a încheșat și prin resursele naturale în care s'a dezvoltat în continuu, el este progresist. Mentalitatea lui mobilă și deschisă tuturor inovațiilor devine refractară, când este vorba de a schimba forma în care s'a obișnuit să vadă quintesența înțelepciunii politice. O asemenea atitudine se întâlnește în Statele-Unite deopotrivă printre conducători și oamenii din mulțime. Fiecare american e crescut în credința că forma de guvernământ în care trăește este cea mai bună în condițiile țării sale. Când vre-un străin încearcă să-l întrebe mai de aproape asupra motivelor unei

asemenea convingeri, el nu poate să-i ofere alt argument decât acela al « eficacității ». Căci faptul de a fi fost guvernat prin aceeași Constituție un timp atât de îndelungat reprezintă pentru el o dovadă suficientă, și astfel orice discuție trebuie să înceteze. Aceasta a fost starea de spirit în Statele-Unite până la izbucnirea crizei economice din 1929, dar mai ales până la venirea Președintelui Franklin D. Roosevelt în capul administrației, în 1933. Dacă până atunci nimeni nu se gândea că forma Constituției ar putea deveni necuprinzătoare, acum se ridicau îndoieli asupra posibilităților ei de readaptare la noile condiții de viață economică și socială. Opoziția de care s'a izbit legislația oarecum revoluționară a Președintelui Roosevelt din partea Curții Supreme de Justiție din Washington începuse să dea naștere unui curent în opinia publică a țării pentru modificarea Constituției. Ceva mai mult, într'un timp s'a vorbit că la alegerile președințiale din Noemvrie 1936, unul din punctele platformei de propagandă a Partidului Democrat ar putea să-l formeze o asemenea modificare. Chestiunea era însă prea gravă, rădăcinile ei mergând prea adânc în substratul sufletesc al poporului, pentru a fi devenit, fără o pregătire mai îndelungată, obiect de discuție într'o campanie electorală. Și astfel se renunța, din motive nu numai tactice, dar și sentimentale, căci părerile erau împărțite chiar în sânul Partidului Președintelui Roosevelt. Adevărul este că poporul american, în marea lui majoritate, este unanim asupra necesității de a menține Constituția în forma ei actuală, deosebindu-se numai asupra modului ei de interpretare. Toată chestiunea se reduce de fapt la reforma Curții Supreme de Justiție din Washington, adică a organului însuși de interpretare a Constituției. Proiectul Președintelui Roosevelt, în această privință, este destinat să adapteze numita instituție la condițiile de evoluție a societății de azi, prevăzând, printre alte inovări, și limita de vârstă pentru membrii ei. Printr'o asemenea măsură se crede a întineri organul suprem al puterii judiciare și astfel a-l face mai apt pentru o interpretare conformă, nu numai cu litera, dar și cu spiritul Constituției.

2. Constituția Statelor-Unite de azi a fost formulată definitiv, după dezbateri îndelungate, de delegații celor treisprezece state inițiale la Convenția din Philadelphia în ziua de 17 Septemvrie

1787. Ea este în mare parte opera lui Alexander Hamilton, cel mai luminat cap politic pe care-l aveau Americanii atunci. Constituția deveni însă legea supremă a țării abia în ziua de 30 Aprilie 1789, când unsprezece din cele treisprezece state o acceptară formal și când, pe baza condițiilor prevăzute de ea, fu ales Președinte al Statelor-Unite, Generalul George Washington.

Imprejurările în care au fost formulate regulele de guvernare merită a fi amintite. Nu a fost lucru ușor pentru Americanii emancipați de tutela Angliei, în urma războiului de independență (1776—1783), să-și întocmească o constituție. Dificultatea pornea în primul rând din starea politică înaintată a populației. Un popor democratizat se mișcă mai încet, o societate descentralizată, cum era de fapt aceea din cele treisprezece colonii engleze din America de Nord, se supune mai greu unei măsuri unitare. Chiar după formularea definitivă a Constituției, a trecut câțva timp, cum am pomenit, până la aplicarea ei. Și atunci două state ezitau încă să ratifice documentul¹⁾.

Prima formă de constituție alcătuită de noul Stat fusese aceea din 1777, în timpul războiului, cunoscută sub numele de « Articolele Confederației » (*Articles of Confederation*), care însă fu curând părăsită din cauza lipsei de coesiune în regulele de organizare prevăzute de acest instrument. Nu trebuie uitat faptul că Statul american se afla atunci în faza revoluționară. Washington avusese de întâmpinat pe timpul războiului cu Englezii cele mai mari greutăți din partea populației eterogene, care nu avea încă o conștiință clară despre necesitatea unei colaborări cât mai strânse. Numai pericolul comun ținuse cele treisprezece colonii, fiecare cu constituția sau « charta » ei, mai mult sau mai puțin unite în jurul Generalului.

După semnarea Tratatului dela Paris (3 Septembrie 1783), prin care războiul lua sfârșit și independența Statelor-Unite era recunoscută de puterile Europei, problema unei constituții

¹⁾ *Rhode Island* a fost cel din urmă stat care a ratificat documentul. Asupra împrejurărilor speciale, în care fiecare stat se decidea să ratifice Constituția, colecția intitulată « *The Federalist* » dă informații prețioase. În această publicație sunt adunate scrierile și articolele lui Hamilton, Madison și alții, care au contribuit cu fapta și cuvântul la impunerea Constituției.

devenea o necesitate pentru Guvernul federal. Erau două curente în ceea ce privește caracterul pe care trebuia să-l imprime legea fundamentală a țării: unul centripetal, adică pentru o uniune cât mai strânsă între cele treisprezece state, iar altul centrifugal, adică pentru o cât mai mare autonomie a fiecărui stat față de Guvernul federal. Divergența de opinii în această privință era determinată de faptul că populația, în marea ei majoritate, nu înțelegea să renunțe la drepturile ei locale, la care se deprinsese încă din epoca așa numită « colonială ». De aici luă naștere teoria cunoscută a « Drepturilor fiecărui Stat » (*State Rights*), care avea să determine mai târziu războiul civil și pe baza căreia, până astăzi, cele patruzeci și opt de state ale Uniunii își revendică anumite libertăți față de tendința de intervenție din ce în ce mai accentuată a Guvernului dela Washington.

Constituția Americană este « rigidă », fiindcă orice modificare a ei nu se poate produce decât în limitele prevăzute de însuși textul ei. Pe când alte constituții se pot modifica sau amenda printr'un act al parlamentului sau al unei adunări constituante, Constituția Americană se poate schimba sau întregi numai printr'un proces dictat de paragrafele ei. Așa, Constituția Statelor-Unite are vre-o 21 Amendamente, care nici nu atacă, nici nu invalidează caracterul ei organic. Numai ultimul Amendament (al 21-lea, din 5 Decembrie 1933), prin care se înlătura faimosul Act al Prohibiției (Amendamentul 18-lea), pare să se abată dela această regulă, reprezentând, după interpretarea însăși a juriștilor americani, primul caz de revizuire a Constituției. Acest fapt este însă uneori interpretat și din punctul de vedere al așa zisei « voințe a poporului », pe care Constituția Americană, cum vom vedea, o proclamă explicit și implicit ca sursa eternă a oricărei legislații.

Puterea legislativă este exercitată de un parlament numit Congres, care e alcătuit dintr'o Cameră (*House of Representatives*) și un Senat. Numărul deputaților era fixat la început de Constituție la unul pentru fiecare trezeci de mii de locuitori (Art. I, sec. 1). Statele din Sud, cu o populație mai rară, cereau ca și sclavii negri să fie numărați, cel puțin în proporție de trei la cinci. Prima Cameră federală, reprezentând cele treisprezece state inițiale, avea 65 membri. Numărul deputaților crescuseră apoi în proporție cu numărul statelor și înmulțirea populației. Astăzi, Camera

Reprezentanților numără 435 membri, aleși prin vot universal și în proporție de unul la vreo 250.000 locuitori ¹⁾).

Un deputat trebuie să îndeplinească următoarele condiții: să aibă cel puțin 25 ani, să fi fost șapte ani cetățean al Statelor-Unite și să locuiască în districtul care-l alege. Deputatul este ales pe termen de doi ani și primește un salariu fix. Președintele Camerei (*The Speaker*) este de obicei liderul unui Partid, care comandă majoritatea. Influența lui în Cameră este mare prin faptul că el numește diferitele comisii (*standing committees*) care alcătuiesc mașinăria acestui corp legislativ.

În Senat, fiecare stat al Uniunii trimete câte doi reprezentanți, indiferent de întinderea și populația lui, aleși până în 1913 de corpurile legiuitoare locale. Amendamentul al 17-lea din Constituție (în vigoare dela 31 Mai 1913) stabilește însă, pentru o mai bună conformitate cu spiritul democrației, ca senatorii să fie aleși ca și deputații, adică direct de popor. În total sunt 96 senatori, reprezentând cele 48 de state ale Confederației.

Următoarele condiții sunt cerute pentru un candidat la Senat: să aibă cel puțin vârsta de 30 ani, să fi fost cetățean al Statelor-Unite nouă ani și să locuiască în statul care-l alege. Un senator este ales pe termen de șase ani și primește același salariu fix ca și un membru al Camerei. O treime a senatorilor se schimbă la fiecare doi ani, așa că alegerile pentru Senat au loc la același interval ca și alegerile pentru Cameră. Vice-Președintele Republicii, ales o dată cu Președintele și, în aceleași condiții ca acesta, pe care-l înlocuiește în mod automat în caz de moarte, este de drept Președintele Senatului. În sfârșit, membrii acestui corp legislativ votează individual, iar nu ca reprezentanți ai statului, care i-a ales, așa că cei doi reprezentanți ai fiecărui stat pot aparține unor partide opuse.

Congresul reprezintă puterea legislativă a Uniunii și întocmește toate legile privitoare la guvernarea afacerilor federale. Nici un bill nu poate deveni lege înainte de a fi trecut atât prin Cameră cât și prin Senat și semnat de Președintele Republicii. Toate proiectele financiare trebuie să ia ființă în Cameră, Senatul

¹⁾ În Decembrie 1920 s'a discutat în Congres ca, în urma creșterii populației, numărul membrilor Camerei să fie sporit la 483, dar propunerea nu a fost admisă, din motive de economie.

rezervându-și dreptul numai de a aproba sau de a opune un veto. Deși Constituția nu interzice formal Senatului de a iniția billuri cu privire la salarii sau alte cheltuieli, totuși, în practică, s'a încetățenit regula ca orice proiect financiar să fie introdus întâi în Cameră. Senatul se ocupă mai mult cu afacerile externe ale țării, depășind în același timp atribuțiile legislative și luând parte directă la puterea executivă. De fapt, atribuțiile Senatului american sunt legislative, executive și judiciare. Căci acest corp nu numai face legi împreună cu Camera, dar și aprobă sau respinge numirile propuse de Președinte cu privire la miniștri, ambasadori, judecători federali și decide, în ultima instanță, asupra tratatelor internaționale. În același timp, Senatul se constituie în Curte de Justiție pentru procesele intentate împotriva înalților funcționari federali.

3. Puterea executivă este investită în Președintele Statelor-Unite, ajutat de un Vice-Președinte, ambii aleși pe un termen de patru ani. Președintele este, în același timp, primul ministru al țării, după cum Vice-Președintele este și Președintele Senatului. Ambii sunt aleși de electori din fiecare stat al Uniunii, care, la rândul lor, sunt aleși *ad hoc* prin vot popular și în număr egal cu acela al reprezentanților pe care-l are fiecare Stat în Congresul federal. Astfel, un Congres special alege pe Președinte, în loc să-l aleagă parlamentul existent, ca în Franța. Înainte de a lua postul în primire, Președintele trebuie să depună în fața Congresului și a membrilor Curții Supreme de Justiție, următorul jurământ: « Jur (sau afirm) solemn că voi executa în mod credincios funcțiunea de Președinte al Statelor-Unite și, după cea mai bună capacitate a mea, voi păstra, voi proteja și voi apăra Constituția Statelor-Unite » (Art. 9, sec. 1).

După Constituție, candidatul la Președinție trebuie să aibă cel puțin vârsta de 35 ani, să fi fost rezident al Statelor-Unite 14 ani și să fie născut cetățean american. Președintele este capul suprem al puterii executive, comandantul suprem al armatelor de uscat și de apă. În caz de înlocuire, din motive de boală sau incapacitate, sau în caz de moarte, Vice-Președintele îi ia locul până la sfârșitul termenului magistraturii. Căci și alegerile președințiale, ca și alegerile pentru Congres, au loc în mod periodic.

De obicei, Președintele este un om de partid (*a party man*), ales prin influența Partidului din care face parte și pentru care se presupune că trebuie să lucreze. El este însă mult mai independent de partidul care-l alege, decât un prim ministru în țările din Europa. Căci o dată ales, el poate administra în liniște patru ani, fără preocuparea de a fi înlocuit înainte de termen, chiar dacă se schimbă culoarea politică a majorității din Congres.

Faptul că Președintele Statelor-Unite este, în același timp, primul ministru, reprezintă o acumulare de putere necunoscută în alte țări cu regim constituțional. Cu drept cuvânt s'a spus că un Președinte al Statelor-Unite dispune de mai multă putere executivă decât orice monarh constituțional din Europa. El își alege un cabinet de miniștri nerăspunzători față de Congres, care sunt mai mult secretarii lui personali și pe care îi poate înlocui după plac. El are dreptul de veto la orice lege, pe care i-o supune Congresul spre semnare. El numește ambasadori, el tratează afacerile externe ale țării, el numește judecătorii federali și membrii Curții Supreme de Justiție.

Intr'un cuvânt, atribuțiile Președintelui par mai mult ale unui dictator decât ale unui șef de Stat constituțional. Cu toate acestea, anumite îngrădiri, prevăzute de Constituție, sunt tot atâtea frâne în exercitarea diverselor funcțiuni ale Președintelui. Așa, deși aproape omnipotent în exercitarea puterii executive, el nu poate dizolva Congresul, nici nu poate declara război, fără aprobarea acestui organ al puterii legislative. Incheierea și semnarea tratatelor de orice natură cere aprobarea a cel puțin două treimi a Senatului. De fapt, Președintele este controlat de Senat într'o măsură mai efectivă decât se crede. Secretarii de Stat, ambasadorii și funcționarii, numiți de el, trebuie să fie confirmați de Senat înainte de a lua postul în primire. Dacă o lege trecută de Congres și opusă de veto-ul Președintelui trece din nou prin ambele Camere și întrunește două treimi din voturile reprezentanților, atunci ea nu mai poate fi invalidată de Președinte ¹⁾. În sfârșit, în caz de abuz sau de incapacitate, Senatul îl poate chema la răspundere. E drept că asemenea caz nu s'a produs decât

¹⁾ Un astfel de caz a fost, de exemplu, trecerea legii privitoare la pensii (*Pension Bill*) în Martie 1934, după ce fusese respinsă de Președintele Roosevelt.

o singură dată în istoria Statului american (acuzarea Președintelui Andrew Johnson), dar posibilitatea de control și sancțiuni există totdeauna. Senatul este de fapt puterea centrală a guvernării federale în Statele-Unite și el decide în ultima instanță de afacerile externe ale țării¹⁾. Intervenția Senatului în puterea executivă este, după Constituția americană, atât de efectivă, încât unii comentatori mai vechi (de ex. A. Hamilton) îl considerau ca făcând parte integrantă din această putere. Căci Senatul nu se limitează numai să sfătuiască, dar să și controleze și să înfrâneze pe Președinte în exercitarea puterilor sale multiple.

Cabinetul care ajută pe președinte în funcția de șef al Guvernului este alcătuit din miniștri sau secretari, numiți fără a fi membri ai Congresului. Ei sunt de fapt persoane strict administrative. În ordinea importanței și vechimii diferitelor departamente, miniștrii sunt următorii: al Afacerilor Străine, numit Secretar de Stat (*Secretary of State*), considerat ca primul între miniștri și care, în caz de moarte atât a Președintelui cât și a Vice-Președintelui, este desemnat de Constituție a ocupa postul de Președinte al Statelor-Unite până la viitoarele alegeri; Secretarul Finanțelor (*Treasury*), al Războiului (*War*), al Justiției (*Attorney-General*), al Marinei (*Navy*), al Poștelor (*Postmaster General*), al Internelelor (*Interior*), al Agriculturii (*Agriculture*), al Comerțului (*Commerce*) și al Muncii (*Labor*, înființat abia în 1913). Un ministru al Instrucțiunii Publice nu există încă, deși ideea a fost agitată de mai multe ori după război²⁾.

4. Puterea judiciară a Uniunii consistă dintr'o Curte Supremă (*Supreme Court*) la Washington, creată prin Constituție (Art. 3, sec. 1) și din curți federale, create prin Congres. Curtea Supremă

¹⁾ Aceasta s'a văzut în 1919, după semnarea Tratatului dela Versailles, când Președintele Wilson nu a putut să impună voința sa ca numitul Tratat să fie ratificat de Senat.

²⁾ Prin legea din 1867 s'a înființat la Washington un *Office of Education*, pus sub direcția Ministerului de Interne, cu funcțiuni limitate, anume: a colecta și publica statistici și fapte asupra condițiilor și progresului învățământului din Uniune. Acest Birou este de fapt un fel de *clearing house* pentru învățământul din întreaga țară, neavând autoritate de a da directive, ci numai sugestii, cu excepția școalelor din Alaska, asupra cărora exercită un control efectiv.

de Justiție se compune din opt membri și un președinte, numit *Chief Justice*, care dețin oficiul pe viață. Acest organ judiciar veghează la aplicarea și interpretarea Constituției. Curtea Supremă judecă și diferendele ivite între diferitele state din Uniune. În caz de tragere la răspundere a Președintelui Statelor-Unite, *Chief Justice*, împreună cu Senatul, judecă procesul.

Fiecare stat are la rândul său cele trei puteri, reprezentate după norme și reguli independente, dar mai mult sau mai puțin asemănătoare. Puterea legislativă alcătuită dintr'o Cameră și un Senat, puterea executivă este exercitată de un guvernator (*governor*) ales prin vot popular pe termen de doi, trei sau patru ani. Fiecare stat are câte o curte de casație și alte instanțe judecătorești.

Capitala federală, Washington, cu împrejurimile, reprezintă un district aparte (*District of Columbia*), administrat de trei *commissioners*, numiți de Președintele Republicii, cu aprobarea Senatului federal. Ca sediu al Guvernului național, al Congresului și al Curții Supreme de Justiție a Statelor-Unite, capitala este astfel considerată ca un teritoriu deosebit și cu norme autonome de administrație.

Comunele, urbane și rurale, sunt de asemenea administrate independent de centru. Sistemul de administrație locală (*self-government*), deși bazat în mare parte pe cel englez, este mai liber decât acesta, fiind lipsit de îngrădirile tradiției, atât de frecvente în Anglia. Comuna atârnă de autoritatea statului respectiv numai în anumite împrejurări, iar de autoritatea federală în chestiuni care ating direct interesele naționale. Căci numai când măsurile de administrație locală se găsesc în conflict cu legile federale, Guvernul dela Washington își rezervă dreptul de a interveni. Pentru aceasta funcționează așa numitele « curți federale » de justiție, cu judecătorii lor, independenți de orice autoritate locală. Astfel, deși autonomia locală se întâlnește în fiecare stat din Uniune și în fiecare comună, există totuși în Statele-Unite ceea ce numea Tocqueville o « centralizare guvernamentală »¹⁾ susținută de curțile federale, care veghează, cum am spus, la respectarea Constituției. Faptul rămâne însă că în fiecare oraș

¹⁾ *De la Démocratie en Amérique* (16-e éd., Paris, 1874), vol. I, p. 145.

sau comunitate există norme de conducere potrivite condițiilor și necesităților locale. Se poate spune, în această privință, că nu există decât o singură normă generală în administrația Statelor-Unite, anume grija de a conduce treburile publice pentru satisfacerea trebuințelor populației din fiecare localitate.

Ca noutate adusă Constituției federale după războiul mondial este de amintit acordarea dreptului de vot femeilor, care, în unele state, se bucurau de mult timp de un asemenea drept. După ce două treimi din cele 48 state dăduseră femeilor dreptul de vot, Congresul trecu un amendament la Constituție (al 19-lea, în vigoare dela 26 August 1920) prin care drepturile lor electorale erau recunoscute pe tot cuprinsul Uniunii. Astăzi, femeia în Statele-Unite a pătruns în toate funcțiile administrative, în Congres, în Justiție și chiar în Curtea Supremă din Washington ¹⁾.

5. Ca orice lucru făurit de om, doctrina de guvernământ în Statele-Unite are părți bune și părți mai puțin bune sau, în tot cazul, necorespunzătoare realității în continuă mișcare. Să relevăm întâi pe cele bune. Fără îndoială, partea cea mai bună a Constituției americane constă în faptul că elementele ei reprezintă o expresie aproape completă de guvernare democratică. Nu numai spiritul în care a fost concepută, dar și forma în care a fost îmbrăcată corespunde intereselor obștești într'o măsură mai largă decât constituțiile altor țări democratice. Cum am văzut, deputatul în Statele-Unite nu se poate alege decât în circumscripția din care face parte prin reședința sa efectivă. Măsura este cu adevărat democratică, înlesnind pe reprezentant să cunoască de aproape situația locală și dorințele alegătorilor. Tot așa faptul că fiecare stat din Uniune, indiferent de întindere și populație, are dreptul să trimeată în Senat un număr egal de reprezentanți, este o măsură potrivită spiritului democrației, înțelesă nu atât matematic, cât în spiritul de egalitate în guvernarea

¹⁾ Pentru înțelegerea pregătirii și teoriei politice din Statele-Unite, următoarele documente din trecutul colonial sunt de consultat: Prima Chartă a Virginiei (1606), așa numitul *Mayflower Compact* (1620), *Fundamental Orders of Connecticut* (1639), *New England Confederation* (1643), *Pennsylvania Charter of Privileges* (1701) și *Resolutions of the Stamp Act Congress* (1765).

federală. Pentru a ne da seama de ce înseamnă aceasta, trebuie să amintim că există state care au o populație mai mică de o jumătate de milion, ca *Nevada*, pe când alte state numără peste douăsprezece milioane, cum e statul *New-York*. În această dispoziție, se realizează de fapt principiul egalității fiecărui stat în Confederație (*commonwealth equality*, cum specifică Art. 1, sec. 3 din Constituție). Măsura era dictată, bine înțeles, și de teama statelor mici de a nu fi stăpânite de cele mai mari și populate. Dar prevederea Constituției nu era mai puțin democratică, stabilind egalitatea ca principiu al legăturii organice între diferitele state și Guvernul federal¹⁾. Dar Senatul american mai prezintă o notă caracteristică, în această privință. Cum am arătat mai sus, o treime din senatori se schimbă la fiecare doi ani, — o măsură care atenuază termenul cam lung de șase ani al reprezentanților acestui corp legislativ, făcând posibilă, în același timp, primenirea continuă a lui și punându-l mereu în curent cu opinia publică a țării. Senatul american este astfel un organ legislativ, care nu înetează niciodată, neschimbându-se decât în parte și existând în continuu dela înființarea lui. Această compoziție, deosebită de aceea a oricărui alt organ legislativ din lume, îi dă un caracter în adevăr specific, deși principiul primenirii parțiale pare a fi fost luat din consiliile unor orașe din Anglia. Prin existența sa neîntreruptă, Senatul poate controla mai efectiv treburile națiunii și politica externă a Uniunii. În sfârșit, Senatul american mai are o însușire vrednică de reținut. El nu numai respectă, prin constituirea lui, spiritul de independență a fiecărui stat din Uniune, dar și înfrâneză tendințele demagogice care s'ar putea ivi în Camera aleasă la fiecare doi ani, precum și ambițiile Președintelui, investit de Constituție, cum am văzut, cu puteri atât de mari și multiple.

Faptul că un Congres special de electori alege pe Președintele Uniunii este de asemenea o măsură mai democratică decât aceea observată, de exemplu, la alegerea Președintelui Republicii franceze. Obiecțiunea că o astfel de modalitate seamănă prea mult a loterie, nu e întemeiată. Doctrina de guvernământ a Statelor-Unite e pătrunsă de necesitatea unei revizuiri continue a voinței

¹⁾ Acest principiu a fost adoptat în secolul al XIX-lea de Elveția (în așa numitul *Conseil des Etats*) și de Republicile sud-americane.

poporului, făcând apel mai des la judecata alegătorilor decât este cazul în alte țări democratice, cu excepția poate a Elveției. Un amănunt caracteristic și vrednic de menționat în această privință, este obiceiul unor Președinți de a se adresa opiniei publice a țării prin cuvântări, de câte ori ei se găsesc în opoziție cu Congresul într'o chestiune de interes general. În cazuri excepționale, se recurge la referendum, ca în Elveția, prin care voința și judecata cetățenilor e din nou cercetată. Constituția, stabilind că alegerea Președintelui să fie făcută de un corp special de electori, a voit să înlătore masele și Parlamentul constituit să participe direct la o asemenea alegere, și astfel să evite demagogia. Că nu a reușit să înlătore pe deplin aceasta, este altă chestiune, care atârnă mai mult de educația politică a poporului decât de mecanismul instituției.

O altă parte caracteristică în doctrina politică a Statelor-Unite este grija pe care o arată Constituția de a separa puterile în Stat și de a păstra independența fiecărui stat în Uniune față de autoritatea Guvernului federal. În privința separării puterilor, modelul care le-a servit constituenților Convenției din Philadelphia a fost Montesquieu, considerat pe atunci o autoritate în teoria politică. Deși formulată înainte de Locke, teoria separării puterilor trecea drept un produs al autorului francez. Aplicată la condițiile noului Stat, teoria aceasta trebuia să asigure mecanismul guvernării și autonomia fiecărei puteri, în interesul unei cât mai bune administrații. Am văzut, în adevăr, că Președintele Statelor-Unite, care este în același timp prim ministru, se află pus la adăpost de fluctuațiile politice, prin alegerea lui pe termen fix și prin independența sa față de corpurile legiuitoare. Pe de altă parte, acestea nu pot fi disolvate, iar față de veto-ul Președintelui, ele pot reveni asupra unei legi respinsă de șeful puterii executive. De asemenea, independența Justiției federale a Curții Supreme, față de Congres și Președinte, este pe deplin asigurată, reflectând principiul separării puterilor. Cu toate acestea, separarea puterilor nu este observată cu sfințenie de Constituția americană. Astfel Senatul, deși un corp legislativ, ia parte, cum am văzut, la puterea executivă și judiciară, atunci când întărește pe funcționarii numiți de Președinte sau când judecă anumite delikte politice. Tot așa, Președintele intervine în puterea legislativă prin

exercitarea dreptului de veto. Dar o asemenea imixtiune a unei puteri în cealaltă a fost determinată de preocuparea de a ține în balanță și de a restrânge fiecare putere. Teoria cedează în fața motivului practic al siguranței. A echilibra mecanismul Statului prin balanța puterilor este o concepție mai aproape de realitate decât a păstra schema unei teorii numai pentru a rămâne consecvent. Constituția americană este dominată de preocuparea unei cât mai dese controlări a puterilor între ele ¹⁾.

În privința independenței fiecărui stat față de autoritatea federală, Constituția s'a îngrijit să fie categorică, fără însă a fi suficient de clară. Din această cauză, s'a născut controversa teoriei asupra drepturilor fiecărui stat (*State Rights*), care a deosebit pentru câțva timp cele două partide din Statele-Unite și care și astăzi, mai ales când Guvernul dela Washington intervine mai energic, este invocată într'o formă sau alta. Constituția impune anumite limite diferitelor state ale Uniunii, dar, în același timp, ea lasă implicit să se înțeleagă că rezerva puterii politice a Republicii rezidă în statele, care o alcătuiesc de fapt. Călăuzită de maxima că guvernarea cea mai bună este aceea care guvernează mai puțin, lăsând părților componente ale Federației libertatea să se dezvolte, Constituția limitează activitatea Guvernului federal. Astfel, fiecare stat are dreptul să legifereze și să se administreze după norme proprii. Numai când Statul federal se decide să legifereze într'o chestiune, încetează puterea legislativă a statelor în parte. Căci autoritatea federală este absolută numai în cazul când interesele Confederației o cer.

Un punct distinctiv și democratic prin excelență, pe care Constituția americană îl scoate în relief cu o claritate deosebită, este absența oricărei alte suveranități, în afară de aceea a poporului.

¹⁾ În practica guvernării, principiul separării puterilor este uneori lăsat să fie interpretat liber. Așa, după războiul mondial, Senatul ratificând tratatele separate cu Germania și Austria, stipula rezerva ca Președintele să nu numească reprezentanți ai Statelor-Unite în vre-unul din organele create de Tratatul din Versailles, fără aprobarea Congresului. Deși această măsură însemna, de fapt, o intervenție neconstituțională a Senatului în puterea executivă, totuși Președintele nu a reacționat, mulțumindu-se a trimite la diferitele conferințe și adunări internaționale din Europa, numai așa numiți « observatori neoficiali ».

Toate puterile în Stat emană dela popor, atât în teorie cât și în practică. Poporul este solicitat să-și dea votul și să controleze afacerile obștești, dela Congresul federal și până la adunările legislative locale și comunale. Și în cazul exercitării dreptului de veto al Președintelui, care, pentru mulți străini, apare ca o măsură puțin democratică, Constituția a prevăzut în mod consecvent cu teoria și practica guvernării democratice, ca ultimul cuvânt să-l aibă tot poporul. Am văzut, în adevăr, că un bill opus de Președinte, poate deveni lege, dacă la a doua prezentare a lui este votat de două treimi a Congresului. Dreptul Președintelui, în acest caz, a fost prevăzut mai mult ca un mijloc de a evita o legislație pripită, constituind de fapt o frână pentru puterea legislativă.

O altă parte bună în doctrina de guvernământ a Statelor-Unite este descentralizarea, pe care Constituția o garantează, cum am amintit, pentru fiecare stat din Uniune. Prin aceasta, se asigură nu numai autonomia statelor componente ale Federației, dar în același timp se înlesnește opera de adaptare a legilor și a măsurilor administrative la condițiile locale. Mecanismul guvernării devine astfel mai suplu în interesul însuși al Statului național. E drept că astăzi descentralizarea a început, mai ales dela izbucnirea crizei economice, să fie oarecum stânjenită prin măsurile luate de Guvernul federal. Dar o asemenea schimbare este dictată de împrejurări excepționale, în care unitatea conducerii trebuie să primeze. Principiul nu este totuși amenințat să dispară, fiindcă dincolo de interesele naționale, Guvernul dela Washington nu înțelege să intervină în afacerile locale.

În sfârșit, poate cea mai originală contribuție a Constituției americane la știința și practica guvernării este ideea de federalizare, pe care o afirmă cu atâta claritate. O asemenea idee este un produs anglo-saxon, izvorât din instituția Administrației Locale (*Self Government*) a poporului englez. Cu toate acestea, formularea ei clară și mai ales aplicarea ei concretă pe un teritoriu vast sunt datorite geniului politic al poporului american. În adevăr, dela încheierea Statelor-Unite și până astăzi, preocuparea conducătorilor politici americani a fost să asigure o cât mai consistentă bază Uniunii federale. Constituția americană este, cum am văzut, stăpânită de ideea federalizării. Ea cuprinde o serie de măsuri în vederea perseverării drepturilor fiecărui stat,

în același timp ea dispune de un mecanism conform cu puterea și autoritatea efectivă a unei guvernări naționale, adică a unui Stat federalizat. Echilibrul căutat cu atâta stăruință de făuritorii ei rămânea să fie găsit în mod treptat și după cerințele realității. Până la urmă, dezvoltarea ideii de federalizare se confundă cu însăși dezvoltarea Statului american, reflectând cea mai strânsă legătură între teorie și practică.

6. Să desprindem acum unele părți din doctrina de guvernământ a Statelor-Unite care par a fi mai puțin bune și care, mai ales în împrejurările excepționale de azi, se dovedesc a fi necorespunzătoare realității. Faptul izbitor este desigur puterea extraordinară de care se bucură Președintele. El este, cum am văzut, și prim ministru. În această calitate el trebuie să controleze personal cele mai mici formalități (numiri și destituiri de funcționari federali, cetire de petiții, grațieri, etc.), fiind răspunzător, după litera Constituției, pentru orice act al puterii executive. Asemenea atribuții sunt cu atât mai greu de îndeplinit de un singur om cu cât țara este mai mare. Pentru timpul când fusese formulată Constituția, un singur om putea să îndeplinească asemenea obligații. Atunci volumul afacerilor federale era redus în toate privințele. Astăzi însă, orice Președinte, după terminarea magistraturii sale, iese un om surmenat, dacă nu cu desăvârșire istovit. Faptul că Americanii nu reduc atribuțiile Președintelui se explică în parte prin caracterul rigid al Constituției lor. Dar un motiv mai serios este acela pe care-l relevam la începutul studiului de față. Influența tradiției, sentimentalismul și deprinderea fac pe Americani să refuze de a considera eventualitatea unei modificări radicale a Pactului fundamental de guvernare. Ei știu din experiența trecutului că mecanismul administrației nu suferă din acumularea atâtor atribuții în persoana unui singur om. Guvernarea merge chiar atunci când se întâmplă ca Președintele să nu fie la înălțimea funcțiunii lui. Pe lângă aceasta, pericolul unei alunecări spre dictatură este înlăturat prin măsurile pe care a avut grijă să le ia însăși Constituția față de magistratul suprem al țării. Chiar dreptul de veto al Președintelui nu prezintă o dificultate, având numai un caracter suspensiv, cum am arătat mai sus. Senatul controlează pe Președinte în mod efectiv și în toate actele

sale ¹⁾. De fapt, Președintele poate face mult bine, dacă este capabil, și nu poate face nici un rău, dacă se întâmplă să nu corespundă rolului pe care-l are. Controlul celorlalte puteri, adică atât al Congresului cât și al Curții Supreme, este atât de real, încât el nu poate să-și exercite multiplele atribuții decât în limitele celei mai stricte legalități. Iar în practică se pare că puterea și influența unui Președinte în Statele-Unite au depins totdeauna de personalitatea lui și împrejurările timpului.

Ar mai fi de relevat în această legătură neajunsurile, pe care le implică dreptul de realegere al Președintelui. Pentru a deveni popular, un Președinte, mai cu seamă când ține să fie reales, trebuie să facă unele concesiuni, să satisfacă dorințele partizanilor, dela care el așteaptă concursul la a doua candidatură. Chestiunea pare a fi preocupat convenția, care a formulat Constituția ²⁾. Dar față de propunerea unui termen mai lung fără drept de realegere, alternativa unui termen mai scurt cu drept de realegere a apărut mai practică și mai potrivită unei țări democratice. Experiența a dovedit că într'o societate cu opinie publică, pericolul menționat nu e mare. Și cu toate că realegerea dincolo de al doilea termen nu e oprită de Constituție, obiceiul s'a încetățenit, după exemplul dat de Washington, ca nici un Președinte să nu caute a fi reales mai mult decât odată.

Am văzut că miniștrii în Statele-Unite nu sunt decât secretarii personali ai Președintelui. Ei nu pot pătrunde în Congres, reprezentând mai mult un consiliu privat decât un minister responsabil față de parlament. Acest fapt poate fi considerat, de asemenea, ca o parte slabă în doctrina de guvernământ, fiind incompatibilă cu regimul ei constituțional. E drept că Senatul controlează numirea miniștrilor, care nu pot lua posturile în primire înainte de a fi confirmați de acest organ legislativ. Totuși, din

¹⁾ Observația lui James Bryce (*The American Commonwealth*, New-York, 1912, vol. I, p. 39), că Președintele Statelor-Unite ar fi « o copie redusă și îmbunătățită a regelui englez », este adevărată cu rezerva că, pe când cel dintâi nu poate niciodată dizolva parlamentul și nici declara război fără aprobarea acestui organ legislativ, cel de al doilea se bucură încă de aceste prerogative.

²⁾ Vezi în această privință: Benjamin Harrison, *The Constitution and Administration of the United States of America* (London, 1897), p. 71 urm.

cauză că miniștrii atârnă de voința Președintelui, ei sunt rareori personalități de marcă sau oameni independenți. Căci un ministru american este un fel de funcționar provizoriu, fără nici o autoritate și inițiativă în afară de treburile mărunte ale departamentului său ¹⁾.

Influența excepțională, pe care o exercită Președintele Camerei, constituie un alt punct slab în doctrina de guvernământ a Statelor-Unite. *Speakerul* e de obicei un leader al partidului mai bine reprezentat în Cameră. El nu numai prezidează ședințele și supraveghează dezbaterile, dar, în același timp, se bucură de prerogativa de a numi singur diferitele comisii, care formează de fapt elementul cel mai important în mașinăria acestui corp legislativ. O asemenea putere duce uneori la abuzuri. Faptul a fost relevat, dar o reducere în atribuțiile *Speakerului* nu pare a fi contemplată de Congres.

Descentralizarea, cu toate rezultatele ei bune în privința administrației propriu zise, are și o parte slabă. Unificarea normelor de justiție pentru toată țara și închegarea unui spirit mai unitar în chestiuni naționale suferă din cauza unei asemenea organizări. În nici o altă țară nu există mai mult provincialism și mai puțină dispoziție de a vedea lucrurile în totalitatea lor, ca în Statele-Unite. Descentralizarea, încurajată de principiul autonomiei fiecărui stat, mai are defectul de a da naștere la o infinitate de complicații juridice. Același caz poate fi judecat în diferite moduri și poate găsi diferite soluții, dela stat la stat. Lipsa unui cod civil unificat pentru toată țara este simțită de înșiși Americanii.

Ca o consecință a aceleiași situații, autonomia de putere legislativă și de jurisdicție, pe care o păstrează fiecare stat față de Guvernul federal, întreține o perpetuă neînțelegere între autoritatea locală și autoritatea națională. Cum am pomenit mai sus, relațiile diferitelor state cu Statul federal nu sunt bine definite de Constituție. Un singur lucru este precis în această privință. Autoritatea Guvernului federal se extinde la următoarele puncte

¹⁾ În 1919, Secretarul de Stat Lansing, un om capabil, a fost forțat să demisioneze, pentru motivul că a întrunit un consiliu al Cabinetului fără autorizația Președintelui Wilson, care se afla bolnav. Cu toate că acest consiliu fusese cerut de afaceri urgente, totuși inițiativa Secretarului de Stat a fost considerată ca o uzurpare a șefului puterii executive.

recunoscute ca indiscutabile pentru statele componente ale Uniunii: Controlul afacerilor externe (conducerea războiului și încheierea de tratate și convențiuni internaționale), armata, poșta, patentele, taxele vamale, monetăria și naturalizarea. Dificultățile ce survin în relațiile statelor cu Guvernul federal nu pot fi înlăturate ușor. Fiecare stat este doritor să-și păstreze un maximum de autonomie. Principiul federalizării, atât de proeminent în Constituție, garantează aceasta în mod general. Chiar pe timpuri de mare criză, cum au fost ultimii ani, statele rămân refractare față de necesitatea introducerii unor măsuri uniforme dela centru. Se cunoaște situația cu care a avut de luptat Președintele Roosevelt în 1933—36 pentru a-și impune legile cu caracter economic, dintre care unele au fost invalidate de Curtea Supremă, sezisată de statele nemulțumite de asemenea măsuri.

Pentru a modifica sau amenda Constituția americană, există două moduri de procedare, prevăzute de însuși textul ei. Unul cere ca legislatura generală să întrunească cel puțin două treimi de voturi, atât în Senat cât și în Cameră la introducerea unui amendament, după care acesta e trimis fiecărui stat din Uniune, urmând a fi ratificat de cel puțin trei pătrimi, înainte de a fi acceptat definitiv ca făcând parte din corpul Constituției. Celălalt mod este următorul: Legislaturile a două treimi din state pot cere legislaturii federale să cheme o Convenție constituantă pentru a discuta amendamentul în chestiune. Dacă acesta e ratificat de trei pătrimi din state, atunci amendamentul este încorporat în Constituție. Vedem, prin urmare, cu câtă greutate se poate înfăptui în Statele-Unite un principiu nou constituțional pentru întreaga țară.

În sfârșit, mai trebuie relevat faptul că tribunalele americane au dreptul să declare orice act al Guvernului și orice lege a Congresului ca neconstituțională, dacă asemenea acte violează litera sau spiritul Constituției. Această libertate de interpretare a fost instituită ca un mijloc de control, dar, în același timp, ea este un izvor nesfârșit de neînțelegeri. De aici naște confuzia între actele legislative, executive și judiciare, cu toată stăruința Constituției americane de a respecta principiul separării puterilor în Stat. Căci nu numai Curtea Supremă din Washington, dar și celelalte curți de justiție pot ridica un astfel de incident. În acest înțeles,

s'a spus că guvernarea din Statele-Unite este până la urmă « o guvernare de judecători ». Singurul corectiv la o asemenea situație rămâne opinia publică, totdeauna mai trează și mai efectivă în Statele-Unite decât în alte țări. Ea pregătește reformele sau cel puțin atenuează zelul judecătorilor, impunând uneori măsuri dincolo de litera Constituției.

7. Dacă aruncăm o privire asupra doctrinei de guvernământ a Statelor-Unite, așa cum se desprinde din Constituția formulată acum 150 ani, constatăm că principiile pe care se întemeiază o asemenea doctrină sunt produsul nu atât al unei teorii emise de cărturari sau importată de aiurea, cât al unei emancipări sociale și politice a întregului popor american. Acest adevăr a voit să exprime Președintele Roosevelt, când spunea într'o cuvântare ținută cu ocazia celebrării din 17 Septembrie, că legea supremă a țării este « un document de laic, nu un contract de jurist ». Această caracterizare releva, în adevăr, bunul simț cu care a fost întocmită Constituția în vederea unei adaptări continue la realitate—o însușire verificată pe timpul războiului civil și de atunci reconfirmată în atâtea împrejurări, prin care a trecut națiunea americană.

Asupra originalității Constituției s'au emis diferite păreri, unele exaltând-o și altele negând-o cu desăvârșire. Adevărul pare să fie și aici într'o părere intermediară. În materie de organizare politică, geniul omenesc a dovedit că are foarte puțin spirit inventiv. Multe din teoriile ce trec drept inovații se întâlnesc în trecut. Așa, principiul separării puterilor, atât de accentuat de Constituția americană, a fost luat direct din opera lui Montesquieu, iar alte părți erau adoptate din doctrina constituțională a Angliei¹⁾. Dar nu aceasta interesează când se judecă o instituție politică de vechimea și adaptabilitatea Constituției Statelor-Unite. Ceea ce contează este prelucrarea principiilor de guvernământ după

¹⁾ Turgot, în broșura sa, *Lettre à M. Price*, acuza pe Americani de a fi introdus în Constituția lor, prin imitație, instituțiile Angliei, ca sistemul bicameral, un consiliu sau cabinet, etc., ceea ce a provocat pe John Adams, al doilea Președinte al Statelor-Unite, să scrie o lucrare voluminoasă (*Defense of the Constitutions of the Gouvernement of the United States*. London, 1787—88), în care apăra opera politică a noului Stat. Deosebirile și asemănările între cele două sisteme de guvernare au fost de aproape examinate de James Bryce în cunoscuta sa scriere *The American Commonwealth*.

propriile necesități. O asemenea operă a fost produsul condițiilor și concepțiilor societății americane. E suficient să ne gândim la compoziția Senatului, atât de hotărîtoare în mecanismul sistemului federal, pentru a ne da seama de contribuția poporului american la știința și practica guvernării.

Constituția americană nu poate fi privită în afara complexului social, în care apărea. Formularea ei a fost determinată de necesitățile și aspirațiile unei societăți în plină organizare democratică. Adevărul este că democrația însemna în Statele-Unite, nu o emancipare parțială și treptată a maselor, ca în alte țări democratice, ci reflectarea spiritului însuși, sub care societatea s'a organizat dela început. Ea reprezintă, cu toate scăderile ei, o formă adecvată unui popor conștient de puterea de a se guverna singur. Cuvintele lapidare ale Președintelui Lincoln, « guvernare a poporului, prin popor, pentru popor »¹⁾, înseamnă și astăzi o realitate vie pentru națiunea americană.

Cu toate acestea, Constituția americană trece astăzi printr'o criză de reajustare. Dacă nu e vorba de a o înlocui cu alta, în schimb interpretarea ei dă naștere la controverse încă nerezolvate. Criza « constituțională », de care s'a vorbit în ultimul timp, pare a fi mai serioasă decât oricând în istoria poporului american dela războiul civil. Chestiunea este de a adapta mecanismul vechii Constituții la noile condiții create de evoluția societății, și în care condiții Statul federal se vede silit să intervină cu mijloace necunoscute până acum. Președintele Roosevelt a văzut clar în această privință, știind să se emancipeze de tirania tradiției, care ține pe atâția oameni politici americani în cadrul strâmt al unei organizări depășite de realitate. Deși planul său de a lărgi numărul membrilor în Curtea Supremă a fost respins de Senat (Februarie 1937), totuși reforma preconizată are astăzi din ce în ce mai mulți aderenți. În adevăr, una din problemele constituționale, determinate de noile stări din Statele-Unite, este reforma organului suprem al puterii judiciare, care controlează celelalte puteri în ceea ce privește intangibilitatea drepturilor de persoane și proprietate. Fără o asemenea reformă, conflictul între puterea executivă și

¹⁾ *Speech at the Dedication of the National Cemetery at Gettysburg* (19 November, 1863).

legislativă de o parte și puterea judiciară de alta nu poate lua sfârșit. Căci orice încercare de legislație în materie de intervenție a Statului federal, adică orice efortare de a reajusta condițiile economice la spiritul timpului de azi, este sortită să rămână zadarnică.

Reforma Curții Supreme este un minimum de concesi pe care poporul american e dispus să facă față de Constituția sa. Intre înlocuirea ei cu alta și amendarea sau întregirea ei, ultima soluție apare ca cea mai practică și în același timp mai conformă cu tradiția, în care s'a deprins să vadă organizarea lui politică.

Creșterea atribuțiilor Guvernului național dincolo de prevederile de acum 150 ani nu poate fi ignorată nici de partizanii cei mai fanatici ai Constituției. În joc este nu numai sistemul federal, dar și democrația. În concepția făuritorilor Constituției dela întemeierea Statului american, extinderea democrației la domeniul economic nu se pusese încă. După ei, democrația se limita la sfera politică de acțiune a cetățeanului. Astăzi însă, o egalitate nu numai de « oportunități », cum ziceau Americanii până mai ieri, dar și un minimum de stabilitate în condițiile economice este cerut de popor. Fiecare cetățean are dreptul să fie apărat de jocul unei libertăți rău înțeleasă. Statul federal e hotărît să pună ordine în lupta pentru câștig, care până ieri se dădea în condiții sălbătice și fără nici un scrupul pentru interesele maselor. Este ceea ce voește să fie așa numita « economie dirijată », pe care a inaugurat-o Președintele Roosevelt prin legislația sa revoluționară. Căci timpul infinitelor posibilități în domeniul economic pare să fi apus pentru totdeauna și în Statele-Unite, iar necesitatea de a proteja pe cei mulți și nevoiași de lăcomia oamenilor de afaceri, indică intervenționismul ca singura soluție a problemei sociale, de care se leagă nemijlocit criza constituțională de azi.

NICOLAE PETRESCU

« LIMBAJELE SECRETE »

În cartea noastră asupra originilor misticii indiene ¹⁾ am cercetat câteva aspecte ale « limbajului secret », în care sunt redactate nenumărate scrieri tantrice. Ne propunem să reluăm această problemă, care nu interesează numai domeniul indian, ci, așa cum vom arăta în paginile de față, se întâlnește în toată « istoria misticii » ²⁾. Dela început, trebuie să precizăm că aceste « limbaje secrete » — care sunt, de fapt, lexice « mistice » — nu au nimic de-a-face cu limbile speciale și argot-urile cercetate cu atâta pasiune de lingviști. Inițiativa particulară, imaginația personală, raporturile speciale dintre indivizii unui grup uman închis — cauze care colaborează în mare măsură la crearea limbilor speciale și a argot-urilor — nu intervin decât într'un mod cu totul secundar în cazul limbajelor secrete. De cele mai multe ori, acestea din urmă nu sunt decât formularea unor simboluri care le preced cu mult apariția. În timp ce limbile speciale și argot-urile cresc și se îmbogățesc neîncetat, prin imaginația unor anumiți indivizi și prin « viața » grupului închis (împrejurări extraordinare, drame, conflicte, etc.) — « limbaje secrete » nu sunt modificate de indivizi, nu au *istorie*. Chiar atunci când asemenea lexice secrete se îmbogățesc cu expresii

¹⁾ *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne* (Paris-București, 1936), p. 234 și urm.

²⁾ Termenul acesta este intenționat închis în ghilimele, pentru a nu da loc la confuzii. Înțelegem prin « istoria » unui simbol, dogme sau tradiții mistice, nu o « evoluție » și o continuă « perfecționare » a lor, ci o *procesiune*; adică desfășurarea lor în timp și « trăirea » lor variată de către elite și comunități omenești felurite. Suntem nevoiți, pentru simplificarea expunerii, să înțelegem prin « mistică » atât tehnicile de autonomie a sufletului (India, China), cât și itinerariul către *unio mistica* (Israel, Creștinismul, Islamul).

noi, expresiile acestea sunt derivate strict din tezaurul simbolic tradițional. Cam toate aceste « expresii noi » sunt *date*; ele decurg firesc din simbolul-matcă. Pentru a fi « descoperite » și formulate, nu e nevoie de o imaginație puternică sau de o individualitate creatoare; întocmai după cum nu e nevoie de asemenea virtuți pentru a găsi sinonimele unui termen oarecare. Cu toate acestea, se pot face anumite apropieri între limbile speciale și « limbajele secrete », dar nu din punct de vedere lingvistic, nici psihologic. Într'un cuvânt, am spune că, în ambele cazuri, întâlnim *voința ontologică*; atât cei care vorbesc o limbă specială sau un argot, cât și cei care folosesc un « limbaj secret », încearcă să izoleze net *realul* propriei lor stări de *irealul* condiției umane în genere, de viața celorlalți oameni. Evident, această sete de *real* nu trebuie înțeleasă în același fel la cei care vorbesc un argot și la cei care sunt inițiați într'un « limbaj secret ». Vom avea prilejul să revenim asupra acestei apropieri, ca și asupra nuanțelor pe care le comportă, în cursul notelor de față.

Pe de altă parte, « limbajele secrete » nu trebuiesc confundate cu *tabù*-urile lingvistice. Este destul de răspândită credința în identitatea obiect-cuvânt, credința care aduce după sine interdicția de a pronunța anumite cuvinte, de teamă ca lucrurile denumite să nu cadă sub puterea celui care le-a ascultat, sau de teamă ca realitățile spirituale al căror nume este rostit să nu devină subit prezente și, deci, primejdioase ¹⁾. În anumite culturi etnografice, există limbi speciale alcătuite numai din cuvinte tabuizate; bunăoară, *basa sangiang*, « limba duhurilor », întrebuințată exclusiv de preoți în mai multe triburi din Indochina și Insulida ²⁾. De nici unul din asemenea tabù-uri lingvistice nu avem a ne ocupa în notele de față.

O bună parte din tratatele tantrice indiene sunt scrise într'un « limbaj intențional » (*sandhyā-bhāṣā*). Haraprasad Shastri, care a introdus acest termen (în cartea sa *Bauddha Gāna O Dohā*, Calcutta 1916), îl explică astfel: « Toate lucrările Sahajayānei [i. e. școala tantrică în care erotica mistică joacă un rol de frunte] sunt

¹⁾ Sir James Frazer, *Taboo and the perils of the soul* (ed. III, Londra 1911), p. 318 sq.

²⁾ Antoine Cabaton, *A propos d'une langue spéciale de l'Indo-Chine* (« Etudes Asiatiques », vol. I, 1925, p. 103—123).

scrise în *sandhyā-bhāṣā*. *Sandhyā-bhāṣā* este o *bhāṣā* (limbă) de lumină și întunec (« *ālo-ā-dhāri* »), în parte lumină, în parte întunec; anumite porțiuni pot fi înțelese, altele nu. Cu alte cuvinte, în aceste discursuri asupra *dharmei*, care sunt de un înalt ordin, se găsesc și referințe la lucruri diferite »¹⁾. În celebrul tratat buddhist *Saddharma puṇḍarīka*, se întâlnesc de mai multe ori expresiile: *sandhā-bhāṣita*, *sandhā-bhaṣya*, *sandhā-vacana*. Cel dintâi care discută acest cuvânt este Burnouf, care îl traduce « le langage énigmatique ». H. Kern îl traduce « mystery », iar Max Müller « rostire ascunsă » (hidden saying). Vidushekar Shastri crede că este o formă abreviată a lui *sandhāya*, și poate fi tradus: « înțeles », « cu scopul de », « având de scop », « cu privire la », etc. Termenul *sandhāya* al buddhiștilor n'ar fi altceva, după acest autor, decât cuvântul *abhisandhāya*, întâlnit în scrierile brahmanice și buddhiste²⁾. Din izvoarele chinezești care ne stau la îndemână se poate trage concluzia că *sandhā-bhāṣya* este *ābhiprāyika vacana*, adică « vorbire intenționată ». Deci, nu un « limbaj crepuscular », cum credea Haraprasad Shastri.

O interpretare similară a termenului *sandhyā-bhāṣā* susține și P. C. Bagchi³⁾, sprijinit pe izvoare chineze și pe *Hevajatantra*, tratat aparținând școlii tantrice « extremiste », Vajrāyana. Sensul termenului este, deci, de « secret », « ascuns ». *Hevajatantra* caracterizează *sandhābhāṣā* ca *mahāsamaya* (« marele înțeles ») a yoginilor, ca o « mare limbă » (*mahābhāṣam*), afirmând că e « plină de înțelesul doctrinelor » (*samaya saṅketa vistaram*). În studiul mai sus citat, P. C. Bagchi dă o listă de termeni din acest « limbaj secret », pe care îl traduce, folosind și versiunea chineză a tratatului *Hevajatantra*. Recunoaște totuși că nici aceste substituiri de echivalențe nu aduc prea mare lumină în înțelegerea textului.

Intr'adevăr, fie din cauză că se cunosc încă imperfect doctrinele și tehnicile tantrice⁴⁾, fie pentru că nu s'a descifrat precis « limbajul

¹⁾ Citat de Vidushekar Shastri, *Sandhābhāṣā* (« Indian Historical Quarterly », Calcutta 1928, p. 287—296).

²⁾ *Op. cit.*, p. 289 sq.

³⁾ *The Sandhābhāṣā and Sandhāvācāna* (« Indian Historical Quarterly », 1930, vol. VI, p. 389—400).

⁴⁾ Pentru o expunere mai largă a tantrismului, trimitem pe cititor la cartea noastră *Yoga*, p. 199—253. Amintim că tantrismul este cea din urmă și cea

secret », textele pe care orientaliștii le « traduc » nu sunt totdeauna ușor de înțeles. Ceea ce contribuie la opacitatea acestor texte este polivalența simbolică a « limbajului secret ». Fiecare termen tehnic pe care îl întâlnim în scrierile tantrice poate avea mai multe înțelesuri, după « cheia » cu care e citit. « Limbajul secret » *sandha-bhāēā* cunoaște cel puțin trei « chei », în afară de înțelesul concret al cuvintelor folosite. Același text poate fi interpretat, așa dar, în cel puțin patru sensuri deosebite: 1) sensul direct, 2) sensul metafizic, 3) sensul yogic, 4) sensul tantric (« erotică mistică »). Comentariile originale asupra acestor texte sunt încă destul de aproximativ cunoscute; totuși, cam tot ce se știe asupra « limbajului secret » indian s'a aflat pe temeiul acestor comentarii, scrise, în orice caz, de oameni care înțelegeau despre ce este vorba. Autorii tratatelor și comentariilor de acest fel făceau parte, după câte ne putem da seama, din secte tantrice « extremiste »; credeau, adică, mai mult în eficiența *actului*, decât în virtutea contemplației metafizice. De aceea, cam în toate aceste scrieri abundă referințele la « fiziologia mistică » și la « erotica mistică », deși, după cum vom vedea îndată, chiar și aceste referințe atât de concrete pot fi înțelese simbolic.

Textele care folosesc « limbajul secret » sunt scrise, fie în limba sanskrită, fie în vechile limbi vernaculare (*apabhraṃṣas*) din care s'au alcătuit dialectele Indiei moderne. Caracterul « secret » îl conferă, deci, numai amfibologia lexicului. Frazele scrise în *sandha-bhāṣā* arareori au vre-un înțeles, dacă sunt citite fără « cheie », necunoscând nici unul dintre sensurile simbolice ale cuvintelor. Chiar în cazul când textul — citit fără « cheie » — pare a spune ceva, ceea ce spune este lipsit de orice valoare; sunt simple truisme sau formule repetate până la sașietate în scripturile indiene. Un ochi deprins ghicește repede că asemenea texte trebuiesc citite cu « cheie ». Din cauza răspândirii cultelor și doctrinelor tantrice în ținuturile himalayene, anumite tratate (cum e, d. ex., *Jayadratha*

mai bogată sinteză spirituală a Indiei, forma « extremistă » a hinduismului, la care au colaborat toate elementele viabile ale peninsulei. Tantrismul, deși se întemeiază pe doctrinele vedice, este un sistem adaptat « vremurilor noi », adică sfârșitului ciclului *Kali-Yuga*. Se dă mare importanță tehnicilor *realizării* autonomiei spirituale, lăsându-se în umbră doctrinele metafizice. Aceasta nu înseamnă, însă, că doctrinele sunt ignorate sau contrazise.

Yāmala) cuprind, printre termenii polisimbolici, și cuvinte aparținând limbilor din afara grupului indo-arian (tibetană, asameză, etc.) ¹⁾. Această îmbogățire a lexicului « secret » este numai aparentă. Căci și cuvintele culese din alte grupuri lingvistice, vecine grupului indo-arian, își justifică sensurile « secrete » tot prin simbolismul tradițional indian, de origine vedică. Termenii aleși din limbile himalayene — « vernaculare », față de limbile sacre ale peninsulei — au fost introduși de « convertiții » din acele regiuni liminare.

După Louis de la Vallée Poussin ²⁾, orientalistul N. Shahidullah ³⁾ și P. C. Bagchi ⁴⁾ au adus contribuții temeinice la această problemă a « limbajului secret ». Am discutat în cartea noastră ⁵⁾ câteva lexice tantrice, stăruind mai ales asupra « fiziologiei mistice » și « eroticei mistice ». Pentru că, așa cum am dovedit în *Yoga*, tehnicile tantrice dovedesc o accentuată « tendință către concret », către experiență reală, către *realizare* prin act. De aceea « fiziologia mistică » — transformarea corpului uman într'o hartă mistică, alcătuită din « centri » și « artere » nevăzute — joacă un rol atât de important în tantrism și în Haṭṭhayoga. Se dobândește autonomia prin transformarea « mistică » a corpului uman într'un corp divin, apoi într'un Cosmos închis, prin omologarea organelor și ritmurilor vieții omenești cu stelele și ritmurile cosmice. Numai după ce realizează acest « Cosmos », ascetul încerca să-l depășească, să realizeze « unitatea primordială », *realul* total, despicat în două (obiect-subiect) prin Creație.

După cum spuneam la începutul notelor de față, polivalența simbolică a « limbajului secret » ne îngăduie să interpretăm în

¹⁾ P. C. Bagchi, *On foreign element in the Tantra* (« Indian Historical Quarterly », VII, 1931, pp. 1—16), în special p. 10 și urm.

²⁾ *Bouddhisme. Etudes et matériaux* (Mémoires de l'Académie Royale de Belgique, Bruxelles, 1898), în special p. 134 sq.

³⁾ *Les Chants mystiques de Kānha et de Dohā-Koṣa* (Paris, 1928), passim.

⁴⁾ În afară de studiile mai sus menționate, cf. și *Some technical terms of the Tantras* (« The Calcutta Oriental Journal », vol. I, Nov. 1933, pp. 75—88); *Some aspects of buddhist Mysticism in the Caryāpadas* (ibidem, Februarie 1934, pp. 201—214).

⁵⁾ *Yoga*, p. 236 și urm. Cf. și studiul nostru *Cosmical Homology and Yoga*, care stă să apară în « Journal of the Indian Society of Oriental Art », 1938.

sensuri diferite termenii « intenționali ». Bunăoară, cuvântul *padma*, care înseamnă « lotus », are următoarele sensuri:

a) sens direct: floarea de lotus;

b) sens metafizic: stabilirea fermă în posibilitățile existenței ¹⁾,
(începuturile », « temeiul tuturor lucrurilor »;

c) sens yogic: plexul nervilor cerebrali ²⁾;

d) sens tantric (erotică mistică): *bhaga* (matrice).

De asemenea, alt termen specific întregului buddhism nordic, *vajra*, care înseamnă propriu zis « trăznet » și « diamant », are următoarele sensuri: metafizic — Buddha; yogic — starea de vacuitate; tantric — membrum virile. Polivalența simbolică a acestor termeni, atât de proprii spiritualității indiene, nu este totuși arbitrară. Intre toate aceste sensuri există legături necesare; polivalența exprimă doar aplicabilitatea lor în niveluri diferite de realitate. *Vajra* este emblema zeului vedic Indra; este un « sceptru » (simbol regal), dar este în același timp o armă divină, trăznetul. Sensul concret de « diamant » se înțelege lesne: piatra aceasta este indestructibilă, esență pură, solară, impenetrabilă — imagine palidă a realității absolute, *esse*. Nimic mai firesc ca Indra să aibă ca « sceptru » — ca « semn » al atributelor sale divine — trăznetul, imagine supremă a puterii. De asemenea, când Buddha a luat, mai târziu, locul zeului Indra — întocmai cum acesta din urmă luase locul lui Agni ³⁾ — cel mai nimerit simbol al puterii și al *realității* sale absolute era diamantul. Sensul tantric al lui *vajra* este iarăși ușor de înțeles și de pus în legătură cu sensurile discutate

¹⁾ Ananda Coomaraswamy, *Elements of Buddhist Iconography* (Harvard Univ. Press, 1935), p. 59. Simbolul lotusului are și un sens *moral*: el exprimă puritatea pe care nici o devenire nu o poate altera.

²⁾ Shahidullah, *op. cit.*, p. 15, notă.

³⁾ Coomaraswamy, *op. cit.*, p. 33, etc. Despre « evoluția » lui Indra, cf. Coomaraswamy, *Angel and Titan* (« Journal of the American Oriental Society », vol. 55, pp. 373—419) în special p. 390 sq. Este important de observat « procesiunea » acestui simbol: Agni (focul, ordinea universală, « Regele Universului », axa lumii) — Indra, zeu de structură titanică — Buddha, profet, « persoană istorică ». La început *un simbol* metafizic-cosmologic; apoi *un zeu* cu caracter antropomorf; în cele din urmă, *un om* « în carne și oase ». Este drept că, în legendă, Buddha își pierde caracterul uman. Redevine zeu și simbol, recâștigând funcțiile tradiționale: *chakravartin* (suveran universal), axă a lumii, principiu ontologic.

până acum; virilitatea este doar o traducere, pe plan vital, a *realității* și a *puterii*. Ceea ce *este*, este autonom (« stăpân », « rege », — sceptru, etc.), este indestructibil (« diamant ») și creator de viață. Realitate, autonomie, creație, toate acestea merg împreună. Simbolul concentrează însă sensurile și, numai după o lungă analiză, izbutim să scoatem și să legăm între ele toate înțeleșurile pe care le cuprinde și le exprimă direct un simbol. Mai greu de înțeles ar fi sensul yogic al termenului *vajra*: starea de vacuitate. Dar dacă ne amintim că scopul ultim al tehnicilor yogice (așa cum au fost ele acceptate și modificate de buddhism) este să obțină o « stare » de supremă transcendere a fenomenelor, o « rupere de nivel » totală, care să facă posibilă anularea oricărui « raport » și, deci, « totalizarea » realității (*unificarea realului* despiciat prin Creație), atunci ne dăm seama că această « stare de vacuitate » trebuie să fie tocmai o asemenea coincidență a contrariilor, o desăvârșită transcendere, prin care se suprimă atât « raporturile » cât și « gândurile ». Deci, vacuitatea absolută; care totuși nu trebuie înțeleasă negativ (cum a fost multă vreme înțeleasă Nirvāṇa), ci ca o re-înțoarcere la « starea » dinainte de Creație, când *esse* coincidea cu *non-esse*¹⁾.

De asemenea, polivalența simbolică a « lotusului » nu e deloc arbitrară. Floarea de lotus *stă deasupra apelor*; în devenirea amorfă, haotică, reprezentând toate « posibilitățile » existenței (căci acesta este sensul metafizic al « apelor »), lotusul are rolul unei *temelii* bine fixate. De aici, de pe floarea de lotus, începe să se manifesteze « lumea ». Dar, întocmai după cum în sens metafizic (ontologic și cosmologic) *padma* exprimă « stabilirea fermă în posibilitățile existenței » și « începuturile » lumii, tot așa, în sens tantric este un simbol al matricei (*bhaga*). Din matrice « începe viața »; aici se zămislesc « formele », căci aici stă izvorul nesfârșit al creației. În sfârșit, în sens yogic, « lotusul » se referă la plexul nervilor cerebrali. Intenția acestei formule este greu de priceput, fără o prealabilă tehnică ascetică. « Plexul nervilor cerebrali » traduce destul de

¹⁾ Ne dăm prea bine seama de insuficiența acestor lămuriri, dar nu putem stăruii asupra metafizicii indiene într'un studiu care-și propune alte ținte. Cititorii vor găsi câteva analize suplimentare în cartea despre *Yoga*, până la apariția altor lucrări de ale noastre asupra filozofiei indiene.

aproximativ o noțiune de fiziologie mistică indiană. Căci nu este vorba de un « organ » și de « nervi » propriu ziși, ci de *chakras*, de « centre » ale energiei cosmice realizate în corpul uman.

Deci, când se spune — în textele tantrice scrise în « limbajul intențional » — că o anumită « operație mistică » se realizează prin *unirea* « lotusului » (*padma*) cu « trăznetul » (*vajra*), această afirmație poate fi înțeleasă într'o pluralitate de sensuri. Poate fi vorba de *maithuna* în sens concret ¹⁾ sau de o *maithuna* « fantastică »; adică, fără o parteneră reală a ceremonialului erotic. Poate fi însă vorba și de o meditație yogică, în care « fecioara » să însemne « vacuitatea » și care să aibă de scop realizarea unei « stări » de totală autonomie. Într'adevăr, după mărturia lui Shahidullah, întemeiat pe comentariile autorilor tantrici, *nairātma*, « état de non-ego, ou bien *sūnya* (vacuité), est décrit comme une jeune fille de la basse caste ou une courtisane » ²⁾. Am arătat în cartea noastră (în special p. 237, nota 3) rolul jucat în « roata tantrică » de aceste « jeunes filles de la basse caste ». Prezența unor asemenea fete sau curtezane într'un ceremonial tantric — înțeles într'un sens concret — poate fi interpretată, la rândul ei, în mai multe feluri. Fie că e vorba de o influență populară (și aceste influențe populare s'au exercitat mai ales în anumite forme « extremiste » sau alterate ale tantrismului); fie că e vorba de realizarea unui ceremonial « amoral » — prin care să se obțină dela început transcenderea tuturor calificărilor morale și sociale — și care implică prezența reală a curtezei; fie că e vorba de actualizarea (în corpul fecioarei sau al curtezei) a Marei Zeițe, principiul energiei universale și al creației permanente; — oricum am interpreta prezența femeilor în « roata tantrică », valoarea simbolică rămâne aceeași. Pentrucă *dombi*, « spălătoreasa », femeia de cea mai joasă castă, favorita tuturor autorilor tantrici, orice sens i-am acorda,

¹⁾ Despre *maithuna* (unire ceremonială) cf. *Yoga*, pp. 237—250; Manindra Mohan Bose, *An introduction to the post-Chaitanya Sahajiyā Cult* (« Journal of the Department of Letters », 1927, Calcutta University, vol. 16, pp. 1—162); *Post-Chaitanya Sahajiyā Cult* (Calcutta University, 1930), passim. La bibliografia citată în monografia noastră, adaugă — pentru elementele tradiționale, vedice, ale « unirii ceremoniale » — studiul lui A. Coomaraswamy, *A note on Aśvamedha* (« Archiv Orientalní », VII, pp. 306—317).

²⁾ Shahidullah, *op. cit.*, p. 15, notă.

este întruparea Marii Zeițe, a Zeiței Nude, atât de cunoscută (încă din timpurile preistorice) în culturile afrasiatice și eurasiatice. «Zeița Goală» — ale cărei statuete rudimentare se întâlnesc pretutindeni în preistoria și protoistoria culturilor mai sus menționate — este goală pentru că «nu e îmbrăcată cu nici o formă», adică e o sumă de virtualități și posibilități nesfârșite de creație, întocmai ca și «Natura», pe care, de altfel, o simbolizează.

De aceea, «spălătoreasa» este atât de iubită de autorii tantrici. «O *dombi*! tu ai spurcat totul! . . . Unii spun că ești urîță. Dar înțelepții te strâng la piept . . . O *dombi*! nu e nimeni mai destrăbălată decât tine.» Astfel scrie Kāṅha ¹⁾, într'un limbaj care ar putea fi înțeles ca o apologie a depravării. De fapt însă, e vorba de cu totul altceva; această «spălătoreasă» (*dombi*) întrupează feminitatea nelimitată de morală, cod social, castă, etc.; este «goală», nu are nici o «formă», nici o «frumusețe», nici o «morală». Dincoace de bine și rău, de orice calificare («destrăbălată» — fără limite, fără norme), această «spălătoreasă» realizează Natura «neformată», energia creatoare care sparge orice zăgazuri, pătrunde și există pretutindeni («a spurcat totul»). De aceea în «limbajul intențional» sau «secret», spălătoreasa poate fi interpretată ca «vacuitate». Căci într'o vacuitate absolută nu există forme, norme, raporturi, limitări. Această «vacuitate», pentru India, nu înseamnă non-existență, ci realitatea totală, Natura «neformată», cea dinainte de Creație. Ca atare, suntem justificați, prin lexicele «secrete» de care dispunem, să interpretăm *dombi* (spălătoreasa) fie ca o femeie reală, fie ca o «vacuitate». Practica tantrică, fie că se realizează cu o curtezană într'o *maithuna* concretă, fie că se realizează printr'o meditație «fantastică», are același rezultat: transcenderea «formelor» și a «limitelor», autonomia absolută.

Ne-am oprit numai asupra a trei termeni cu valențe simbolice multiple, însă «lexicul secret» este foarte bogat. Analiza amănunțită a acestui lexic — pe care, după știința noastră, n'a făcut-o nimeni — ne-ar duce prea departe. Înainte de a părăsi domeniul indian, se cuvine să mai notăm echivalențele câtorva termeni. «Femeia» echivalează, în sens de «fiziologie mistică», cu artera *lalanā* (atât de cunoscută în practicile yogice, iar în sens metafizic

1) Shahidullah, *op. cit.*, p. 120.

cu *prajñā*, inteligența absolută. La rândul ei, artera *lalanā* echivalează cu *idā*, « vâna mistică » prin care se scurge energia vitală. Atât « artera » cât și « vâna » sunt omologate cu nara stângă (în tehnicile respiratorii), iar pe plan cosmologic sunt omologate cu « luna ». Dar și « luna » este un centru de omologări, echivalențe și corespondențe ¹⁾; cea mai importantă dintre aceste omologări este aceea cu semen virile.

În fața acestei serii simbolice avându-și centrul în « lună », se găsește cealaltă serie, cu centrul în « soare ». Să se observe bine că aceste serii sunt alcătuite din *echivalențe și omologări*. De pildă, « soarele » = nara dreaptă = limba = artera *rasanā* = « vâna » *piṅgalā* = sămânța femeiască. Fiecare din acești termeni poate desemna pe oricare din serie. Cu alte cuvinte, dacă « intenția » unui text este cosmologică, « soarele » trebuie înțeles în sensul concret. Dacă intenția este însă yogică — « soarele » se poate referi la organul omenesc cu care este echivalent. Dacă, în sfârșit, se încearcă « traducerea » textului în sens de erotică mistică, adică de ceremonial tantric real, atunci « soarele » simbolizează sămânța femeiască.

Pentru a face pe cititor să bănuiască extrema obscuritate a acestor lexice « intenționale » — în care trebuie să ghicești ceea ce este echivalență simbolică de ceea ce este corespondență sau omologare — trebuie să amintim că termenii nu sunt împrumutați numai din vocabularul « misticii » sau « fiziologiei ». Se întâlnesc o sumă de cuvinte uzuale, care își recapătă în « limbajul intențional » virtualitățile lor simbolice. Bunăoară, *barca* (al cărui sens simbolic se întâlnește în foarte multe culturi protoistorice ²⁾) înseamnă « caritate », (*Karuṇā*) în sens soteriologic, dar înseamnă « gândirea iluminată » (*bodhicitta*) în sens metafizic, și semen virile în sensul « fiziologiei mistice ». *Guzganul* echivalează cu *cittapabana*, « aerul vital » care se află în necurmată agitare, și echivalează și cu *bodhicitta*, ale cărui sensuri sunt nesfârșite. *Vinul* = cu *śuṇḍinī*, « femeia crâșmăriță » = cu *avadhūtika*, adică nai-

¹⁾ Am stăruit asupra acestor corespondențe și ritmuri lunare în studiul nostru *Cosmical homology and Yoga*.

²⁾ Material și comentarii în Oscar Almgren, *Nordische Felszeichnungen als religiöse Urkunden* (Frankfurt, 1934), în special, pp. 18—87.

rātmā (« fără suflet »), adică *śakti* (« energia universală ») în direcția ei de ascensiune în corpul yoginului. « Fermentația vinului », cu valențe simbolice în atâtea mistice extra-indiene, poate fi interpretată în nenumărate chipuri: metafizic, fiziologic, yogic, etc. ¹⁾.

Ceea ce este de o maximă importanță pentru înțelegerea termenilor « intenționali », este faptul că simbolismul pe care aceștia îl exprimă precede cu multe veacuri apariția tantrismului și a « limbajului intențional ». Lexicul acesta secret se găsește *in nuce* în cărțile vedice și brahmanice. Bunăoară, simbolismul « erotic » din tehnicile și doctrinele tantrice se regăsește întocmai în Vede ²⁾. Cunoscuta ceremonie vedică, *aśvamedha*, este o formă supremă a *maithunei*, al cărei sens simbolic și ritual este subliniat de toți comentatorii indieni ³⁾. Numai sentimentalismul și absența oricărei înțelegeri metafizice au făcut pe savanții europeni din generațiile trecute să considere *aśvamedha* ca o « ceremonie revoltătoare ». Aceeași confuzie inițială stă la baza neînțelegerii « eroticei mistice » și simbolismului erotic din iconografia indiană și asiatică în genere. Vom avea prilejul, în notele de față, să revenim asupra incapacității modernilor de a înțelege Erosul, tendința lor de a interpreta în sens profan și « moralist » simbolurile ontologice. Dar toate aceste « limbaje secrete » acordă o mare importanță Erosului. Ceea ce nu trebuie să pierdem din vedere este caracterul extra-istoric al acestui simbolism ontologic. ⁴⁾ Nu numai că « lexicul secret » tantric își are rădăcinile în Vede și își găsește justificarea în întreaga tradiție metafizică indiană, dar tot ceea ce știm despre simbolismul iconografic și plastic din alte culturi, ne face să credem că, și în India, anumite simboluri centrale au precedat chiar cele mai vechi texte, Vedele.

¹⁾ Ultimele exemple au fost cercetate de Bagchi, *Some aspects of buddhist Mysticism in the Caryāpadas*, p. 203 și urm.

²⁾ Cartea noastră *Yoga*, p. 231 și urmare; Poussin, *Etudes et matériaux*, p. 163 (opinii mai prudente); Braja Lal Mukerji, *Tantra Shastra and Veda* în volumul lui Sir John Woodroff *Shakti and Shakta* (ed. III, Madras, 1929), pp. 95—105; C. Chakravarti, *Antiquity of Tantricism* (« Indian Historical Quarterly », 1930, pp. 114—126).

³⁾ Cf. admirabilul studiu al lui Coomaraswamy, *A note on the Aśvamedha* (« Archiv Orientalni », 1936, pp. 306—317).

⁴⁾ Coomaraswamy, *Elements of Buddhist Iconography; Angel and Titan; și The darker side of dawn* (Washington, 1935, Smithsonian Miscellaneous Collections »).

Deci, « originea » ultimă a termenilor « intenționali » nu se află în Vede, ci în simbolismul tradițional extra-istoric. Că cele dintâi afirmații metafizice ale omului au fost formulate prin simboluri, că aceste simboluri se întâlnesc exprimate prin desene geometrice a căror « intenție » e dincolo de orice îndoială, toate acestea sunt rezultate pe care ne mulțumim doar să le amintim aici, rămânând să le demonstrăm într'o lucrare specială. Nu ne putem însă îndoii de caracterul « intențional » al primelor semne și figuri geometrice care se întâlnesc în cele mai vechi olării; pentrucă, bunăoară, în civilizația preistorică chineză, *numai oasele funerare* (în care se adunau oasele sau cenușa decedaților) poartă anumite semne și desene geometrice, al căror simbolism începe acum a fi descifrat ¹⁾. Deci, numai relativ la *moarte* (și la *fecunditate*) se fac afirmații cu caracter metafizic, afirmații exprimate simbolic. Aceasta ne asigură de un adevăr de capitală importanță în cercetarea noastră: orice semn făcut de mâna omului, din cele mai vechi timpuri, este « intenționat », și are un sens metafizic. Se referă, adică, sau exprimă Principiile: « Moartea », Devenirea, « Viața », Fecunditatea, « Invierea », etc.

* * *

Trecând din domeniul indian în cel islamic, ne întâmpină polivalența simbolică a textelor sūfiste și, în genere, a tuturor poeziilor mari, fie persani, fie arabi. Cât e de greu de precizat — bunăoară, în opera lui Hafiz — unde sfârșește sensul literal și unde începe sensul alegoric și simbolic, se poate vedea din operele celor mai înțelegători orientaliști ²⁾. Dificultatea aceasta nu e resimțită numai de savanții europeni. În cazul lui Hafiz, de pildă, chiar contemporanii săi erau încurcați în fața polivalenței și ambivalenței « motivelor » sale poetice. Sháh Shujá — pe care Hafiz îl laudă într'unul din poemele sale, considerându-l deschizător de vremuri noi, ctitor al veacului libertății spirituale desăvârșite — mărturisește, totuși, stingherit, că inspirația poetului e multilaterală: când

¹⁾ Cf. Hanna Rydh, *Symbolism in mortuary ceramics* (* Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities », Nr. 1, Stockholm, 1929).

²⁾ Cf. de exemplu, E. G. Browne, *A History of Persian Literature*, vol. III (Cambridge, 1920), pp. 299—300.

mistică și spirituală, când erotică și bacchică; uneori serioasă și gravă, alteori frivolă «sau chiar mai rău»¹⁾. Este drept că toți comentatorii musulmani ai lui Hafiz, până astăzi, îi interpretează opera poetică în sens simbolic. Chiar versuri de mare precizie concretă sunt explicate printr'un «lexic intențional». Bunăoară: «Ah! dacă frumosul meu turc s'ar lăsa pradă desfrânărilor și beției!» (Ghazel 15, vers 3); sau: «Bucla rătăcită, fruntea umedă... Nările fremătând excitate, cu suspine pe buze», etc. (Ghazel 44, vers 1—2)²⁾. Vom vedea îndată care e sensul alegoric și simbolic al «desfrânării», «beției», «suspinelor», etc. Totuși, nu trebuie să fim prea riguroși în ceea ce privește simbolismul operei lui Hafiz. Să nu uităm că Hafiz nu e numai un mare poet, ci și un poet «original», cu anumite inițiative personale, cu o inspirație proprie, care se ghicește înapoia canonului artistic și a tradiției simbolice pe care dă dovadă că le cunoaște și le respectă. E greu de precizat până la ce punct Hafiz a «modificat» tradiția poetică și lexicul secret sūfist, îmbogățindu-și opera prin motive «personale». În orice caz, nu trebuie să cădem în greșala gravă a acelorora dintre orientaliștii europeni care nu găsesc în opera lui Hafiz decât motive erotice și bacchice. Legenda spune că Hafiz, înainte de a deveni un poet, pe când era numai un versificator fără talent, a petrecut patruzeci de nopți pe colina Bábá Kohi, în apropiere de Shiraz, la un loc numit Pir-e-Sabz. Se spune, de asemenea, că cine petrece acolo patruzeci de nopți fără să doarmă, capătă darul poeziei³⁾. Cu alte cuvinte, devine «inspirat», «inițiat». Sub vestmântul pitoresc al legendei se ascunde, credem noi, o tradiție precisă: că Hafiz a fost «inițiat» în sūfism. Numărul «patruzeci» este o cifră inițiativă; *a nu dormi*, a putea veghea, înseamnă — în toate tradițiile inițiatice — realizarea unei conștiințe transcendente. În ciclul legendelor Sfântului Graal, palatul Corbenic este numit «le palais aventureus»; cavalerii care adorm sunt găsiți a doua zi morți. Erau nevrednici de a «cuceri» Graalul. Numai Gawain

¹⁾ Browne, *op. cit.*, p. 287.

²⁾ Versiunile de care ne folosim sunt: Wilberforce Clarke, *Diwan of Hafiz* (2 vol., London 1891), care traduce în sensul alegoric și tradițional al comentatorilor, și Auguste Bricteux, *Hafiz* (vol. I, Paris 1927), traducere literală, în versuri.

³⁾ Browne, *op. cit.*, p. 275.

refuză să bea, când e invitat în castel, și petrece toată noaptea treaz, trecând astfel cu succes « proba somnului »¹⁾.

Ținând seama de asemenea indicii — coroborate de tradiția comentatorilor lui Hafiz și de structura întregii poezii mistice islamice — suntem îndrituiți să presupunem un « limbaj intențional », secret, chiar în cele mai profane poeme.

- « Celui ce găsește Calea prin cupa spumegândă,
 « Știința întregă a mănăstirii (în tainele sale) i se revelează
 (ghazel 64, v. 3).
 « Misterul când vinul sclipește, se dezvăluie inițiatului »
 (ghazel 66, 1).
 « Toți sunt în căutarea Celui Drag, bețivii ca și cumpătații.
 « Totul e o casă a Dragostei; moschee, biserică sau piață »
 (ghazel 59, v. 4).

Citatele se pot multiplica nesfârșit. Asupra sensului lor simbolic nu mai rămâne însă nici o îndoială. « Prin vin noi înțelegem pierderea de sine », mărturisește Hafiz. Această « pierdere de sine » se poate realiza tot atât de bine pe plan biologic (beția), ca și pe plan spiritual (extazul). Este aceeași ieșire din forme, aceeași depășire a limitelor, a raporturilor; traducere variată a « vacuității » și « desfrânării » din textele tantrice indiene. Inițiatul realizează prin « vin » dizolvarea tuturor « aparențelor » și « formelor ». Beția (extazul) poartă « sufletul » poetului către realitatea ultimă; realitate pe care Hafiz o exprimă fie în termeni negativi, fie în lexicul mistic.

- « Eu, să renunț la rubinul buzelor iubite, la cupa mea?
 « Iertați-mă, evlavioșilor²⁾; doctrina mea e diferită ! »
 (ghazel 26, v. 6).

« Bea deci ! Oricine a văzut unde se sfârșesc toate lucrurile, și-a încălzit sufletul de cum a apucat din nou paharul ! » (ghazel 67, v. 8).

¹⁾ Referințe din *Grand St. Graal și Diu Crône*, în *Evola, Il Mistero del Graal* (Bari, 1937), p. 97.

²⁾ Hafiz se referă, fără îndoială, la cei care respectă numai riturile religioase, ortodoxe, fără să cunoască cealaltă cale, a « misticei ». De altfel, foarte mulți sūfiști au fost bănuși de eterodoxie de cercurile reacționare ale islamismului.

« Imbată-mă într'atât încât să ajung să nu mai știu cine pășește în visurile mele . . . » (ghazel 43, v. 4).

Toate aceste texte, în aparență bacchice, sunt de cea mai pură factură sūfistă. Desnădejdea, revolta împotriva formelor riguroase ale religiei, setea de trăire totală a raptului divin — toate acestea se exprimă prin simbolul « vinului », « beției » și « cupei ». Când Hafiz cântă, bucurându-se de încetarea tiraniei lui Muzzafari :

« A trecut timpul bigoților nesuferiți . . . »

« A bea vinul și a nu face pe ipocritul, prețuește mai mult decât lăudăroșenia devotului . . . »

« Lasă, Hafiz, și *de ce?* și *cum?* și du-te de bea . . . » (ghazel 106)

— sensul abscons al acestor versuri este următorul: noul suveran se arată tolerant față de sūfism și, în general față de orice tradiție mistică supra-ortodoxă; devotul, rob al prescripțiunilor rituale, este inferior « misticului », care se îmbată cu vinul divin; tu renunță, deci, la problematici și dispute abstracte, și caută experiența concretă, mistică.

În privința termenilor erotici — « frumosul Turc », « Sclavul », « paharnicul », etc. — lexicul secret al sūfismului este foarte precis. Acești termeni trebuiesc puși în legătură cu « mănăstirea » (*dayr*), simbol al sfințeniei divine, a unirii cu Spiritul divin ¹⁾.

În această « mănăstire », sfinții (« misticii », « inițiații ») veniți de departe își lasă bastoanele la ușă și sunt primiți să bea vinul turnat în cupe de către paharnici (*sāqī* = Ingerii); apoi, la lumina lumânărilor, primesc « salutările » unei ființe misterioase, apărută pe neașteptate, un tânăr de o frumusețe solemnă (*shābb qatāt*; *tersāpché* în Persia). În cele din urmă, ei se prosternează în fața acestui « Idol », care ascunde însăși Esența divină ²⁾. Este adevărat că « sensualitatea gravă a poeților persani » descrie uneori pe acest « Idol » (forma manifestată a lui Dumnezeu) cu o pasiune și o precizie fizică turburătoare. Bunăoară, în acest poem al persanului Mahmud Shabistari :

¹⁾ L. Massignon, *Al-Hallāj, martyr mystique de l'Islam* (Paris, 1922), vol. II, p. 798; *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane* (Paris, 1922), p. 89.

²⁾ Massignon, *Lexique*, p. 90.

«...Dar iată! împodobit cu un colier de perle, un *Diacon* grațios — purtându-și roba cu o gravă decență.
« Vederea lui îi scoase din fire; transportați, captivați, pierzându-și libertatea... »¹⁾.

Dar chiar dacă « Idolul » este într'adevăr prezent, sub forma carnală a unui tânăr al cărui obraz trebuie admirat, acesta nu joacă decât rolul unui « idole excitatrice, pour faire penser à l'amour divin » (Massignon, *Al-Hallâj*, II, 798). De altfel, în școlile *sahajiya* indiene, prezența « animatoare » a femeiei — servind drept vehicul meditației — este destul de curentă. Aceasta nu înseamnă însă că *maithuna* se realiza în sens concret²⁾. În mistica vaishnava, mai ales în curentele « pasionate » pe care le-a provocat Chaitanya, prezența fecioarelor era necesară pentru vehicularea extazului. Cât de puternice ar părea, la prima vedere, elementele erotice în aceste rapturi « mistice », ele nu sunt totuși decât puncte de plecare³⁾. Poeții sūfiști mărturisesc limpede funcția acestor « prezențe carnale ». Jămî scrie:

« Nu-ți întoarce fața dela dragostea pământească,
« Pentrucă ea te poate ajuta să te înalți la Real.
« Înainte de a învăța perfect ABC,
« Cum ai putea studia paginile Koranului?..
« Du-te, învață să iubești și apoi reîntoarce-te la mine.
« Dacă te temi să bei vinul în cupa Formei,
« N'ai să poți sorbi nici chiar o 'nghițitură din cupa idealului... »⁴⁾

De altfel, dragostea umană ca vehicul al dragostei divine este acceptată chiar și în cele mai pure tradiții mistice creștine. În scrisoarea către Guignone, sfântul Bernard recunoaște: « Pentrucă suntem făcuți din carne și suntem născuți din concupiscenta carnală, e necesar ca mișcările dorințelor noastre, adică ale dragostei noastre, să înceapă dela carne »⁵⁾.

1) Poemul este tradus de Massignon, *Al-Hallâj*, vol. II, p. 799.

2) Manindra Mohan Bose, operele citate; *Yoga*, p. 242 și urm.

3) Despre mistica vaishnava, care a dominat în deosebi Bengalul medieval, cf. *Yoga*, p. 241, 245, etc.; Dineshchandra Sen, *The Vaishnava Literature* (Calcutta University, 1917); *Chaitanya and his Companions* (Calcutta University, 1917).

4) Citat de Nicholson, *I Mistici dell' Islam* (trad. ital., Torino 1925), p. 107.

5) Ernesto Buonaiuti, *Dante come profeta* (Modena, 1936), p. 24—25.

Dragostea, chiar în formele ei inferioare, scoate pe om din sine, îi anulează sau îi macerează egoismul, îl așează față în față cu realitatea, cu misterul. Funcția aceasta metafizică a iubirii este atât de evidentă, încât nu mai stăruim asupra ei. Vom vedea în cursul notelor de față că « dragostea » — chiar în coordonatele ei carnale — are o pluralitate de sensuri, putând fi înțeleasă ca Eros, ca rapt mistic, ca unire carnală, ca ceremonial nupțial, etc. În mistica sūfistă, textele accentuează asupra sensului simbolic al dragostei. Dar nu e ignorată nici funcția de toate zilele a dragostei. « Dragostea e remediul trufiei și orgoliului nostru, mărturisește Jalāluddīn Rumi, medicul tuturor slăbiciunilor noastre. Numai cel care are vestmântul sfâșiat de dragoste pierde orice egoism » ¹⁾.

S'ar putea umple nesfârșite pagini cu analiza simbolismului erotic și ambivalenței simbolice la poeții sūfiști. Am putea cita nenumărate mărturii care să verifice că, în « limbaj intenționat », obrazul trandafiriu al iubitei înseamnă esența divină manifestată prin atributele sale; că buclele negre reprezintă « Unul » învăluit de « mulți »; iar ades repetata invitație: « Bea vin »! înseamnă: « Lasă-ți eul tău fenomenic răpit în divina contemplație » ²⁾. De asemenea, am putea analiza toate romanele de dragoste folosite de sūfiști — Laylā și Majnūn, Yūsuf și Zuleikha, Salāmān și Absāl, etc. — scoțând în lumină sensul lor alegoric: pătımirea sufletului individual despărțit de Dumnezeu, și setea lui de a fi unit cu El pentru totdeauna. Toate aceste analize ne-ar duce însă mult prea departe de limitele acestui studiu, care nu-și propune să dezbată problema Erosului și a misticei, ci numai câteva aspecte ale « limbajelor secrete ».

Ceea ce trebuie să subliniem însă, înainte de a părăsi domeniul islamic, este originea koranică, adică *tradițională*, a acestor alegorii și simboluri care abundă în poezii sūfiști. « Cupa », « vinul », « salutarea » — simboluri ale întronării sfinților privilegiați (*moqarrahîn*) în Paradis — « arborele » (reprezentând vocația omului și destinul său), « focul », « pasărea », « apa », etc. — toate acestea se găsesc în Koran ³⁾.

¹⁾ Citat de Nicholson, *op. laud.*, p. 104.

²⁾ Cf. exemple în Nicholson, p. 101, etc.

³⁾ Massignon, *Lexique*, p. 88.

Simbolismul sūfist este așa dar perfect tradițional. Ironiile adresate de poeții sūfiți « ortodocșilor » și « ipocițiilor » nu trebuesc rău înțelese; nu e vorba de « protestantism », de exaltarea experienței personale împotriva normelor și a riturilor. Sūfiții, întemeiați pe autoritatea koranică, au numai o atitudine anti-profană; disprețuiesc și ironizează pe cei care cred că realizează Islamul respectând litera Koranului. Ei nu vorbesc în numele lor personal, ci în numele « secretului » care li s'a revelat, după multe rugăciuni și « inițieri », asupra cărora, cam întotdeauna, documentele nu fac decât aluzii prudente. Este o « trăire » patetică, o « experiență mistică » profundă în sūfism, și totuși această « trăire » nu conduce la protestantism, ci, dimpotrivă, restaurează *realul* în inima Islamului. « Limbajul secret » al sūfiștilor dovedește că tradiția metafizică a Islamului e trăită experimental, este « realizată ». Vom avea prilejul să stăruim pe îndelete, la încheierea acestor note, asupra caracterului « dramatic » al limbajelor intenționale. Intr'adevăr, « limbajul secret » exprimă în termeni de dramă această « trăire » a adevărilor tradiționale care, în alte cicluri istorice, puteau fi cunoscute direct, fără « pathos ».

MIRCEA ELIADE

ASPECTE EPICE CONTEMPORANE

Ionel Teodoreanu: 1. *Arca lui Noe*, roman, în două volume, editura «Cartea Românească», București, 1936; 2. *Secretul Anei Florentin*, roman, editura «Cartea Românească», București, 1937.

O chestiune oarecum invariabilă, care se pune încă dela încheierea ciclului «Medelenilor» (1927), este aceea de a se ști dacă bogatul talent al d-lui Ionel Teodoreanu se va putea obiectiva. Intr'adevăr, s'a recunoscut autorului dela început o neobișnuită sevă lirică, o nesecată vână de încântări și prospețimi naturiste, o prisositoare revărsare de metafore și imagini, zestre rară, dar și păgubitoare pentru un prozator, care pune în mișcare sau măcar cată să vehiculeze ființe felurite. Răspunzând anticipativ nedermeririi publice, regretatul Ibrăileanu, în studiul închinat «Medelenilor», a dat tânărului romancier ieșan, un certificat în regulă, de obiectivitate. «... Aceste personaje sunt create foarte obiectiv, sunt foarte vii și foarte deosebite unul de altul. Un subiectiv, cu alte cuvinte un om care nu poate ieși din el însuși, transpune în el personajele operei sale și deci toate samănă cu el, sunt variante ale ființei sale (afară de cele confecționate de el din carton). D. Ionel Teodoreanu, din contra, se transpune el în personajele sale: se diversifică în ele, ia forma lor, le trăește. (Adică are diverse posibilități sufletești și facultatea de a și le lămuri sieși și a le realiza până la capăt — căci, afară de comedie, observarea realității joacă un mai mic rol în creație decât citirea în propriu-ți suflet a diverselor posibilități sufletești.) Această obiectivitate se putea observa și în nuvelele sale, cu toate că acolo sentimentul autorului în preajma personajelor era mai puternic. Dar, încă

o dată, una e obiectivitatea tipului și alta e răsunetul tipului în sufletul creatorului lui. Efectul cel mare produs de opera d-lui Ionel Teodoreanu asupra publicului se explică, mai înainte de toate, prin această putere de creație obiectivă, căci aceasta e calitatea adevărată a unui romancier; celelalte sunt ingrediente.» În perspectiva unui deceniu care a trecut peste această judecată, opinia lui Ibrăileanu apare exact contrară realității. Din inversarea termenilor particulari, referitori la romancierul ieșan, am obține adevărul asupra calității subiective a producerilor sale. Așezându-ne însă în momentul redactării acestor sentințe critice și raportându-ne la stadiul de acum zece ani al romanului nostru, în plină creștere și nediferențiere, va trebui să recunoaștem că afirmațiile lui Ibrăileanu sunt explicabile, dacă nu și juste. D. Ionel Teodoreanu a apărut într'un moment critic de dezvoltare a genului național, fără tradiție, curând după primele creații, istoricește uluitoare, ale d-lui Liviu Rebreanu. Din aparenta diversitate a tipurilor sale, critica putea deduce varietatea lor reală. De bună seamă, perfect sincer și onest, G. Ibrăileanu a crezut în valoarea obiectivă a personajelor din « La Medeleni ». Se pare însă că romanele următoare ale d-lui Ionel Teodoreanu au stârnit impresii și judecăți limpezite, pe care criticul, susținător al începuturilor romancierului, a avut prilejul să i le expună oral. Mărturia o găsim chiar în prefața penultimei lucrări a d-lui Ionel Teodoreanu, concepută ca o scrisoare postumă către criticul decedat. Autorul redă reproșurile amicale, rostite de patronul său.

« — Domnule Teodoreanu, domnule Ionel Teodoreanu, de ce atâtea flori, atâtea zarzări, atâtea curcubee, atâtea fructe, în loc să te ocupi de oameni și de viață? Fă-mi plăcerea, domnule Teodoreanu, și scrie-mi un roman informativ, fără stil, fără frumuseță, mizerabil, neglijent, în goana mare. Să pleci așa de grăbit la scris, încât să-ți uiți talentul acasă. Știi cât sunt de curios să aflu ce se mai întâmplă, ce se mai aude. Fă-mi un roman care să fie o scrisoare cu oameni și fapte, cu « mahalagisme » adresată mie, numai pentru mine. Îți cer acest serviciu confidențial. Uită că ești poet. Uită că există lectori pe care să-i seduci. Gândește-te numai la ființa mea prozaică, la bolnăvicioasa mea curiozitate, și spune-mi repede și de-a-valma lucruri care să-mi aducă viața în odaie. Trimite-mi o telegramă urgentă de patru sute de pagini... »

Dezideratul lui Ibrăileanu are darul să corespundă întocmai dorinței generale, de obiectivare a talentului d-lui Ionel Teodoreanu. Acest talent se cere despuiat de podoabe, care parazitează viața. Creația epică pleacă dela om și dela existența reală, împotriva subiectivității, care este cu atât mai tiranică, cu cât este o robire față de sine însuși a autorului, un narcisism sterilizant.

Nici unui alt romancier al nostru nu i se ridică în calea desăvârșirii sale, în asemenea grad, piedicile propriului său temperament. Câte unul poate este necăjit de o permanentă înclinare tezistă, care așează între dânsul și realitate, o invariabilă problemă socială, cu deslegarea ei de-a gata. Altul, profesionist al judecății critice, păstrează în ficțiunile sale apucătura analitică la puterea a doua, sau reminiscențe livrești. Un mare poet și pamfletar, în această din urmă ipostază cu structura diformatoare a viziunii sale, proiectează în monstruos și caricatural. Fără să fie romancier social, critic literar sau pamfletar, d. Ionel Teodoreanu și-a găsit vocația direct în roman. Este însă într'însul un poet, un transfigurator liric, un incontinent producător de metafore și imagini, nu vom spune refutat, ci dimpotrivă, care nu se stăpânește: un indisciplinat. Pe de altă parte, poetul merge către omul excepțional, către omul în afară de serie: fie deținător cumularde de calități morale sublime, fie încărcat de un potențial sufletesc turbure, de esență romantică, destinat melodramei. Autorul nu poate fi învinuit de neluciditate. Încă dela primul său roman, substitutul scriitorului, Dănuț, își deslușește structura, definindu-și maniera: « Poem și roman, mereu suprapuse. Contopire de viață și basm (« La Medeleni », II, « Drumuri ») ». Iar în prefața la « Arca lui Noe », din răspunsul oral pe care romancierul îl dădea criticului său, reținem aproape aceeași formulare: « Scriu cu două vârfuri: unul în real, celălalt în poem ». D-sa ar fi bucuros să-și elimine lirismul, să se lepede de « inelele belșugului său blestemat »; să-și disocieze dualitatea: « Înainte să scriu un roman, ar trebui să scriu un volum de poeme, cum cei din legendă sacrificau o fecioară balaurului dela fântână ». Lucid, dar nu și prevăzut cu un spirit de control corespunzător, romancierul pare a aștepta o limpezire organică, o maturizare înceată, înlesnită, fără a fi bruscată de auto-critică. Ca rod al acestei maturități, își prezintă « Arca lui Noe », închinat amintirii lui G. Ibrăileanu.

«E un roman antiliric. Poate că e cea dintâi victorie a lui Ionel Teodoreanu asupra lui însuși, asupra nopții lui de vară. Poate...».

Față de mărturia categorică a autorului, ne rămâne să cercetăm mijloacele prin care și-a propus să meargă împotriva temperamentului său și rezultatele la care a ajuns.

«Arca lui Noe», cu excepția primei pătrimi, care înfățișează un grup de vilegiaturiști în drum dela București la Borsec, este, în felul său, un «Grand-Hôtel», poate sugerat, dacă nu inspirat de romanciera austriacă. Numai că, de pe planul serios și patetic, acțiunea este transpusă în umor. Din capul locului, așa dar, intenția antilirică a romancierului român își vedește instrumentația. Nu este opera unui romancier realist, prevăzut cu seninătatea specifică observatorului desinteresat. Oamenii nu sunt priviți cu simpatia înțelegătoare, care vrea să surprindă neprevenit, resorturile interioare. În majoritatea lor, eroii d-lui Ionel Teodoreanu sunt priviți ironic. Ca și în trecut, autorul este, când aderent, când desaderent față de personajele sale și niciodată lipsit de atitudine. Simpatia sa se distribuie numai față de o anumită categorie sufletească. Ea se îndreaptă călduros către cei nevârșnici. Cu «Arca lui Noe», d. Ionel Teodoreanu revine la o veche predilecție a sa. Copilărescul, cu datele sale morale elementare, este unul din principiile încântărilor, cărora rămâne credincios. Ca și cum starea de adult ar fi o veștejire a prospețimilor sufletești, o alterare a esențelor ideale, ea îi propune romancierului nostru, o față zbârcită a realității. În copilărie, d. Ionel Teodoreanu regăsește un izvor de viață și de poezie infuză, în împrejurarea când își interzice metodic atitudinea lirică din trecut. Să începem deci cu examinarea acestei zone epice, peste care autorul își proiectează simpatia. Este, în «Arca lui Noe», un mic paradis infantil, populat de Yolanda, copilă sub zece ani, de Bob Rafael și Mihăiță Milescu, adolescenți în vârstă critică, și de Manți, fiica bucătăresei din pensiunea Blächer. Fiecare dintr'înșii e în stăpânirea unei mici personalități, simpatic urmărită de autor. Psihologia lor se conturează limpede, afară poate de aceea a lui Manți unde vom surprinde un răsfățat procedeu, de echivoc moral, prea «teodoreanesc».

«Copil? Nu. Nu i s'auzea nici gura, nici râsul.

Fetiță? Nu. Fusta ei de stambă ar fi îmbrăcat cu aceeași indiferență de hârtie de împachetat și trupul unui băiat.

Fetișcană? Nici atât. Oasele ei n'aveau sâni; mișcările ei n'aveau piscicismul molcuț al fetiei.

Dar anii? Câți să fi avut? Cine știe? Anii nu erau în trupul ei îndulcire feminină, ci drăcească învălmășire de ciocănele de toacă.

Și totuși Manți era femeie. Această descoperire o făcu ea în vârful unui brad, de unde se uita, nesupărată pe ferestrele balconelor, în camerele din față. Și inima lui Manți, veveriță, se opri mirată în fața acestei alune. Câteva zile de-a-rândul, Manți se gândi numai la Bob, visându-l noaptea și văzându-l din vârful bradului. Apoi, inima lui Manți porunci degetelor ei cleioase de rășină și zgâriate de trunchiuri, să pue o culoare roșie în părul ei pieptănat cu mânilor. Astfel apăru în pletele lui Manți funta roșie... » (I, p. 121—122).

Din faptul cochetăriei, mai totdeauna precoce la fete, nu rezultă însă nicidecum că Manți ar fi « femeie », mai ales că desfășurarea evenimentelor nu duce la acte de coloratură adultă.

Cu Bob Rafael, specimen de sănătate robustă, de sportivitate plenară, de imaginație nutrită cu literatură detectivă și de aventuri, d. Ionel Teodoreanu ne-a dat un simpatic cap de bandă, un mic « Căpitan » de amabile expediții și întreprinderi, potrivite vârstei.

Mai ambițioasă, și prin aceasta poate mai nereușită, este schițarea lui Mihăiță Milescu, adolescent inhibat și în mai penibilă creștere, reflexiv și evoluat intelectualicește. Conceput în opoziție cu Bob, ca într'un diptic moral, Mihăiță apare schematic față de vitalitatea precedentului.

Fetița Yolanda, remorcată de Bob, trăește prefacerea sufletească a vitalizării, desfăcându-se de sub tutela rigidă a exemplarului patern, englezul atât de anglo-saxon, Arthur Clarke.

Copiii se justifică în romanul d-lui Ionel Teodoreanu prin ierarhia morală, pe care am deslușit-o mai sus, la autor. Dar ei mai își au rațiunea de a fi, în circumstanța cadrului natural, pe care poetul îl găsește mai adecvat sufletului infantil, decât aceleia adult. Natura exuberantă, în sentimentul scriitorului, este împărăția firească a copiilor și a sufletelor de elită, pe care romanțierul le-a expulzat de bună voie din fauna sa omenească, în « Arca

lui Noe ». Cât despre adulții din această carte, culeși sistematic din omenirea cotidiană, fără relief moral avantajos, ei rămân dezacordați față de ineditul sărbătoresc al firii sau încearcă a se adapta grotesc, splendorilor naturale. Un romancier de adâncă, de biologică simțire a naturii, ca David Herbert Lawrence, ar fi surprins poate tragicul inadaptării la natură, a unor oameni artificializați prin tradiția socială.

La d. Ionel Teodoreanu, este un umor de atitudine, care reflectă permanența nestăpânită a scriitorului de esență lirică. Ca să nu fim suspecti de generalizare, ne vom opri anume asupra înfățișării unui caz special din « Arca lui Noe », în care autorul pare a fi prezentat mai obiectiv evoluția unui personaj, sub farmecul cadrului natural. Este vorba de profesoara secundară domnișoara Speranța Cucu, ins omenesc fără sex și devitalizată. Până la vilegiatura dela Borsec, ea ducea o existență strict profesională, cu ignorarea vieții și a latențelor ei de viață. Prima revoluție operată asupra ei este miracolul Borvisului, care o îmbată literalmente. Micul Mihăiță o face să descopere natura și să o înfrunte, chiar pe vreme rea. Treptat ea se deschide voluptăților peisajului, până ce i se revelează propriul ei trup, spre a-l iubi și a-l cultiva. Totul până aci este bine și plauzibil. De ce însă autorul o pune să facă gimnastică ritmică, în pielea goală? Este, desigur, o exagerare. Și mai departe, de ce o expune, mai la urmă, să fie violată de un tânăr netrebnic, care, abia ieșit dintr'o perioadă de abstenență, își atrăsese un morb necurat? Pentru că este firesc ca romancierul să alunece pe panta exagerărilor. Prin acest sfârșit forțat, adaptarea la natură și la viață a Speranței Cucu degenerază. Era însă poate de trebuință, în viziunea caricaturală a raportului adult-natură, ca nici unul din eroii mai vârstnici să nu iasă din logica tendențioasă a romancierului.

Cum vede, de altfel, d. Ionel Teodoreanu, acest raport, când îl concepe armonice? Prin alte cuvinte, găsim în « Arca lui Noe » un adult care n'a rupt punțile de simțire cu natura? Este într'adevăr o asemenea ființă excepțională, Carmen, născută Jianu, soția misteriosului englez. Ocazional emancipat de obsesia regionalistă a Iașilor, autorul vrea să încorporeze în Carmen un alt mit, al oltenicei. S'ar crede că romancierul ar stăruia asupra unor virtuți de viață, alegându-și perspectiva unei provincii, care le

personifică la potențialul cel mai ridicat. Așa este, dar numai în enunțul teoretic al psihologiei lui Carmen. Iar această definiție abstractă nu se susține în act, ci numai prin stil.

« . . . Sufletul ei era în liniile albe ale locului natal, între vaci, în Olt, în biserică, în sipetul cu maramă și cu salbe, în tradiția și vorba oltenească, făcută de fapte și pentru fapte, nu de analize și pentru analize » (I, 170). Încă o dată, scriitorul decorativ crede a rezolva prin cuvinte, frumoase, dar goale, ceea ce era de dovedit prin acțiune. În realitate, Carmen este un simbol fără viață, împoțonată dinadins cu un nume haiducesc evocativ, ca acela de Jianu, veștejit însă în conviețuirea cu flegmaticul ei soț. Că, într-o împrejurare anterioară acțiunii romanului, Carmen a rezolvat aventura extraconjugală a soțului, prin pedeapsa corporală a rivalei, această nu ne pare specific oltenesc, de vreme ce așa procedează și hușanca, Agripina general Filimon, bătând cu « cortelul » pe Baby Rozeanu, protejată platonicește a soțului ei, la Borsec. Nu gestul brutal, ci reacțiunea morală a « specificului provincial » interesează într'un roman. Autorul pierde prilejul de a ne arăta aderența « oltenicei » la natură, arătându-ne-o absorbită de necazurile ei conjugale sau atașată de a sustrage pe Yolanda de sub influența paternă, prin complicitatea ei la inițiativele lui Bob. Ca să-și atingă acest scop, Carmen îngăduie, cu neverosimilitate, ca Yolanda să plece într'o expediție nocturnă cu banda Bob, procedeu discutabil, ca să nu spunem nepedagogic. Până și în sentimentul matern, la d. Ionel Teodoreanu se amestecă specificul oltenesc, dar ca de obicei, nu prin caracterizări psihologice, ceea ce ar fi mai greu, ci prin podoabe stilistice. « Brațele mamei strângeau oltenește ulciorul de viață nouă. Buzele mamei cântau oltenește deasupra leagănului cu flori oltenești, — căutând cu brațele, buzele și sufletul ei, să fie pentru Yolanda ca un sat cu biserică din Oltenia » (I, p. 174). Deși Carmen este lăudată de a nu-și fi « pieptănat » sufletul cu literatură și de a nu fi suferit de « urticării introspective » (I, p. 170), autorul îi împrumută impresii literare, făcând-o să simtă « că cerul a trăsnetit crucea de biserică a vieții ei, punându-i în loc vaetul spurcat al cucuvaii » (I, p. 172) și atribuindu-i un verbiaj interior, pletoric: « Acesta era omul cu care trăia, bărbatul ei, tatăl Yolandeii, cancerul ei, halucinația ei, coșmarul ei, vârcolacul și strigoii ei » (I, p. 178).

Dacă acesta este tratamentul de simpatie al personajului feminin, predilect autorului, în schimb celelalte eroine au de suferit de pe urma atitudinii sale ironice. Desigur, uneori ironia se nuanțează cu bunăvoință, ca în descrierea truculentă și plină de vervă a lui Frau Irma Blächer, patroana pensiunii din Borsec, cu indulgență oarecum France-iană când e vorba de Baby Rozeanu, logodnica în vacanță, sau cu o francă adeziune față de pedepsi-toarea acesteia, cucoana dela Huși.

Mai puțin îndurătoare se desemnează ironia romancierului față de Amelița din triumghiul A. G. G. (Geo și Gigi), fosta campioană a României la tenis, împărțită între un soț superior, dar încornorat cu consimțire, și un amant « îngrozitor de taur », sau față de Sandina Milescu, franțuzită și cu pretenții literare.

Portretul Ameliței este vădit șarjat, iar acela al Sandinei este definit oarecum eseistic.

« Vanitatea o obliga pe Sandina să gândească. Se compara neconținut cu toată lumea, și cu cea reală, și cu cea literară, nu pentru a se cunoaște mai adânc, ci pentru a-și promova ființa cât mai sus deasupra celorlalți. Sufletul ei avea nevoie de tocuri înalte. Și le făcea singură, acordându-și o valoare de statue situată pe acest pedestal. Se iubea prea tare pe ea însăși, pentru a mai avea disponibilități și pentru restul omenirii. Dar avea o nevoie organică de a fi admirată. Deci, îi trebuia public. Ca atare numai îi prețuia pe ceilalți, apropiindu-se foarte mult, din acest punct de vedere, de Baby Rozeanu. Amândouă erau actrițele aceleiași piese de teatru făcută exclusiv pentru publicul din sală, pentru aplauzele lui. Cu singura deosebire că Baby Rozeanu evolua cu candoare între Anny Ondra și Miss Baa, pe câtă vreme Sandina, avea o garderobă psihologică mai bogată și mai complexă, la curent cu toate modele » (I, 255—56).

Din luciditatea cu care romancierul își vede personajele, decurge la d. Ionel Teodoreanu un statism moral și o carență a acțiunii propriu zise. Mai puțin lăsați să făptuiască, eroii sunt schematizați în formule abile și delectabile. Sunt marionetele unei păpușerii, regisate cu inteligență. Mai fiecare din făpturile d-lui Ionel Teodoreanu e compusă pe o singură premiză morală, sau pe un contrast savuros. Din prima categorie să menționăm pe Mircea Ionescu, fostul nesupus la recrutare, care după ce s'a

pus în regulă, obținând reformarea, își variază vechea teroare a pedepsei, în spaima de război, istovindu-și printr'un sentiment unic, capacitatea emotivă. Este o notă sufletească interesantă, dar insuficientă să caracterizeze pe un individ. Vecinul de masă al acestuia, Hans Müller, închis într'un mutism absolut, îi procură un vis-à-vis sufletesc, de un schematism redus la ultima sa expresie. Psihologul se mulțumește sumar cu o etichetă morală, care nu e de natură a satisface structura complexă a vieții. Insuși dualismul moral sau contrastul psiho-fizic e un semn, fie de comoditate, fie de precaritate psihologică. Astfel personajul generalului de stat-major Anibal Filimon e construit pe antinomia dintre fizicul de « poupon » și geniul său matematic de strateg. În fața femeilor, el se comportă însă ca un copil, spre a îngădui romancierului să-l joace pe degete.

« Arca lui Noe » este un caleidoscop omenesc, bogat numai în numărul persoanelor puse sub unghiul vizual, dar nu și sub raportul substanței morale a fiecăreia. Filmate când în tempo normal, când cu acceleratorul, fapăturile d-lui Ionel Teodoreanu sunt rezultatele unei mecanice intelectuale, căreia îi lipsește esențialul: viața.

În locul elementelor concrete, al amănuntelor semnificative și revelatoare, intervine la tot pasul verva ironică a autorului. Romancierul nu pleacă dela viață, ca să o interpreteze, dela datele observației sau ale experienței sale omenești, bizuindu-se doar pe focul de artificiu al inteligenței sale.

Nu se poate tăgădui abilitatea de construcție a romanului, care prezintă în scurte fragmente, alternativ, eroii săi cuplați sau deosebit. Este o experiență formală de romancier, pe care d. Ionel Teodoreanu a ajuns să o stăpânească cu virtuozitate. Ea nu poate însă compensa lipsa de substanță a omenescului, adevărul psihologic, intuiția. Urmând un sens contrar condiției romanului, scriitorul pleacă dela formularea componenței morale a personajului, neostenindu-se să-l lase să făptuiască simplu, potrivit resorturilor sale interioare. Sufletele, la d. Ionel Teodoreanu, sunt epidermice și-și dezvelesc goliciunea dela prima înfățișare, deoarece le lipsește substanța interioară. Cărți poștale ilustrate, fapăturile d-sale nu au a treia dimensiune.

Anti-liric? Poate că da, în măsura în care, ca să urmărim gândul lui Ibrăileanu, autorul nu se mai proiectează, diversificându-se

în eroii săi și în care, nu mai aderă la sublimitatea unor ogîndiri subiective.

Liric însă « à rebours », prin atitudinea ironică, în care deslușim altceva decât o structură de umorist: incapacitatea de a privi cu seninătate fenomenele de viață. Intr'adevăr, ironia este pentru d. Ionel Teodoreanu o replică a poetului, jignit de stridența cotidianului, o atitudine temperamentală de artist decorator, căruia materialul omenesc nu-i procură satisfacțiile dorite. Condiția romancierului este însă acceptarea vieții așa cum este, împăcarea creatorului cu Creația, care i se divulgă neînfrumusețată. D. Ionel Teodoreanu nu este în stăpânirea dispoziției morale epice. D-sa trebuie să accepte sau să respingă, să iubească sau să urască, după un temperament de poet și de artist, neînfrănat.

Stilul d-sale din « Arca lui Noe », suportă până la un punct constrângerile unui control, silindu-se a nu da curs focului bengal de imagini și metafore. Supapa se deschide doar în fragmentele, destinate să orchestreze câteva momente de intensitate majoră, ale peisajului de munte. Câte un fragment e o simfonie matinală (II, Partea II-a, Cap. II), o descriere poetică a Ceahlăului (ibid., Cap. III), sau un instantaneu liric al gradărilor și degradărilor anotimpului (ibid., cap. IX, XI, Partea III-a, cap. V). Nu-l vom învinovați pe autor de a-și fi redus la cât mai puțin, orgiile descriptive din trecut. Dar vom atrage luarea aminte asupra unor ticuri stilistice, stăruitoare.

« Căci fiecare veveriță e bătaia unei inimi de fetiță într'un brad » (II, 132).

E un manierism liric, de vârsta adolescentă a stilului. Altădată, intenția ironică duce la emfază serioasă, prin rîcoșeu.

Domnișoara Speranța Cucu, în cură de îngărășare, este « ... în stare de logodnă cu kilogramele » (II, 107).

Frumusețea lui Carmen Jianu este stilizată cu procedee naiv romantice:

« Tot ce era negru în frumuseța ei — ochii, genele, sprincenele și părul tumultuos — era sălbatec ca o coamă de cal negru fugind fără frâu în vântul libertății. Și tot ce era alb — obrajii, dinții, sufletul jian — era ca inul: curat » (II, 72).

Un bărbat surprins de slujnică pe când se îmbracă este « ca un dulap deschis al bărbăției » (I, 183), imagine de simbolism

sexual poate mai potrivit feminității. Sau, după ce vorbește de deficiențele nudului domnișoarei Cucu, scriitorul adaugă: « Dar restul era majuscula înfiorat albă a fecioarei » (II, 179).

S'ar putea înmulți citatele de răsfăț stilistic, care își are originea în lirismul ornat al romancierului. Este scrisul unui romantic prea deprins cu ritmul plastic, pentru ca să se supună adecvării la obiect.

Cu « Secretul Anei Florentin », d. Ionel Teodoreanu atacă chestiunea deosebit de gingașe a sleirii fericirii, într'o căsnicie veche. Horia Orghidan și Ana sunt căsătoriți de șaptesprezece ani. S'au luat din dragoste, pe când el era un avocat începător, și ea, spre sfârșitul studiilor universitare. Au durat prin muncă și privațiuni un cămin, pe dealurile Copoului, prea larg pentru perechea lor. Ajuns maestru în baroul de Iași, soțul este acaparat de obligațiile profesionale. Acasă, își consacră timpul liber pregătirii proceselor. Ana se simte singură, ca o femeie părăsită. Din primii ani ai căsătoriei, suferă de lipsa unei afecțiuni. A găsit-o la început în simțirea delicată a cumnatului ei mai tânăr, Pierrot, care s'a dedat însă beției, rămânând protejatul pușculiții ei. Până și în expedițiile sale de reprovizionare, Pierrot păstrează oarecare frăgezime de simțire, ca în primele pagini ale romanului, când îi aduce Anei, într'o creangă înflorită, primăvara în casă.

Horia și-a istovit însă disponibilitățile de simțire, din primele timpuri ale căsniciei. Intr'un astfel de marasm domestic, debutează prietenia dintre Ana și tânăra Ivona, fată în clasa VII de liceu. Este o prietenie disproporționată, dar familiară inspirației d-lui Ionel Teodoreanu, care se complace în promovarea precocității sufletești a adolescenților. Ivona va fi, o bucată de timp, prietena și confidenta Anei, spre a-i întârzia izbucnirea crizei. Ne grăbim să adăugăm că până la urmă, sentimentul prieteniei nu va suferi nici o abatere dela natură (precizare necesară, deoarece înclinările safice nu lipsesc din opera sa). Tatăl Ivonei ține în a doua căsătorie o rusoaică de temperament, Aniuta, care devine obiectul obsesiei erotice a lui Horia Orghidan. Totuși Horia se împotrivește despărțirii cerute de Ana, dorind cu tot dinadinsul să-și păstreze căminul, garanție unică a securității sale morale. Chiar

după ce și-a înșelat soția cu Aniuta și după ce Ana l-a lăsat să creadă, prin probe ticluite de ea însăși, că este și ea adulterină, Horia e dispus să ierte, pentru ca să nu-și spargă casa. Ana îl părăsește, divorțul se pronunță împotriva ei, datorită falselor probe, ea se sinucide și Horia se căsătorește cu Aniuta. Ivona e singura care păstrează doliul Anei, după ce s'a bucurat gratuit, crezând că prietena ei avusese în sfârșit parte de norocul unei alte pasiuni. Acesta este subiectul dramei, pe care ne-o propune romancierul.

Ana se adaugă la galeria eroinelor curioase ale d-lui Ionel Teodoreanu. Până în momentul subterfugiului ei, care o pune într'o lumină bovarică, ea nu iese din normal. Este o făptură gingașe și curată, nefericită în căsătorie și prin aceasta simpatică. Superioară soțului ei prin sensibilitate și interiorizare, ea constituie un caz oarecum tipic. De altfel și Horia Orghidan prin calitățile sale mijlocii, vizează către tip. O asemenea dublă structură, în romanul d-lui Ionel Teodoreanu, nu se putea susține până la capăt. De aceea, d-sa, cu tot dinadinsul, a ținut să iasă din linia mijlocie a adevărului și să devieze către excepțional. Ca nu cumva personajul lui Horia, cu toată mediocritatea sa, admirabil mărturisită în scena explicației, să ne pară și el simpatic, romancierul s'a folosit de Ivona ca de un « *raisonneur* », utilizat ca să ni-l facă odios. Intr'adevăr, Ivona nu e decât purtătorul de cuvânt al autorului care, grijuliu de a nu trece drept imparțial în mijlocul eroilor săi, ne comunică părerea sa intimă despre Horia. Acesta ar fi un « vechil deghizat în salonul prea fin pentru apucăturile lui ». După Ivona, « Ana era sus; Orghidan jos » (p. 82). Vom mărturisi că n'am fi avut odoratul destul de fin, ca să ne miroase rău Orghidan, fără îndemnul expres al autorului, prin mijlocirea Ivonei. În definitiv, un *self made man* ca Orghidan, închinat exclusiv profesiei sale, nu este un deklasat decât dintr'o perspectivă snobă, pe care nu ne-o putem însuși. Iar asemănarea lui Orghidan, alături de Aniuta, cu « plutonierul care întâlnește pe banca grădinii publice, Duminica, o fată nostimă », este o notă polemică, pe care autorul trebuia să o evite. Poate că Ivona are dreptate în intuiția « distanței psihologice » dintre Ana și Aniuta. Ura împotriva mamei ei vitrege nu o orbește, ci o face lucidă. În schimb, ea poetizează pe Ana, deși într'un loc preîntâmpină această obiecție (p. 83) și dimpotrivă îl trivializează pe Horia. Sunt atitudini lirice

ale autorului, cărora, deși mijlocite, le-am fi dorit lipsa. Judecarea personajelor, direct sau indirect, în corpul romanului, este un procedeu neadmisibil într'o operă care tinde spre obiectivitate. Este o neîngăduită ingerință asupra libertății de apreciere a cititorului. De altfel orice calificare morală a eroilor, în text, fie favorabilă, fie desavantajoasă, acuză amestecul subiectiv al autorului, nesigur pe puterea de sugestie a acțiunii și a caracterelor. Procesul personajelor se dezbate cu cartea închisă, la ultima filă și fără intervenția prealabilă a autorului. Rolul romancierului este descriptiv și analitic, iar nu judecătoresc.

Conflictul moral dintre Ana și Horia se reduce la o nepotrivire temperamentală, dintre cele mai obișnuite, după risipirea mirajului pasional. Soții descoperă, mai curând sau mai târziu, că s'au înșelat fiecare asupra celuilalt. Ea a crezut în eternitatea febrei amoroase, care se temperează treptat. Interiorizarea adâncește și dramatizează diferențele, îndemnând pe femeia, până în ajun casnică, să facă gestul Norei lui Ibsen. Mărturisesc că hotărîrea de divorț a Anei mi s'a părut nemotivată. Ireparabilul n'a pornit dela Horia. Dimpotrivă, acest bărbat de voință, merge până la mortificarea orgoliului său legitim, de biruitor, mărturisindu-și neîncrederea în sine, tănuită, conștiința ascunsă a mediocrității sale, teama de prăbușire, în urma divorțului. Scena își ratează poate efectul, prin lipsa de simpatie a autorului, care nu i-a comunicat lui Horia destulă căldură. Dar este o emoție ce se desprinde parcă în ciuda romancierului, din scâncetul bărbatului, prăbușit sufletește, care își deschide inima. Orișicum, impresia confesiunii asupra cititorului este mai puternică decât asupra Anei, care cedează parcă în silă.

Două evenimente intervin apoi în viața soției. La Constanța, unde se dusesese pentru o agapă de comemorare a bacalaureatului, ea primește să fie găzduită de o fostă colegă, cu un trecut ușuratic. Avertismentele celorlalte colege o fac să renunțe la banchetul dela care prietena ei fusese exclusă. Ambianța galantă a căminului acesteia o dezgustă, dar peisajul marin îi sporește turburarea. Intoarsă acasă, se produce declicul disponibilităților ei pasionale. Chemată la telefon din eroare, Ana e cutropită de puhoiul verbal al unui îndrăgostit, care credea că vorbește cu iubita lui. Acest episod bizar se coroborează cu vina lui Horia, de a veni acasă

beat, pentru prima oară. Hotărîrea ei de despărţire este acum definitivă. Să nu trecem însă peste emfaza romantică a textului.

« Ana se deştepta dintr'o luciditate estranie. *Văzu tot. Ştiu tot. Acceptă (?) tot.* Beţia lui Horia avea în braţe, *buzele, sudoarea şi parfumul unei femei de stradă.*

Nici mânie. Nici dezgust. *Mai mult, dar altceva.*

Spinarea i se îndreptase. Ochiul îşi aprindeau lumina. Fruntea se limpezise, descrescîndu-se. Faţa se deştepta, adunându-şi expresia *într'o concentrare de rugăciune.*

Căci *Horia murise veghiat de văduva lui. Murea de şaptesprezece ani, zi cu zi, noapte cu noapte.*

El ducea astfel pretutindeni, peste întreaga lor viaţă, *cadeli-niţând a moarte...*

Şi-apoi, întregul convoi veni la deal, solemn, coti pe lângă orbul dela poartă şi trecu pe sub tei, încet, legănându-se, *aducându-l pe Horia pe patul morţii lui...* » (p. 288).

Rareori am întâlnit o notă psihologică mai falsă decât în diluarea macabră a simplei intuiţii populare, după care cineva, care a greşit, « este mort » pentru celalt.

Falsetul moral se prelungeşte pe contrapagină, unde am notat stridenţele literaturizării d-lui Ionel Teodoreanu.

« ...Se gândea la un străin, *numit de alţii Horia*, care trezise în ea, *solemn ca un cor antic*, ura.

Nu dezgustul, nu mânia, nu revolta. *Nu. Cuvântul negru, caşi miezul nopţii*: ura.

Plutea *cu două aripi, ca de coasă*, întunericul, asupra vieţii omului străin. Mentea Anei îl gândi, *il gândi, noapte cu noapte, zi cu zi*, din tinereţă până la maturitate. Ochiul n'avea lacrimă, nici asprime. Privire de ger nordic, *care ucide zborul fără glonţ, arzându-l fără flacără.*

Gândi, *gândi, gândi*, până când iarăşi se opri — *cu altă inimă* — lângă bătaia inimii adusă de un glas *venit parcă din cer, printre furtuni*: « Plâng gândindu-mă la tine, plâng, rîd, sunt fericit. M'auzi? » (Cuvintele necunoscutului dela telefon, *n. r.*).

El auzea *din miezul nopţii ei.*

Privea şi dragostea cu aceiaşi ochi şi acelaşi gând, ca şi pe omul străin. Aceiaşi lună galbănă îşi pregătea apusul, *desfrunzîndu-se în nouri, ca o toamnă a strigoilor.* »

Nu cred că este cineva care să se lase furat de psihologia melodramatică, la care revine periodic d. Ionel Teodoreanu. După cum nimeni nu poate adera la jocul naiv al răzbunării Anei, care simulează epistolar un adulter și-i trage consecințele, chiar când Orghidan e dispus să-l uite. De aci înainte părăsirea căminului, divorțul și sinuciderea Anei, prin absurditatea lor, sunt perfect arbitrare. Ilogismul moral, nesuținut măcar analitic, în resorturile, să admitem detracate, ale Anei, e atât de fals, încât strică iremediabil finalul, merit să emoționeze.

Desnodământul e specific autorului, înscriindu-se în lanțul de morți, crime și sinucideri, cu care romancierul simplifică îndatorirea de a încheia.

Un alt procedeu, repetat la saturație, este mistificarea prin corespondență, ca în « Fata din Zlataust » sau în « Lorelei », pentru complicarea situațiilor.

Față de arbitrarul despărțirii, suntem nevoiți să recunoaștem valoarea etică a atitudinilor lui Horia, care, disociază între aventură și cămin, refuzând avansurile Aniutei, condiționate de căsătorie. Gestul său de iertare, după ce Ana l-a făcut să creadă că s'a răzbunat, pricinuește un revirement de simpatie a cititorului, în favoarea lui Orghidan. Fără să preconizăm mitul căsniciei, cu prețul compromisurilor, vom reține din roman că bărbatul apără căminul, împotriva unei porniri de « vague à l'âme », femeiești, nejustificată. Și că romancierul, prin prestigiul poetic pe care-l împrumută Anei și prin adeziunea sa subiectivă la actele de emancipare ale ei, se face încă o dată apologetul romantic al sensibilității feminine.

Dar iluzia finală a Ivonei, răzbunată, prin presupusa pasiune vinovată a Anei, de lingoarea conjugală a defunctei, nu e și ea un indiciu revelator, despre concepția romantică a pasiunii, care îl stăpânește pe d. Ionel Teodoreanu?

În « Secretul Anei Florentin », romancierul revine asupra unei alte vechi pasiuni ale sale, care este problema Iașului. Se știe că, spre deosebire de alți scriitori ieșeni, autorul « Balului Mascat » afișează o atitudine de frondă față de orașul care l-a născut și i-a procurat faima. D-sa deplânge devirilizarea sufletelor, în atingere cu sufletul crepuscular al vechii capitale, și preconizează o emancipare de atmosfera ei lăncezitoare. Și în acest roman, duhul apăsător

al Iaşilor pustieşte sufletele slabe. Ana este « rozaceea centrală a vitraliului », în oraşul cu « reputaţia de fineţă şi intelectualitate », dar « totuşi, în jurul ei, vid: un vid ieşan » (p. 73). Ca şi Bruges al lui Rodenbach, Iaşul este « oraşul morţii », unde « şi florile miroasă a moarte » (p. 186). O dată ce a stabilit acest raport, autorul variază expresia, cu mijloacele vervei sale, ca să spună, extensiv, că « Iaşul tot, din zare în zare, mirosi a moarte printre biserici » (p. 288), sau să identifice oraşul necropolă cu « osul moaştelor sfintei Paraschiva, în racla dela Mitropolie » (p. 264).

Adeseori, Iaşul intervine ca un motiv discutabil decorativ, când romancierul se răzgâie, scriind: « casa dela Copou, atât de ieşan cuprinsă în teii lui Eminescu », sau « doamna Orghidan, ca şi teii, avea ceva eminescian » (p. 69). Detractorul Iaşului e însă poet şi simte într'însul « o armonie psihologică particulară » (p. 32), chiar dacă înmormântarea cotidiană îi imprimă « un sens unic » (p. 36). Apoi, scriitorul legat prin corespondenţe secrete cu plăsmuirea Anei, nu putea lăsa nespeculată — în sensul bun al cuvântului — potrivirea ei cu sufletul dezolat al Iaşului. Feminitatea ei, « orientată spre sufletesc », e de aceeaşi esenţă cu « armonia psihologică particulară » a capitalei. Prezenţa ei « de umbră, ca un pian închis » (p. 75), « geamătul sufletului » ei, « ca un vaet de boală a trupului » (p. 162), « absenţa » rostită de fiecare odaie a vilei din Copou, care ajunsese a o reflecta, se inserează în realitatea spirituală a Iaşului. Printre atâtea note morale false, Ana are într'un loc un cuvânt minunat de delicateţă şi adevăr, când îi spune lui Horia: « Aşa sunt eu, nu cu ferestrele spre stradă, ci spre tine, cum sunt casele Turcilor. Sunt un secret al tău » (p. 190—191). Dar Iaşul, nu are şi el ferestrele spre trecut şi spre iubitorii săi sfioşi, care preferă huetului metropolelor fără tradiţie, armonia sa specifică? Prin evlavia pe care i-o închină în ascuns, cu toate atitudinile de răzvrătire, d. Ionel Teodoreanu rămâne un credincios al Iaşului. Iar în ultimă analiză, farmecul pătrunzător al Anei se iveşte din împletirea destinului ei în acela al Copoului şi al Iaşului, într'o ţesătură poate mai trainică decât psihologia ei lacunară. Determinismul ei fizic ne apare mai plauzibil decât actele ei.

Cu tot arbitrarul desfăşurării conflictului moral, « Secretul Anei Florentin » este poate cel mai bun roman al d-lui Ionel

Teodoreanu, din ultimii zece ani. Deși nedesăvârșite, procesul de obiectivare și despuierea stilului, despre care autorul vorbește în prefața la « Arca lui Noe », par a anunța maturizarea talentului romancierului. Am dori să nu ne înșelăm în impresia că « Secretul Anei Florentin » a încheiat ciclul curbei grațioase și minore a operei d-lui Ionel Teodoreanu.

ȘERBAN CIOCULESCU

C U V Â N T

În pragul celui de-al cincilea an, reluăm, după obicei (până va fi, cândva, tradiție) lămurirea de-a-dreptul cu cititorii noștri. De sigur că, în linii generale, principiul de care e îndreptată R. F. R. a fost înțeles în felurile lui esențiale, oricât de complex e în genere fenomenul cultural, și nu ne-a fost prea greu să simțim că, încetul cu încetul, conceptul unei adevărate reviste de sinteză — vie — culturală își face loc în spiritul vremii noastre. Pare-se că, totuși, unele nedumeriri mai stăruie, vag manifestate, din când în când, și bucuroși am fi să le risipim, atât cât omeneste se pot risipi asemenea nedumeriri.

Negreșit, pentru o revistă menită unui anumit public și călăuzită de o anume ideologie — pe o singură linie fără meandre — nu e prea greu să-și împace toți cititorii, care, în speță, sunt mai curând partizani. Totul corespunde aici unei formule de trecere, iar la intrare măsura se aplică automat, ca în cazul unui magazin care și-ar îmbrăca toți clienții în carapacea unor costume ca de fontă, treaba acestora fiind să se descurce apoi.

Dar vederea dintâi, despre rosturile acestei reviste, a fost de a îmbrățișa tot sufletul românesc și de a cuprinde în sfera audi-enței sale tot ce se înscrie în circonferința unei Români Mari, căci gândurile inițiatoare sunt îngemănate.

Ce înseamnă însă asta? Poate fi «Revista Fundațiilor Regale» publicația unui singur curent literar? Sau se poate îndrepta, schimbând mereu ca să ție seama de succesivele deziderate, spre toate punctele cardinale? Poate această mare publicație să repete mediocra experiență a cuprătorului din poveste întors către toate zările?

Se înțelege că un astfel de mod de a cuprinde ar fi fără eficiență, căci nu poate împăca decât trecător și doar pe cei superficial pre-tențioși, căci oamenii deprinși cu problematica artei și a culturii în genere, mergând mai în adânc, sunt mult mai rezervați. În paranteză fie spus, am fost, ca să zicem așa, muștrați că nu trans-formăm revista într'o publicație duminicală de familie, cuminte

ca un muzeu de provincie plivit de un primar cuminte de toate «golicionile» și de toate îndrăznelile Renașterii; cum am primit și reproșul stupefiant că R.F.R. (cu cele 240 de pagini lunar), publică eseuri și studii austere și nu e o revistă vioaie (?) probabil în genul acestor foi de avantgardă tipărite cu litere întoarse și ilustrate cu desene caricaturale... Sunt căi pe care nu putem merge.

Nu ne rămân decât două moduri viabile, care se întregesc unul pe altul... Să se aleagă pentru vastul format al revistei material reprezentativ din toate sectoarele artei literare și din toate disciplinele culturii, iar unificarea să se facă nu silnic, ci în anumite articole și produse de artă, care funcționează astfel ca niște centri regulatori și totalizatori. Deci diversitatea materialului înfățișat direct e, pentru R.F.R., o necesitate structurală. Rămâne condiția, plină de greutate, ca acest material variat să fie reprezentativ pentru curentele înseși, manifestate în cultura de azi.

Dar în planul structurilor, reprezentativul însuși e condiționat strict axiologic. Prin urmare, unul dintre comandamentele colaborării aici este acela al valorii... «Revista Fundațiilor Regale» își impune să înfățișeze spiritului românesc orice creație de valoare, (indiferent cărui curent s'ar subsuma această creație, prin ceea ce nu e substanțial în ea). N'a ezitat să publice nici chiar proză și versuri de scriitori strict debutanți, deși rostul unei asemenea masive publicații nu ar fi poate să încerce riscurile unor experiențe. E drept că, în cazul acestor scriitori debutanți, e vorba de însușiri absolut excepționale care anunță cariere strălucite, dacă sensul inițial va fi păstrat. Nu e mai puțin adevărat că, așa cum lămură, mai an, d. profesor N. Iorga pe cei ce îi reproșau că nu publică în «Cuget Clar» o altă literatură, o revistă care apare punctual, mai ales în format impus, nu poate oferi decât ceea ce oferă literatura însăși. Și oricine trebuie să convină că literatura românească nu produce în fiecare lună patru poezii și două romane, negreșit capodopere.

O socoteală simplă ne-ar duce la 50 de poezii nepieritoare pe an, la 500 în zece ani... Este excesiv. Când o literatură produce câteva capodopere într'un deceniu, se poate spune că e cu adevărat înfloritoare.

Dar atunci? Intervin firește alte criterii, se iau în considerare valorile ajutoare, la nevoie cele vecine: Devotamentul adânc și trudnic către principiile creației, lealitatea cărturărească, năzuința cinstită, deși nenorocoasă! Luându-ne îngăduința de a folosi un termen străin de structura care ne preocupă, vom spune că datorită unei reviste de sinteză, — atunci când vrea să-și împlinească mesajul, — e să pregătească și să întrețină *climatul literar* nece-

sar, căci fără el creația însăși rămâne anemică și e timpuriu devastată. Dimpotrivă, trebuie înlăturat, ocolit, denunțat, tot ceea ce duce la vicierea condițiilor de creație: impostura, inflația nulităților, supralicităția șarlatănească, contrafacerea insolite, emfaza, dăsmățul valorilor facile, cultul locului comun. Iată de ce o asemenea revistă preferă un format sever care să descurajeze apropierea lipsite de sincera dorință a frumosului și adevărului, de ce renunță deci la ilustrații, hârtie amagitoare și fantezii de paginație.

Ea va prefera produsul modest al unui necunoscut, când acest produs e floarea sfielnică a unei minți cinstite, și va disprețui podoabele de mucava și stuc ale unui poezii de geniu de mahala intelectuală. Un diamant cât un bob de porumb e mai de preț decât un car de sticlă, tinichea vopsită și carton poleit. Balada sonoră a platitudinilor cu pretenții, « capodoperile » turnate în serie ca ghetele de confecție, goana după succese comerciale, arivismul literar lipsit de orice scrupule, duc în scurtă vreme la o atmosferă irespirabilă, la un climat dușmănos culturii și frumuseții. Numai grădinarul nepriceput se bucură când vede că între florile delicate ale răzorului au apărut buruienile late, lacome și făloase. De altfel sunt prezențe careucid. Intr'o pinacotecă demnă de acest nume se pot strecura și lucrări de factură modestă, fără să strice prea mult. . . Dar o cromolitografie grosolană, prezentată mai în centrul expoziției e o greșală neiertată pentru orice preocupare de artă.

În greu păcat ar cădea o conducere de revistă care ar îngădui amăgeala aparențelor și înșelându-se grosolan ar valorifica ierarhia valorilor. Iată de ce din sumarul « Revistei Fundațiilor Regale » lipsesc cu înțeles (de vreme ce, invenții directe, « polemice » și « pamfletul » nu pot fi îngădnite unei asemenea publicații), o seamă de nume celebrate sgomotos la periferia literară, de asemeni autorii de « tiraje » dobândite cu orice preț, căci nu orice reputație e compatibilă cu o ținută demnă de scriitor.

Desenând așa cum am făcut mai sus, limitele care despart lumea colaboratorilor noștri de mulțimea celor care nu pot fi acceptați, socotim că am împrăștiat nedumeririle pe care le-am întâmpinat uneori chiar în scris și am fi bucuroși dacă toți acești prieteni ai noștri ar înțelege că sunt invitați sub semnul unei zodii înalte, deși austere, căreia « Revista Fundațiilor Regale » nu i se poate sustrage, fără să decadă din însuși principiul ei și fără să se abată dela mesajul ei.

CAMIL PETRESCU

LUCIAN BLAGA ȘI SENSUL CULTURII

Cu ultima sa carte — *Geneza metaforei și sensul culturii* (Ed. Fundația pentru Literatură și Artă « Regele Carol II », București, 1937, 210 pagini, 60 lei) — Lucian Blaga își încheie Trilogia Culturii. Ritmul, neobișnuit în producția filosofică, în care s'au tipărit cele două trilogii (șase volume în șapte ani), adevărate nu numai admirabila forță de creație a gânditorului român, dar și maturitatea gândirii sale. După atâția ani de meditații și pregătiri preliminare, Lucian Blaga începe să-și « vadă » sistemul de filosofie desfășurându-se, în toată uluitoarea sa vastitate. Deși, după cum mărturisește autorul în prefața ultimei sale cărți, nu e vorba de « sistemul unei singure idei », ci, mai de grabă, de o concepție sau o zidire, diversă ca material, dar străbătută de câteva leitmotive ». Unele din aceste leitmotive — ca « Marele Anonim », « censura și frânele transcendente », « potențarea tainei », « abisalul », etc. — sunt cunoscute cetitorului din lucrările anterioare ale lui Blaga. Altele, ca « existența întru mister și revelație », sunt cercetate în cartea de față. Dar « sistemul » este încă în desfășurare. « Motive inedite se vor ivi, legându-se de cele vechi, care, la rândul lor, își vor afirma și mai mult relieful și dominanța, cu cât construcția, asemănătoare unei alcătuirii arhitectonice sau muzicale, va crește, lămurindu-se în poarta negurilor ».

Construcția aceasta simfonică se verifică și în cuprinsul unui singur volum. Fiecare carte din trilogiile lui Lucian Blaga este alcătuită din câteva « leitmotive ». Cetitorul *Genezei Metaforei*, după ce sfârșește capitolul prim, « Cultură minoră și cultură majoră », trece oarecum nedumerit la capitolul următor, care nu este, aparent, în nici un fel legat de concluziile celui dintâi capitol. Numai la o a doua lectură se « simfonizează », pentru cetitor, rezultatele dobândite de-a-lungul atâtor analize, controverse și speculații. Structura « simfonică » a *Genezei metaforei* ne îngăduie să stăruim, în aceste note fugare, asupra unui singur « motiv » — origina și sensul culturii în concepția lui Lucian Blaga — fără ca prin aceasta să pretindem a fi epuizat bogăția și varietatea cărții gânditorului român.

Problema culturii interesează pe Lucian Blaga, încă dela cele dintâi scrieri filosofice ale sale. Micul studiu, scris în 1920, *Cultură și cunoștință* (Cluj, 1922), dovedea o încercare curajoasă de a privi creațiunile cunoașterii sub unghiul de vedere al istoriei și deci, în sens restrâns, al culturii. În volumele de studii și eseuri, care au urmat la intervale apropiate — *Filosofia stilului* (1924), *Fenomenul original* (1925), *Fetele unui veac* (1926), *Daimonion* (1929) — Lucian Blaga cercetează felurite categorii de creații, dovedind fertilitatea morfologiei și a conceptului de « matcă stilistică ».

Totuși, ce cale lungă bătută dela aceste volume la *Geneza metaforei și sensul culturii!* Gânditorul român încearcă în trilogia culturii, și mai ales în cartea de față, să treacă dincolo de granițele pe care și le-au impus, din prudență sau din puținătate metafizică, filosofii contemporani ai stilului. Depășind de mult (dela *Orizont și Stil*) concepția organicistă a culturii, Lucian Blaga își propune să izoleze și să depărteze cât mai mult *cultura* de «biologie», apropiind-o de metafizică. Rezultatele pe care le-a dobândit gânditorul nostru în acest sector ni se par de o considerabilă importanță. Să ne oprim câteva clipe asupra lor.

Lucian Blaga se deosebește de ceilalți doi mari filosofi contemporani ai culturii, Spengler și Frobenius, prin ceea ce azi putea numi, cu o formulă cam prea sonoră, *voința metafizică*. Teama de metafizică se remarcă atât la Frobenius cât și la Spengler. Cel dintâi descoperă «*matca stilistică*» a unei culturi în *peisaj*, în ceea ce numește el *paideuma*, pe câtă vreme Blaga fixează rădăcinile creației culturale într'un subconștient «cosmizat», care are mai puțin valoarea psihologică pe care suntem noi obișnuiți s'o acordăm acestui termen, cât valoarea metafizică a unui «logos larvar». Oswald Spengler omologhează cultura cu fenomenele lumii organice, socotind-o un organism autonom, care apare aproape parazită în istorie, înzestrat cu un anumit destin biologic și având, deci, o anumită limită de vârstă. Lucian Blaga, dimpotrivă, leagă stilul culturilor de garnitura categoriilor inconștientului, scoțând astfel cultura din seria fenomenelor organice și acordându-i o demnitate metafizică de întâiul rang; astfel că, departe de a se naște, a crește și a muri *cu necesitate*, ca oricare alt organism, cum subliniază Spengler, o cultură poate aspira la o viață nesfârșită, dacă este continuu alimentată de mutațiile și încrucișările care au loc în cadrul matcei stilistice. Firește, pe câtă vreme la Spengler și Frobenius stilul este monolitic, și este aproape totdeauna explicat printr'o singură valență, Lucian Blaga, descoperind garnitura categoriilor abisale, acordă matcei stilistice o pluralitate de dominante, care pot apărea succesiv în cursul istoriei aceleiași culturi, și se pot în locui una prin alta, fără ca prin aceasta să adultereze stilul».

Curajul metafizic, care caracterizează întreaga producție filosofică a lui Blaga, dar mai vârtos ultimele sale trilogii, îl deosebește net de iluștri săi contemporani, creatori ai morfologiei culturii. În timp ce Spengler pleacă dela biologie, iar Frobenius dela etnografie — păstrând în construcțiile lor filosofice cultul documentului și opacitatea față de problemele ultime ale metafizicii (ontologia, teleologia), caracteristice insului crescut dela școala științelor naturale și a istoriei — Blaga a ajuns la problema stilului, plecând dela estetică și, în general, dela filosofie. De

aceea nivelul teoretic al gânditorului român este incontestabil superior ilustrațiilor tovarășii de drum. Cum vom vedea îndată, Blaga nu șovăește să-și pună probleme de metafizică (bunăoară, problema teleologică) în cercetarea unui fenomen care participă, în aparență, atât de total la istorie și viață organică, așa cum e cultura. Evident, ajungând la morfologie dela estetică și metafizică, filosoful român este net inferior tovarășilor săi de drum, în ceea ce privește informația și experiența pe teren. Vastele cunoștințe ale lui Spengler aproape că nu mai pot fi dobândite, laolaltă, de o singură minte omenească. Experiența de teren a lui Frobenius este, de asemenea, neegalată, chiar în lumea specialiștilor. Toate acestea sunt calități de care trebuie să ținem seama, și pe care gânditorul român — pornit pe drumul greu, dar magnific, al creației unui vast sistem de filosofie — nu are nici timpul, nici interesul să le cucerească. Silit să sboare la înălțimi inaccesibile contemporanilor săi întru morfologie culturală, Lucian Blaga nu poate căpăta acea familiaritate cu documentele culturale de prima mână, familiaritate pe care nu o poate da decât îndelungi și amănunțite cercetări. De aceea, nu ni se par totdeauna prea fericite ilustrațiile tezelor sale. Deși teoria fundamentală a stilurilor culturale este magnifică, formulele rezumative ale feluritelor culturi pot fi uneori răsturnate. Există, bunăoară în ceea ce privește cultura germanică și indiană, nenumărate caracteristici, și poate de o mai mare importanță, care se cer explicate prin alte dominante decât cele formulate de Blaga. Dar aceasta, repetăm, nu dăunează întru nimic teoriei generale; singura care rămâne de pe urma unui filosof al culturii. Tezele lui Blaga vor da naștere, fără îndoială, la monografiile speciale, și ele vor fi verificate în diverse sectoare ale culturii umane, chiar dacă formulele rezumative ale acestor stiluri vor fi altele.

Curajul metafizic de care vorbeam și care, după părerea noastră, caracterizează filosofia culturii a lui Lucian Blaga, se adevărește dela cele dintâi rezultate dobândite de gânditorul român în cartea de față. Pentru Lucian Blaga, *cultura este modul specific de a exista al omului în Univers*: Iar modul specific de a exista al omului în Univers, cu o altă formulă, este *existența întru mister și revelare* (p. 170). «Cultura e condiționată de începerea în lume a unui nou *mod*, mai profund și în aceeași măsură mai riscat, *de a exista*. Acest mod aduce cu sine firește o smulgere din imediat și o transpunere permanentă în non-imediat, ca orizont veșnic prezent» (p. 173). Pe când civilizația răspunde existenței omului întru autoconservare și securitate — fiind, deci, o creație pe planul de luptă și de apărare al *vieții* — cultura este un rezultat al încercărilor omului de a-și *revela misterele*; cu alte cuvinte, cultura derivă dintr'un «dezastru» metafizic, din neputința omului de

a-și revela sieși misterele. Lucian Blaga consideră cultura ca o *cădere*, deși catastrofa aceasta nu are nici un element pesimist în concepția gânditorului nostru. Pentrucă, este adevărat că omul nu-și poate revela misterele — din cauza frânei transcendentele a Marelui Anonim, care se apără astfel de încercarea omului de a i se substitui prin această revelare — dar nu este mai puțin adevărat că tocmai, prin această încercare, omul se apropie mai mult de transcendent, marcând astfel punctul maxim al existenței sale în Cosmos. Ceea ce constituie «căderea» omului, constituie, în același timp, măreția lui. Pentrucă, dacă omul ar renunța la încercarea de a-și revela misterele, dacă s'ar mulțumi să trăiască numai întru autoconservare și securitate, ar renunța, prin aceasta, la *firea lui de om*. Singularizarea omului în Univers se datorește tocmai acestei încercări permanente ale sale de a-și revela misterele. Încercarea aceasta se deosebește *calitativ* de orice alt gest al omului. Și nu este numai un *gest nou* în Univers, ci un *gest unic*, care aduce după sine o *mutațiune ontologică*. «Așa cum în natură admitem mutațiuni biologice de apariție subită prin salturi a unor noi specii, trebuie să admitem în Cosmos și mutațiuni ontologice de noi moduri de a exista ca atare» (p. 174). Câtă vreme, însă, în Univers există milioane de mutații biologice, milioane de specii de organisme, există numai foarte puține *moduri de a exista*, mutațiuni ontologice (p. 175). Cultura este rezultatul unei asemenea mutațiuni ontologice.

Omul încearcă să-și reveleze misterele: Marele Anonim zădărnicește această încercare, pentru a menține echilibrul în Univers, pentru a nu lăsa pe om să i se substitue; dar efortul omului, deși eșuează, îi deschide calea spre creația de cultură. Cultura este rezultatul mutațiunii ontologice care are loc în om, prin încercarea sa de a-și revela misterele. Ca atare, orice creație culturală este o garanție de echilibru în Univers; căci, pe de o parte, ea apără pe Marele Anonim, iar pe de altă parte ea păstrează pe om în condiția sa specifică de a exista. Departe, deci, de a fi un parazit, sau o boală a vieții, cultura este un triumf al vieții și un triumf al omului.

Marele Anonim se apără împotriva omului prin «matca stilistică»; silește, adică, pe orice om creator de cultură să creeze într'un anumit *stil*. Actele de creație ale culturii nu sunt decât întâmplător dirijate de categoriile conștientului. Ele își găsesc izvorul și puterea plasmuitoare în «matca stilistică», așa cum o înțelege Blaga: ca o garnitură de categorii abisale, ale inconștientului, para-corepondente categoriilor conștientului. Orice ar face — pe plan spiritual — omul, nu poate face *decât* prin aceste categorii abisale. Ori, aceste categorii sunt frânele transcendentele ale Marelui Anonim, censura prin care se apără el împotriva încercărilor omului de a i se substitui.

Cultura, aflându-se la intersecția atâtor planuri de existență, este condiția maximă pe care o poate dobândi omul în Univers. Lucian Blaga se deosebește, în această privință, de toți înaintașii și contemporanii săi, care consideră cultura ca o boală, un organism, un blestem sau o abstracțiune care sterilizează viața și închide calea mântuirii. Nu e locul aici să comentăm, așa cum se cuvine, valoarea de maximă sinteză pe care o are teoria lui Blaga. Ea cuprinde atâtea planuri și îndestulează atâtea întrebări, încât dacă n'ar fi elaborat decât această teorie, și gloria filosofică a gânditorului român ar fi fost deajuns de temeinică. Blaga este singurul, între filosofii culturii, care n'a șovăit să-și pună problema ontologică în legătură cu creația culturală și stilul. Curajul acesta metafizic are considerabile rezultate. Să notăm pe cel dintâi: se scoate cultura din seria faptelor istorice, și i se acordă o validitate metafizică. Deși creația de cultură reprezintă o *eșuare* a încercării omului de a-și revela misterele, ea are, în sine, destule *semne ontologice*, care pot fi numai catalogate de istorie, dar nu pot fi înțelese decât de metafizică.

MIRCEA ELIADE

UN SCRITOR UITAT ȘI REGĂSIT: ANGHEL DEMETRIESCU ¹⁾

O colecție de cărți rezervată « scriitorilor uitați » nu este numai un act de pietate sau de reparație, ci mai ales un act critic: un act de reintegrare.

Mi se pare că nici una din colecțiile Fundației pentru literatură și artă « Regele Carol II » nu definește mai exact funcțiunea pe care această editură o împlinește în cultura românească.

A-i tipări pe scriitorii uitați, a încerca o readucere a lor la actualitate, o repunere a lor în circulație, înseamnă a nu accepta judecățile gata făcute ale istoriei literare. Este un gest de neconformism. Este un act de control.

Acest control, Fundația îl exercită pe toată întinderea vieții noastre culturale, în cât mai variate domenii și cu o extraordinară intuiție a lucrului viu, pe care îl caută și în arhivele trecutului (unde i se întâmplă să descopere uluitoarea figură a colonelului Locusteanu), dar și în cele mai tinere experiențe literare, de unde ne aduce, în fiecare an, nume noi și, în orice caz, speranțe noi.

¹⁾ Anghel Demetriescu, *Opere*. Ediție îngrijită de Ovidiu Papadima. Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II ».

Între colecția « *Operele premiate ale scriitorilor tineri români* » și colecția « *Scriitorii români uitați* » este o legătură directă. Amândouă reprezintă o căutare în necunoscut, prima la o extremitate, a doua la cealaltă extremitate a vieții literare. Este o mergere la izvoare, fie pentru a descoperi valori, pe care timpul le-a acoperit cu uitarea lui, fie pentru a degaja posibilități, cărora timpul încă nu le-a dat răgazul de a se clarifica, din primele incertitudini.

Fundația ne face să re trăim istoria literară. Ea redeschide cazuri închise, procese terminate, și ne obligă să revizuiem sau să completăm capitole de literatură, pe care le considerăm definitiv lămurite.

Acolo unde istoria literară nu ne transmite decât o amintire mai mult respectuoasă, decât atentă, Fundația ne restituie un scriitor viu. Este ceea ce a făcut pentru Hajdeu.

Acolo unde istoria literară uită, Fundația își aduce aminte. Este ceea ce face pentru Anghel Demetriescu.

*

Un scriitor poate fi uitat prin accident. De viața cărților, ca și de viața oamenilor, decide foarte adesea hazardul.

Nu cred că e cazul lui Anghel Demetriescu. Uitarea lui nu e nici o simplă întâmplare și nici numai o neglijență. Ea are un sens.

Anghel Demetriescu este un scriitor de anumită asprime, de anumită austeritate. E un scriitor cu ținută riguroasă. Nu are efuziuni în scrisul său — și nici nu-l invită pe cetitor să le aibe. Este un autor « butonat ». Cer iertare pentru acest prea îndrăzneț neologism, dar el exprimă întocmai acea răceală distantă, puțin ironică, pe care o păstrează, în genere, paginile lui Anghel Demetriescu. Chiar când vrea să fie persuasiv, scrisul său nu e nici retoric, nici patetic. Foarte rarele sale pagini de entuziasm (din portretul lui Take Ionescu, de exemplu) sunt și cele mai puțin izbutite. Anghel Demetriescu este interesant, acolo unde este sever. Elanul, emoția, generozitatea verbală nu sunt de resortul lui. El este un observator cumpătat, care nu se prea lasă înduplecat de cuvinte. Oarecare lipsă de spontaneitate dă frazei lui ceva ponderat, un aer de greutate, ba chiar — pe alocuri — de îngreunare.

Să o spunem deschis: Anghel Demetriescu nu are calități scriitoricești seducătoare. Stilul său e mat, fără strălucire, fără culoare. Nu are vervă, nu are bruscheță, nu are vioiciune, nu are elemente pitorești. E mai mult ursuz, decât comunicativ. Din contactul cu clasicii, din desprinderea catedrei, a păstrat trăsături de profesor: nu știu ce sobrietate didactică, nu știu ce refuz natural de intimitate.

E greu, cu asemenea calități aproape morocoănoase, să « răzbați ». Istoria literară îi reține mai cu ușurință pe autorii care știu să

o seducă. Expresia excesivă, stilul violent, atitudinile tari, au mai multe șanse de a se face observate decât ironia, nuanța, scepticismul.

Anghel Demetrescu este un autor care nu ne forțează atenția. Nimic nu e ostentativ în maniera lui de a fi, de a scrie, de a gândi. Totul e reflectat și totul are un aer nu de indiferență, de sigur, dar de impersonalitate.

Cultura noastră e plină de scriitori cu temperament. Anghel Demetrescu nu este un astfel de scriitor. El nu e un liric, iar față de lirism are o atitudine fără îndoială neînțelegătoare, dar definitorie.

Studiile sale despre Eminescu arată precis de o parte anumită inaptitudine a sa față de fenomenul poezie, iar de altă parte un spirit critic riguros. Limitat poate, dar riguros ¹⁾.

Unde se vede foarte limpede — așa zice, programatic — refuzul lui Anghel Demetrescu de a comunica direct cu poezia, căreia îi refuză orice fel de licență, este acolo unde reproduce și respinge un cuvânt al lui Eminescu.

« O poezie, zicea Eminescu în cercul Junimii, nu trebuie înțeleasă în totul, că dacă toți bucherii de școală o înțeleg, atunci nu mai este poezie ». Noi credem, dimpotrivă, că una din trăsăturile de căpetenie ale artei în genere, care o deosibește de știință... este că poate fi înțeleasă de mai toți... » (pag. 238).

Această obligație de inteligibilitate impusă poeziei, acest fel intransigent de a refuza poeziei orice mister, este specific didactic. Examenul foarte strict al Epigonilor lui Eminescu surprinde cu justețe toate erorile materiale de informație ale poemului (pag. 233—238). Aceeași operație se repetă pentru Satira III, pe care criticul o citește cu creionul roșu în mână (pag. 262—265) ca pe o teză de istorie.

« Supranumele de « bătrân » dat în cronici lui Mircea, supra-nume pe care Eminescu nu-l înțelege, îl face să cază în greșeli neiertate... Bătălia dela Rovine s'a dat la 1394, iar Mircea a murit la 1418, adică după 24 de ani. Dacă am admite că Mircea a murit în vârstă de 70 de ani, ceea ce nu e puțin, el nu putea fi pe timpul bătăliei dela Rovine mai mare de 46 de ani și noi nu înțelegem cum Baiazid, care atunci era cu un an mai mare ca Mircea, îi zice:

¹⁾ De altfel, este poate timpul să întrebuițăm cu mai puțină ironie acest cuvânt. Mi se pare că avem foarte multe lucruri de învățat dela un spirit limitat, dacă aceasta înseamnă un spirit care își cunoaște limitele. Prea multe lucruri trăiesc în cultura noastră, în devălmășie, pentru ca să nu fie nevoie de o minte severă, care să le măsoare și să le despartă. Cred că o speță de om cu totul necesară culturii românești, este inginerul hotarnic. Dar avem foarte mulți vizionari, și foarte puțini ingineri hotarnici.

O tu nici visezi, bătrâne, câte 'n cale mi s'au pus

...Tot așa de puțin iertat era lui Eminescu să facă greșala de a atribui lui Baiazid Ilderim cuvintele că va da calului său ovăz pe pistolul S-tului Petru, când ele sunt ale lui Mahomed II. O asemenea idee era imposibilă înainte de cucerirea Constantinopolului » (pag. 264—265).

Pentru a înțelege tot curajul unor asemenea observații, trebuie să remarcăm că ele au fost publicate la 1903, adică într'o vreme în care Eminescu, încetase de mult a fi un fenomen literar, susceptibil de a fi cercetat critic, și devenise un fenomen național, cu putere de simbol.

Dar Anghel Demetriescu este critic tocmai în măsura în care nu cunoaște judecăți fără apel și nici domenii interzise controlului său. El nu se lasă intimidat de prestigiul stabilit al valorilor. Shakespeare, Victor Hugo sau Balzac vor suferi deopotrivă rigorile acestui profesor, care nu glumește și nu iartă.

« ...gigantul Shakespeare săvârșește niște greșeli pe care numai o indulgență extremă sau o crasă ignoranță le-ar putea ierta » (pag. 163).

Balzac « comite erori neiertate » (pag. 154), Zola se face vinovat « nu numai de platitudine, ci și de erezie literară » (pag. 155), iar întru cât îl privește pe Victor Hugo, el « lasă să i se strecoare inexactități » pe care Anghel Demetriescu le relevă cu o minuțiozitate de erudit puțin maniac.

Trebuie observat că în toată această asprime, nu este ostentația unui tânăr care fuge după paradox și care înțelege să triumfe răsunător, luptându-se cu marile glorii. Anghel Demetriescu nu este propriu zis un polemist (deci nu-i lipsește anumită incisivitate).

El este însă un cetitor măsurat, prob, care rezistă, controlează, verifică și nu se sperie. În cele mai îndrăznețe, în cele mai disproporționate atacuri critice ale sale (căci, oricum, e disproporționat să-l admonestezi pe Shakespeare), el păstrează o notă modestă, impersonală de « belfer ». Numai că acest belfer e un om de cultură, un om de bun simț și un om prea clar, ca să se lase furat de propriile lui entuziasme.

Într'aceasta Anghel Demetriescu seamănă cu un alt singuratec din cultura noastră: cu Paul Zarifopol.

Zarifopol era și el un spirit anti-liric, un cetitor care nu se lăsa intimidat de prestigiu. Studiul lui despre Renan, cel despre Maupassant sunt scrise cu aceeași ireverență (poate mai ironică, mai nuanțată), cu care Anghel Demetriescu trece prin literatura universală.

*

Studiile de estetică ce formează partea întâia a volumului prezentat de Fundație (« Obiectul artei în general », « Poezia, rapor-

turile ei cu celelalte arte », « Poezia dramatică », « Izvoarele inspirației poetice », « Poezia și Proza », « Poetul ») sunt interesante mai puțin prin obiectul lor, și mai mult prin elementele pe care ni le servesc pentru cunoașterea lui Anghel Demetriescu și pentru schițarea portretului său intelectual.

Dacă în materie de estetică, ideile autorului sunt astăzi cu totul depășite de timp, reducându-se la o specie de « tainism » prea ascultător și prea lipsit de inițiativă personală, pentru ca să nu ni se pară rudimentar, în schimb, materialul informativ, invocat în sprijinul acestor idei, este de o bogăție și de o diversitate, ce arată o admirabilă cultură.

Anghel Demetriescu vorbește foarte puțin despre el însuși. Mărturisiri personale nu vom găsi nicăeri în scrisul său. Apărat de un plural academic, autorul acesta, care nu spune niciodată « eu », păstrează mari distanțe între viață și scris.

Totuși nu e greu să bănuiești, dacă nu să reconstitui, vasta experiență intelectuală pe care a trăit-o acest om, care circulă cu atâta ușurință, cu atâta siguranță în lumea ideilor : a poeziei și a artei.

Lecturile sale literare merg dela clasici până la cei mai recentți moderni.

În plastică și în muzică, referințele sale sunt de o egală bogăție. Solida lui pregătire clasică nu-i interzice în nici un domeniu contactul cu valorile noi, pe care chiar dacă temperamentul său echilibrat nu le acceptă, curiozitatea sa intelectuală nu le refuză.

La 1900, Anghel Demetriescu este un cetitor al lui Huysmans și un ascultător al lui Wagner. Nici unul, nici celălalt nu corespond de sigur exigențelor lui de claritate și de ordine, dar cunoașterea lor face dovadă de orizontul larg al culturii lui Anghel Demetriescu.

De sigur, gustul său artistic nu este fără greș. Anumite confuzii de valori, anumite preferințe întârziate, îl trădează pe criticul mai mult aspru, decât sensibil. De altfel, dacă în plastică și muzică informația sa este impresionantă, gustul și simțul său de orientare le putem cunoaște mai puțin, tocmai pentru că tonul didactic și explicativ al lui Anghel Demetriescu nu dă nici un sens personal judecăților lui critice, ca și cum sensibilitatea sa proprie nu ar participa la ele.

Ar fi fost poate în căderea d-lui Ovidiu Papadima — sub a cărui îngrijire s'a făcut prezenta ediție — să urmărească figura lui Anghel Demetriescu dincolo de textele tipărite și să reconstitue astfel nu numai un autor, dar și un om, un om pe care propriile sale scrieri îl ascund cu prea multă grijă.

Ce ispititor lucru să descifrezi itinerariile unei culturi atât de bogate!

Expresia cea mai fericită a darurilor sale de observator și de scriitor, Anghel Demetriescu o găsește în studiile și portretele politice.

El nu este în politică un militant. Chiar și afirmările sale de atitudine sunt nuanțate, pline de moderație, fără spiritul exclusiv al omului de partid sau al combatantului.

Nu criteriile de ordin strict politic, ci mai mult criteriile de morală, îl preocupă. Ceea ce îi reproșează, de exemplu, lui Nicolae Fleva — al cărui portret este și o admirabilă bucată de proză și o frumoasă pagină de istorie politică — nu sunt ideile lui: ci anumite defecte de ținută și de stil, anumită inconsistență morală, care jighește probitatea și simțul de eleganță intimă al lui Anghel Demetriescu.

Totul în acest portret exprimă mai puțin o adversitate ideologică și mai mult o dezavuare morală: ironia, notația incisivă, nu merg până la caricatură, dar tocmai, prin aerul lor moderat, lovesc mai convingător, mai autoritar.

Dacă studiile de estetică generală ne arată în Anghel Demetriescu un om de mare cultură, dacă studiile sale de critică literară ne fac cunoscut un spirit lucid și curajos, studiile de politică afirmă un scriitor deplin realizat și îi deschid cu depline drepturi, porțile istoriei literare, unde un capitol trebuie neapărat să-i fie rezervat.

MIHAIL SEBASTIAN

O DEFINIȚIE A ROMANCIERULUI

Pornind dela « trei maeștri » ai romanului, în prefața cărții, « *Balzac, Dickens, Dostoiewski* » (apărută de curând în traducerea românească a d-lui Eugen Relgis, ed. « Cugetarea ») — Ștefan Zweig încearcă una din cele mai fericite definiții a romanului, ca gen prin excelență modern. Romanul capătă o configurație de sine stătătoare. Deosebirea în raport cu celelalte genuri nefiind de stil, ci de natură. El nu mai derivă din poezie, din filosofie, din... muzică (afirmația unui scriitor german!) sau din cine mai știe care alt mod, ci rămâne a fi expresia strictă, cu rădăcini proprii, a unui fel inedit de a vedea lumea, născut dintr'o necesitate mai complexă de cuprindere a unor realități ele înșile noi, dinăuntrul civilizației.

Dar să cităm:

« *Dacă numesc aici pe Balzac, Dickens și Dostoiewski ca singurii mari romancieri ai secolului al nouăsprezecelea, nu nesocotesc nicidecum... măreția unora din operele lui Goethe, Gottfried Keller,*

Stendhal, Flaubert, Victor Hugo și alții; unele romane ale acestora depășesc adeseori cu mult opera izolată a celor trei, mai cu seamă a lui Balzac și Dickens. Și, de aceea, cred că trebuie să stabilesc cu totdinadinsul deosebirea lăuntrică și nesdruncinată care există, după mine, între autorul unui roman și romancierul propriu zis. În înțelesul din urmă și cel mai înalt, romancier este numai geniul enciclopedic, artistul universal care clădește un cosmos întreg (amplizarea operei și abundența figurilor sunt argumente în sprijinul acestei teze); romancier este acela care situează, alături de lumea pământeană, o lume de gravitație și cu un cer propriu, plin de stele. E acel care impregnează atât de mult cu esența ființei sale fie ce figură, fie ce întâmplare, încât acestea devin tipice, nu numai pentru el, dar capătă și pentru noi acea plasticitate, acea pătrunzătoare putere de sugestie care, deseori, ne face să denumim după ele unele întâmplări și persoane — și astfel să spunem despre oameni care trăiesc în mijlocul nostru: o figură balzaciană, o înfățișare dickensiană, o natură dostoievskiană. Prin personajele pe care le plămuește din belșug, fiecare dintre acești artiști scoate atât de unitar în evidență o lege a vieții, o concepție despre viață, încât aceasta devine printr'însul o nouă formă a lumii. Și a prezenta această lege lăuntrică, această formațiune a caracterului în ascunsa lui unitate, este principala străduință a cărții mele, al cărei subtitlu ar putea fi: Psihologia romancierului ».

Este pentru întâia oară când romancierului i se aplică o formulă aproape științifică, naturală, pentru a fi clasificat ca un « fenomen » aparte — și înțelegem mai mult din exemplele celor trei maeștri decât din sugestiile lui Zweig ceea ce vrea să fixeze definiția. Deoarece, cărui scriitor, în genere, cărui poet, cărui mare mânăitor de cuvânt nu i s'ar potrivi astfel de fraze: . . . *artistul universal care clădește un cosmos întreg . . . care situează alături de lumea pământeană, o lume proprie cu tipuri proprii . . . etc., etc. ? !* — dacă n'am avea exemplul viu al lui Balzac, al lui Dostoievski . . . exemple ce, prin ele, au creat tipul romancierului modern — adică o structură nouă, de care nu puteam avea știință, dacă nu s'ar fi efectuat ca fenomen.

* * *

Pentru a accepta noțiunea de romancier, așa cum ne-o prezintă Zweig, cu o predestinare oarecum biologică, a cărei psihologie să poată conține elemente specifice, de o anumită rezonanță, trebuie să ne oprim — implicit — pe planul culturii, înțeleasă în sensul ei curent, ca punct de evoluție europeană, de câștig spiritual, înglobând în sine și civilizația și modurile de existență socială ale omului modern. Romanul este istoria celor mulți, dintr'o astfel de perspectivă; este dreptul la istorie al omului din orice

strat social, pe care romancierul, ca un istoric de altă factură, îl fixează pentru conștiința viitorului.

Într'adevăr, dacă putem privi, mai larg, mai elastic, noțiunile, ce altceva decât istorie au devenit epopeile antice? Și nu sunt ele primele *romane* cunoscute, al căror element de « transfigurare » — element pur estetic, aparținând creatorului — nu ne mai este perceptibil decât într'o măsură vagă și, poate, falsă? Întru cât mai putem spune astăzi că Iliada ar fi « lumea proprie, concepția originală de viață » a lui Homer. Totuși, e neîndoios că această « concepție », această rezonanță intimă, acest caracter absolut personal al artistului, a existat, în orice fel s'ar fi creat opera, după cum astăzi cunoaștem: « o figură dickensiană, o înfățișare balzacciană sau o natură dostoievskiană ».

Filiațiunea romanului în eposul antic o găsim numai ca un pretext, pentru a sugera mai bine în ce fel modurile literare moderne s'au născut prin diferențiere, prin *pulverizare*. Depinde, iarăși, de perspectiva din care privești, pentru ca această « pulverizare » să ni se pară o mai mare complexitate (de expresie, de psihologie, de cultură) sau o disoluție. Romanul modern poate fi, în același timp, o culminare a poemului epic antic ca și o degenerare a lui, în monetă mărunță, de toate zilele.

Fiindcă, dacă observăm bine, romanul a început să existe, într'un fel, chiar prin istorie; în secolul al XIV-lea, în Franța, prin povestirile asupra eroilor extraordinari, asupra regilor supra-dotați, prin vitejiile lui Rolland, prin « misterele » care circulau în formă de dramă, dar mai ales prin întâmplările războaielor, care singure creează istoria. Obiect de povestire nu putea fi cu nici un chip un erou din mulțime, un simplu tâmplar, un soldat. . .

Romanul, treptat cu evoluția lui ca gen, a coborât între cei umili, în social, în proza zilnică, deși veșnic în căutare de « prototipi ».

Momentul în care apar cei dintâi romancieri « adevărați » (în sensul lui Zweig) coincide cu democratizarea bunurilor spirituale, cu « culturalizarea » maselor, cu evoluția științei și, în total, cu o preponderență a socialului.

Iată de ce, pe drept cuvânt, Ștefan Zweig îi consideră pe acești trei maeștri ca « singurii romancieri ai secolului al XIX-lea ». Este vorba aici nu numai de ceea ce reprezintă Balzac, Dickens și Dostoievski ca creatori și stăpâni ai genului, ci și de momentul cultural, de configurația unei întregi epoci, a unei mentalități, care-i face posibili.

* * *

Cel dintâi lucru pe care vrea să-l sublinieze Zweig, prin caracterizarea romancierului ca « geniu enciclopedic » este — mi

se pare — faptul că, el fiind « o specie » (și nu produsul unui stil), trebuie să suporte și condițiile « meseriei » sale; există, deci, o lume a romancierului, o optică, o cunoaștere care nu e a poetului, nici a filosofului, nici a... muzicianului. În mijlocul condiției omului modern, numai romancierul poate percepe adevăratele lui relații, el fiind însăși creația acestui mod de existență.

Pentru poet, lumea a fost și este neschimbată; natura, esența, nu se modifică veșnic. Romancierul e prins de o *anumită* realitate imediată, și depinde de forța lui creatoare pentru a putea trece dincolo de cotidian, până la simbol, pentru ca din proza trecătoare a socialului să poată crea un cosmos valabil în timp. Într'adevăr, există în lumea modernă atâtea lucruri imposibile de exprimat *numai* prin poezie, numai prin muzică, etc. Romancierul va fi « enciclopedic », nu în sensul exterior-savant; cunoștințele lui, însă, trebuie să se bazeze pe această mentalitate științistă, fără de care romanul nu poate exista. O imensă forță de asimilare, un fel de « enciclopedism interior » îi sunt necesare romancierului.

Realitatea modernă, devenind mai mult element social, burghez, urban, a căpătat o diversitate amețitoare; un Balzac, un Dostoiewski, nu se vor lăsa copleșiți de această diversitate, ci o vor îngloba în « sistemul » propriu, pentru a o plămădi în opera și viziunea lor. Caracterul « enciclopedic » este oarecum sinonim și cu o putere creatoare maximă, demiurgică, deoarece există atâți romancieri în prezent, dar ei nu sunt « romancieri » în înțelesul lui Zweig, fiindcă se lasă copleșiți de « realitatea enciclopedică ».

De altă parte, fiind legat de « geniul enciclopedic », romancierul mai este și literatul care se apropie mai mult de spiritul științific; încă odată avem ocazia să observăm cât de aproape, dacă nu identice în spirit, sunt literatura și știința. Într'adevăr, este imposibil să faci roman fără să faci știință; dacă poezia pornește dela simbolul spre realitate, drumul romanului (al poeziei) este, prin necesitate, invers, chiar când e vorba de romanul lui Dostoiewski. Intreaga educație a lui Balzac era în spiritul științific al epocii și nu ne putem închipui opera sa fără acest spirit. În măsura în care literaturii i s'a revelat psihologia și sociologia, a început să se configureze și « romancierul » de care vorbește Zweig. Depinde numai de felul propriu al creatorului de a se apropia de realitate, pentru a nu cădea în « naturalism », cum a făcut Zola, sau alte formule care tocmai, dintr'o pretenție prea « științifică », deveneau artificiale. Numai Balzac a știut să rămâie și artist, făcând știință, fiind « enciclopedic ». Afirmând acestea, nu ne gândim numai la studiul omului; descrierea unei fațade, a unei rochii, implică tot atâta știință cât și analiza unui moment sufletesc. Știința și arta înglobează toate resorturile în roman.

Revenind la cartea lui Zweig, vom remarca același lucru: că orice metodă de analiză, fie a operei, fie a omului, nu poate fi decât în limita spiritului științific. Este vizibil mai ales în privința admirabilului studiu asupra lui Dostieowski.

Dostieowski este singurul romancier dintre cei trei, care caută să spargă genul romanului cu propriile lui arme. Mai implicit: deși romancier ca structură (și bine a făcut Zweig când l-a privit ca atare), Dostieowski încearcă în fie ce clipă să înlăture, să depășească limitele genului, prin intervenția altor elemente, *străine, în special, spiritului științific*.

Dostieowski, pe cât de mare și de înnăscut romancier e, pe atât e de neaderent la gen; poetul, metafizicianul, profetul, omul de acțiune, caută mereu să-l înnăbușe pe « romancier ». Așa se explică tehnica, deseori deficientă a romanelor sale, sau acele salturi dela o carte « armonioasă » la una cu totul desorganizată (după *Crimă și Pedepsă* scrie *Spiritul subteran*).

Totuși, și la Dostieowski, fiindcă era în primul rând romancier, înving elementele de bază, organice, acelea care se încadrează într'o ordine științifică; metafizica, poezia, mistica, se canalizează pe matca spiritului științific, inerent romanului. Așa se face că atunci când are nevoie de un erou-simbol (Stavroghin, de exemplu), el *nu-l analizează!* Analiza înseamnă știința și prin ea eroul ar fi desbrăcat de acel « mister » al spiritului pur, care depășește psihologicul, condiția « naturală » a omului.

Dostieowski întrebuițează numai suggestia, tăcerea, iar eroul există numai prin proiectare, ca o umbră.

* * *

Este interesant sfârșitul prefeții lui Zweig, din care cităm: *La aceste mari figuri ale unui Francez, unui Englez și unui Rus, aș fi adăogat bucuros și portretul unui romancier german reprezentativ, al unui epic plăsmuitor al lumii, în sensul cel înalt pe care îl pretind pentru cuvântul romancier. Însă nu găsesc, nici în prezent, nici în trecut, măcar unul care să se fi ridicat la rangul acesta suprem.*

Două lucruri ne izbesc din acest citat: 1. « Rangul suprem ». Considerând romanul ca o expresie de maturitate a culturii moderne, pe drept cuvânt Zweig vede în el un rang « suprem ». 2. Literatura germană n'are roman! Idealismul excesiv omoară genul. Romanul care trebuie să ție seamă întâi de realitatea omului, de modul lui de viață, nu poate înflori într'o țară în care totul e pretext de « problemă ». Poate că mai există și un alt tâlc; acela al dependenței romanului de specificul unei societăți.

Ceea ce voiam să remarcăm, în concluzie, este faptul că « romancierul » lui Zweig este prezentat ca un fenomen de complexi-

tate modernă «supremă». El include toate genurile. Ceea ce a uitat Zweig, însă, este că romanul poate include *toate* genurile numai printr'o perspectivă științifică. Un romancier poate *descrie* un sfânt, dar nu-l poate surprinde în esența lui, de exemplu.

Este paradoxul pe care l-a încercat toată viața «romancierul» Dostoiewski.

DAN PETRAȘINCU

PARISUL, CENTRUL PLASTICEI CONTEMPORANE

Dacă în multe domenii artistice, Parisul trebuie să-și împartă supremația cu alte centre de interes mondial, ca Londra, New-York, Berlin, Chicago și Roma, în materie de plastică, orașul-lumină încă deține o întâietate necontestată. Pentru pictori și sculptori, Parisul este marea școală și, totodată, făcătorul de cariere și glorie. Parisul formează, lansează, critică, glorifică, dar cu o relativă încetineală și rezervă, calități inerente unei lumi încercate și deprinse cu noutatea, ingeniozitatea și senzaționalul. Parisul mai curând insinuează gloria decât o răspândește. Cézanne nici astăzi nu este un favorit al mulțimilor, deși nu este artist contemporan care să nu-și fi pus problemele ce-au frământat pictura acestui novator. Parisul cataloghează, dar tablourile de preț le cumpără Londra și New-Yorkul. În curând, pentru a studia arta franceză modernă, va trebui să mergem în America și Anglia, așa cum, pentru a pricepe arta elenă, trebuie să ocolim pe la Londra și prin Italia. Dar Parisul vede cel dintâi virtualitățile și realizările, tendințele și sensurile plastice contemporane, îndeplinind pentru timpul nostru, funcția de acum câteva secole a Florenței. Trebuie să mai existe și astăzi mulți tineri naivi care să creadă, așa cum am făcut și noi la optsprezece ani, că orice parizian este pătruns de valoarea lui Courbet, Renoir, Manet, Cézanne sau Picasso. Esența Parisului se confundă de neștiutori cu acea concentrare de elite cosmopolite care dă tonul și judecă valorile estetice și care este tot atât de depărtată de mulțime ca orice elită spirituală. Parisul conștient, Parisul agenție-spirituală și impresariat critic este extrem de restrâns și impopular față de celălalt Paris, al oamenilor de treabă și al călătorilor superficiali. Elitele acelea, care înseamnă însă totul când e vorba de prețuirea artei, sunt cele mai pregătite și cele mai competente din lume, când e vorba de plastică. De sigur că, alături de Francezi, străinii cei mai de seamă contribuie la întreținerea acestei atmosfere de bun gust și luciditate critică.

Iată că recent am putut să avem vie și cristalizată în fața noastră această idee de arbitru plastic al Parisului. E vorba de *Al-*

manach des Arts apărut în editura Fayard și scris de eminentul critic spaniol Eugenio D'Ors și de tânărul, dar valorosul critic francez, Jacques Lassaigue, cunoscut cititorilor noștri prin articolele publicate în această revistă. *Almanachul Artelor*, prin felul cum apare și prin locul unde este redactat, înseamnă o adevărată instituție. Acum că-l avem în față, ne mirăm cum, această idee atât de utilă nu a fost mai de vreme realizată și cum în alte domenii, ca literatura, muzica, teatrul, un astfel de almanach întârzie să apară. Citindu-i paginile bogat împodobite cu ilustrații și urmărind articolele de critică sau de informație, ți se desprinde întreaga imagine a Parisului, centru al plasticeii contemporane.

Almanachul este ingenios construit. După o serie de studii cu caracter general, grupate sub numele de « horoscop » și care discută situația diferitelor arte și probleme ca pictura, desenul, sculptura, arhitectura, artele decorative, arta și societatea, estetica, partea a doua este constituită în forma unui adevărat calendar al manifestărilor plastice pe 1936. Horoscopul discută probleme ca « lichidarea impresionismului », « influența lui Maillol asupra sculptorilor tineri », « trezirea artei murale », « Le Corbusier și arhitectura modernă », « valoarea artelor populare », « spre o știință a formelor ». Calendarul ia, lună cu lună, oprindu-se asupra expozițiilor importante dela Paris sau din alte centre (expozițiile Courbet, Corot, Picasso, Cézanne, Gros, Hyeronimus Bosch și cea din Pittsburg) sau asupra celorlalte mai semnificative, recenzând cărțile și revistele cu preocupări plastice din întreaga lume. Datorită faptului că autorii sunt un spaniol erudit, scriitor și critic cu autoritate, și un francez extrem de bine informat și temeinic orientat, Almanachul nu scapă nici una din manifestările relevante legate de plastică. Pentru prima dată, am putut constata așa ceva în calitate de Români, căci pentru prima dată o lucrare străină se ocupă cu atâta precizie și înțelegere de eforturile artiștilor și intelectualilor noștri. În studiul d-lui Jacques Lassaigue despre « Valoarea artelor populare », găsim observații despre arta românească, alături de frumoase reproduceri (p. 92 și urm.) iar la paginile 256—257, alături de două reproduceri după Andreescu, o viziune a Barbizonului pe timp de iarnă și un peisaj de țară larg deschis ca șesurile noastre, se află recenzia a trei cărți românești privind arta (cărțile d-lor N. Iorga, Al. Busuioceanu și Al. Tzigara-Samurcaș). Ocupându-se de Andreescu, cu ocazia volumului celui de al doilea, redacția Almanachului menționează că « peisajele dela Barbizon par a depăși pe cel mai bun Utrillo ». Iată, așa dar, artiștii români judecați dela un nivel european și, când e cazul, valorificați în comparație cu marii creatori din Apus. Iată eforturile Românilor, istorici și critici de artă, consemnate după cuviință, într'o publicație adevărat cuprinzătoare.

Firește că din Almanachul d-lor D'Ors și Lassaigne ne putem informa asupra curentelor plastice și aprecierilor critice din întreaga lume, ceea ce este un mare bine, mai ales într'o vreme când curtenia și înțelegerea dintre diferitele colectivități nu există în aceleași forme largi și generoase ca acum câteva secole, când marii artiști erau la ei acasă în orice țară și mai cunoscuți de elitele de pretutindeni decât este cunoscut sculptorul Constantin Brâncuși de elitele românești. De sigur că astăzi, când fiecare țară caută să-și aibă o artă cât mai înfloritoare, schimbul de cunoașteri ar fi mai anevoios, chiar dacă ar exista spiritul de care vorbim. Dar în circumstanțele specifice vremii noastre, nu este nici o mirare că Francezii aproape ignoră arta murală a unui Diego Riviera (un artist de forța lui Michel Angelo, chiar dacă nu posedă și spiritualitatea sublimă a acestuia) sau a unui Oroscio, sau că Latinii și Americanii laolaltă nu prea știu de expresioniștii nordici, nu au încă destul cunoștința valorii unui Munch, unei Paula Modersohn-Becker (moartă la 1908 și pentru care Rilke a scris un requiem), unui sculptor ca Barlach. Almanachurile viitoare ale d-lor D'Ors și Lassaigne au datoria de a informa lumea despre arta nordică și americană, așa cum ne informează astăzi în Almanachul pe 1936 de arta popoarelor latine. Tocmai pentru că este centrul plastice contemporane, Parisul nu trebuie să ignoreze pe marii artiști străini, dintre care cei mai mulți au trecut prin școlile și muzeele lui. Poate nimeni nu a influențat mai mult pe artiștii contemporani din toate țările ca Cézanne, prin care impresionismul a trecut la constructivism și abstractism.

Totuși, în afară de unele publicații germane, scrise de doctori competenți și larg informați, în afară de anumite istorii a artelor, nu fără lacune, *Almanachul*, apărut spre finele anului trecut, constituie cea mai completă arhivă de informație și judecată. În plus, are calitatea de a fi fost scris la Paris, sub inspirația și în inima acelor elite de pasionați, care știu cum să guste frumusețea și să emită aprecieri. Subtilitatea și strălucirea cu care sunt scrise studiile și articolele celor doi autori dovedesc cu prisosință această afirmație. Dar o și mai mare calitate a acestei ingenioase publicații o găsim în faptul că ea rămâne o oglindă a timpului, o imagine vie a preocupărilor și preferințelor plastice ale unui întreg an. Mai târziu, când Almanachurile vor fi consultate, cititorii vor avea în față, nu numai adevăruri generale și permanente, dar și mărturiile unei epoci, variațiile de gust și pricepere, obiectele favorite ale judecății și studiului dintr'o anumită perioadă.

* * *

Și acum doar câteva idei și aprecieri semnificative din acest cristal în care se reflectă întreaga atmosferă a aceluia Paris, centru al plastice contemporane.

Eugenio D'Ors interpretează *stilul* ca « repertoriul dominantelor formale ce manifestă tendințele unei constante, în producțiile spiritului » (p. 89). Definiție abstractă, de sigur, dar curentă scrierilor acestui filosof-artist, care, pentru a pune în contrast impresionismul cu clasicismul, se servește de comparația dintre Heraclit și Plato (p. 18). Impresionismul prinde lumea în curgerea ei, în schimbările aparențelor ei. Monet, pictând metamorfozele cromatice ale catedralei din Rouen (care nu mai arată la fel după trecerea unei jumătăți de ceas), a adus în pictură concepția lui Heraclit. Dimpotrivă, când Poussin spunea că el nu caută « aspectul » lucrurilor, ci « prospectul » lor, adică construcția lor interioară și profundă, ceea ce au ele permanent și substanțial (p. 128), el se apropia, într'un sens foarte subtil, de metafizica platoniană. Eugenio D'Ors întrebuițează uneori o dialectică ce poate nedumeri pe nefilosofi, dar are grija ca, alături de dialectică, să îmbine imagini sugestive, uneori poate prea înzorzonate și acrobatică, ca într'un suprarealism spaniol, dar mai totdeauna cu tâlc intuitiv. Pe Cézanne îl judecă după metoda hegeliană, temperamentul său de peisajist apărut în mijlocul impresionismului disolvant și dinamic fiind *teza*, dorința sa de compoziție fiind *anti-teza*, iar opera sa, rezultat al mai multor contradicții interioare și exterioare, fiind *sinteza*.

Eugenio D'Ors are considerații de superior bun simț, ca atunci când spune că statul ar trebui, alături de nebuni și incapabili, să susțină și pe artiști, nelăsându-i pradă mizeriei, mai ales într'o epocă de etatism. Dar să-i susțină fără a-i călăuzi în arta lor, căci atunci arta s'ar anula. Ci, așa ca pe nebuni și pe imbecili, cărora nu le cere nimic în schimbul ajutorului dat (p. 131). Și de asemenea observații de mare pătrundere ca acelea din scrisoarea adresată prietenului din copilărie Pablo Picasso, cel mai anti-naturalist pictor contemporan, « care nu a pus nici un copac în operă », nici un copac cerut organic de arta sa și căruia nu se sfiește să-i spuie că dacă a dat adesea o seamă de « presque-chef-d'oeuvre » nu a dat încă nici o capodoperă (p. 183). Eugenio D'Ors e veșnic viu, scilicet profund, dar subtilitățile sale îi place să le exprime când prin duritatea de piatră a filosofiei, când prin focuri de artificii ce regreți că se sting prea repede.

Jacques Lassaigue scrie cu însușirile națiunii sale. Subtilitatea este insinuată, sugerată, spusă cu degajare, fără ostentație și salve de foc. Are simțul distanțelor și al măsurii, nu se sperie de nimic, dar nici nu-i scapă nimic semnificativ. Știe să descopere oriunde este o năzuință nouă și constructivă sau valori ignorate. Știe să puie în relief construcțiile unor biserici din provincia franceză ca și opera lui Andreescu, știe să facă dreptate unui mare nedreptățit ca arhitectul Le Corbusier, care nu are norocul (sau înțe-

legerea oficialităților din patrie și străinătate) de a i se încredința clădirile proiectate. « Critica este desarmată în fața acestui om insensibil, pe care ea nu-l găsește decât prin discursuri, planuri și machete » (p. 71). În șirul decepțiilor marelui Corbusier, care înțelege arhitectura nu numai ca o operă dictată de inginerie, ci și ca ceva plastic, d. Lassaigue menționează: palatul Sovietelor dela Moscova, palatul Societății Națiunilor, urbanizarea Anversului și Algerului, orașul radios, și recenta Expoziție Internațională, căci pentru toate aceste opere el a fost chemat, i s'au cerut machete, i s'a făgăduit puțința de a le realiza, pentru ca apoi să fie înlăturat în favoarea unor arhitecți mai siguri, dar în genere inferiori și învechiți. Remarcabile judecățile sale despre Courbet și Corot. Adevărată această apreciere a arhitecturii noi: « Supusă cu totul motivelor tehnice, realizarea utilitară se demodează odată cu aceste motive tehnice, potrivit legii inexorabile a unui progres care, mărimdu-și descoperirile, își mărește totodată și nevoile. Iată de ce toate aceste lucrări: uzină, pod, pachebot, automobil, care ne par de-o frumusețe fără greș și care sunt astfel pentru o clipă, se demodează încetul cu încetul, dacă nu li se dă acea ordine formală imuabilă, acea proporție divină ce asigură nemurirea Piramidelor sau a Templului grecesc » (p. 68).

Almanach des Arts cuprinde întreaga problematică a vremii, preferințele și depreciările, problematica și tendințele ei. Dar în chip viu și subtil, cu bună credință și seriozitate științifică a oamenilor pe care contactul cu arta îi face și pe ei artiști.

PETRU COMARNESCU

CONTINUITATEA ROMÂNILOR ÎN DACIA DIN NOU ÎN DISCUȚIE

Tratatele de pace care au urmat marelui război au adus transformări importante în aspectul național și politic al Europei. Popoare, care s'au considerat lovite în pretențiile lor de dominație sau de expansiune, au încercat să le pună pe baze științifice mai mult sau mai puțin imaginare. Altele au încercat să reconstruiască trecutul lor istoric, pentru a-și justifica independența teritorială și politică de astăzi.

Cu această ocazie, s'a reluat discuția asupra unei probleme care părea lămurită în mare parte: problema continuității elementului daco-roman pe teritoriul vechii Dacii Traiane. Teoria migrațiunii poporului românesc pe teritoriul său actual, într'o epocă posterioară venirii Slavilor și Ungurilor, a căpătat noi susținători, mai ales între istoricii statelor vecine, orbiți de tendințe revizio-

niste. Era nevoie ca istoricii români să cerceteze noile argumente al acestor susținători, pentru a înlătura pe cele tendențioase și a restabili adevărul istoric.

D. Gheorghe Brătianu răspunde acestei nevoi prin interesantul său studiu intitulat: *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain* (București, « Imprimeria Națională », 1937). Pornit cu intenția să facă o dare de seamă critică unor capitole din ultima lucrare a profesorului francez Ferdinand Lot, autorul s'a văzut silit să-și extindă cercetările și asupra altor publicațiuni apărute în ultimul timp. Cu o argumentare strict logică și cu bogat material informativ, cu un spirit de imparțialitate și de obiectivitate științifică demne de admirat, în această vreme, în care pasiunile politice au pătruns până în sferele științei, d-sa reia problema încercând să-i dea o soluție reală și nepărtinitoare.

În cap. I, d. Gheorghe Brătianu expune părerile lui Ferdinand Lot. În cartea sa: *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe, considérés comme introduction à l'intelligence des derniers traités de paix* (I, Paris, Payot 1937), savantul francez încearcă să explice evoluția istorică prin care tratatele actuale de pace au restabilit o ordine națională și politică ale cărei începuturi se regăsesc în Evul Mediu. Prin capitolul intitulat: *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, el ia atitudine în marea controversă dintre partizanii continuității daco-romane și acei ai imigrațiunii târzii a poporului românesc (p. 278—300). Lot pare că acceptă argumentele favorabile tezei din urmă: colonizare slabă a Daciei după cuceririle lui Traian; mărturiile formale ale lui Vopiscus și Eutropius despre evacuarea completă a Daciei de către Aurelian, în a doua jumătate a secolului al III-lea. Tăcerea izvoarelor îl face să creadă posibilă distrugerea totală a romanității dela nordul Dunării: « *Jamais, entre la fin du IV-e et le XIII-e siècle, il n'est question d'une population romaine vivant dans l'ancienne Dacie. Ce mutisme de dix siècles est impressionnant* ». Înclină să creadă însă că istoricii bizantini au rezervat poate atenția lor numai cuceritorilor barbari, uitând să pomenească soarta poporului de jos. Și, dându-și seamă de tendințele politice ale istoricilor unguri și austriaci, care contestă Românilor din Transilvania calitatea de autohtoni, savantul francez adaogă: « *Nous devons laisser de côté ce qu'il peut y avoir de tendancieux dans cette théorie. Même fondée historiquement, elle n'en serait pas moins injustifiable politiquement. Les Roumains n'ont pas plus à céder la Transylvanie que les Anglais la Grande-Bretagne ou les Hongrois la vallée de la Theiss, pour retourner, les premiers en Allemagne, les seconds en Sibérie. Il faut peser les arguments en présence sans aucune considération de politique contemporaine* » (p. 283). El găsește că indicațiunile linguistice

sunt, de asemenea, contrare teoriei continuității românești: vobularul slav, bogat în termeni bisericești și administrativi; legăturile bisericilor românești cu scaunul metropolitan din Ohrida; cuvintele albaneze în limba românească; unitatea limbii românești și a dialectelor ei sud-dunărene, prin care pare a se întări ipoteza formării poporului românesc într'un mediu balcanic, la Sudul Dunării, și separarea lui recentă în mai multe ramuri.

El presupune, deci, că au avut loc două migrațiuni. Prima, dela Nord la Sud, a fost determinată de evacuarea completă a Daciei Traiane și de retragerea tuturor coloniștilor romani la Sudul Dunării, în cele două Dacii constituite de Aurelian în Moesia, după 271. A doua a fost făcută în sens invers, dela Sud la Nordul Dunării, înainte de secolul al IX-lea. Era o migrațiune lentă și progresivă. Românii din Balcani au trecut Dunărea numai pe la apusul Porților de Fier, au repopulat Transilvania și, de aci, au trecut mai târziu Carpații în Muntenia și în Moldova.

În cap. II, lăsând la o parte, cu drept cuvânt, lucrările mai vechi, atât de discutate în istoriografia românească, d. Gheorghe Brătianu analizează numai câteva lucrări recente, care cuprind în întregime argumentarea partizanilor teoriei migrațiunilor și care pot fi considerate ca reprezentând tendințele specifice ale fiecăruia din vecinii noștri.

Părerile școlii maghiare sunt rezumate de lucrarea lui L. Tamás: *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane (Archivium Europae Centro-orientalis, I, 1935, pp. 1—96; II, 1936, pp. 46—83)*, în curs de publicare (au apărut numai trei capitole din cinci, dar și cuprinsul celor rămase e enunțat). Tamás pretinde că: 1) evacuarea Daciei a fost completă, romanizarea ei complet distrusă în secolul al III-lea, deci teoria continuității e nefondată; 2) numele *Romanus* vine dela *Romania* provincială care apare abia în secolul al IV-lea, deci nu se poate aplica decât unui popor de formațiune balcanică, iar nu carpatină; 3) teoria continuității e opera învățaților Renașterii. Misionarii catolici credeau în Evul Mediu că Românii au venit din Asia centrală (Roubrouck, Bacon); 4) Românii balcanici, amestecați cu Slavi, au imigrat progresiv în fostele provincii romane, după secolul al X-lea, adică după venirea Maghiarilor în aceste ținuturi ce erau deșerte; 5) în secolul al XIII-lea erau în Transilvania foarte puțini Români, aduși de Arpadieni; abia în secolul al XVI—XVII-lea, numărul lor crește, în urma imigrării păstorilor balcanici așezați mai de mult în Moldova și Muntenia.

Părerile ruse sunt cuprinse în lucrările lui Filip Bruun, dar mai ales în lucrarea publicată în parte de Iacob Bromberg, emigrat basarabean stabilit lângă New-York: *Historical and toponymical*

Miscellanies on medieval Dobruđja, Bessarabia and Moldo-Wallachia (Byzantion, XII, 1, pp. 151—207, etc.). Din partea apărută, ca și din scrisorile adresate d-lui Brătianu, reiese că Basarabia a fost leagănul istoric al Slavilor, care se pot considera ca autohtoni chiar și în Moldova. Românii s'a suprapus populației slave autohtone. Bromberg nu se oprește aici. Pentru el, principatul lui Dragoș era slav sau chiar rus, iar nu românesc.

Istoricul bulgar P. Mutafiev, în *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens* (Sofia, 1932), critică vehement și foarte puțin științific lucrările d-lui Nicolae Iorga asupra Evului Mediu bizantin și balcanic, încercând să dovedească că Românii au venit după Slavi în teritoriile locuite astăzi de ei, sau cel puțin în ținuturile ce ar face unui litigiu din punct de vedere bulgar. Vechea populație romanică, din Muntenia, Transilvania, Moesia și Scitia-Mică, a dispărut în epoca năvălirilor. În epoca slavo-bulgară, nu era populație romanică în regiunile limitrofe ale Dunării, pretinde Mutafiev. În secolul al IX-lea, Românii balcanici locuiau în Sud, în Tesalia, în Munții din apropierea Epirului și în Macedonia Sud-Estică. În imperiul asanid nu existau Români. Intr'un răspuns dat d-lui P. P. Panaitescu, istoricul bulgar continuă în același sens tendențios, așezând locul de apariție a poporului românesc pe teritoriul Jugoslaviei actuale, fără Croația și Slovenia. Unii Români au coborât mai târziu spre Sud, în Pind și în Tesalia. Alții au străbătut regiunea muntoasă dintre Serbia și Bulgaria actuală, trecând în Transilvania.

Dar Constantin Jirecek (*Geschichte der Serben*, I, p. 9 și 100) pretinde că, în secolul al VI-lea, Sârbii erau deja instalați definitiv în regiunile dintre Muntenegru și afluenții Moravei. Când acest teritoriu a devenit prea strâmt, surplusul de populație s'a coborât în câmpiile de pe coasta Adriaticei și în văile estice și sudice, ocupând teritoriul Jugoslaviei de astăzi. Nu puteau deci fi aici Români.

Presupunând că toate aceste teorii ar corespunde adevărului, am ajunge la concluzii care se apropie de absurd. Dacă afirmațiile vecinilor noștri ar fi adevărate, Transilvania și Banatul ar fi fost ocupate întâi de autohtoni Maghiari, Basarabia și Moldova de Slavo-Ruși, Muntenia, Dobrogea și Bulgaria actuală de Slavo-Bulgari, iar Jugoslavia actuală de Slavo-Sârbi. Oricine se poate deci întreba, adaogă d. Gheorghe Brătianu, unde au apărut Românii? De unde au venit? Care regiune le-a servit de leagăn? A fost cumva un caz de generație spontană? Cum se explică faptul că acest popor, căruia nu i se recunoaște o origină, o patrie, o evoluție istorică, a apărut după secolul al X-lea, adică după instalația ea Slavilor și a Ungurilor, a apărut pe tăcute, de nicăiri, poate venind din Asia, poate din Apus sau poate din Sud, și — fără a produce

vre-o turburare care să fie consemnată de izvoarele istorice — s'a așezat în mijlocul unor popoare autohtone, față de care era mai numeros dela început. Fenomen inexplicabil, enigmă, miracol istoric, spun unii. Se înșeală.

Credem, alături cu d. Gheorghe Brătianu, că asemenea concluzii absurde dovedesc reaua credință a vecinilor noștri, care nu ezită să falsifice sau să lase la o parte informațiuni și interpretări istorice, pentru a-și impune baza quasi-științifică a doctrinei revizionismului politic. Din toate argumentele lor, se desprinde ostilitatea față de poporul românesc, ostilitate care nu cadrează cu metoda științifică cerută de o lucrare cu adevărat serioasă. Operele pătimașe și tendințioase ale unui Tamás, Bromberg sau Mutafciiev nici nu ar trebui poate luate în seamă. Din nenorocire, savanți străini cu renume mondial, de bună credință, dar lipsiți de informație suficientă, s'au lăsat influențați de argumentele acestor autori sau de cele ale tovarășilor lor de idei. În asemenea situație se află Ferdinand Lot și vor mai fi și alții. De aceea, d. Gheorghe Brătianu face o operă importantă, nu numai din punctul de vedere al istoriei naționale, dar și pentru apărarea intereselor naționalitare ale statului românesc întregit, când reia problema, încercând să arate în mod obiectiv, celor care nu cunosc realitatea istorică, evoluția poporului românesc la sfârșitul Evului Antic și în prima parte a Evului Mediu.

În cap. III, d. Gheorghe Brătianu discută problema evacuării Daciei Traiane.

Colonizarea lui Traian nu era atât de slabă cum crede Lot. Bogățiile provinciale și mai ales minele de aur din Transilvania atrag o populație atât de numeroasă, încât Adrian renunță la ideea unei evacuării.

Textele lui Vopiscus și Eutropius par formale, în ceea ce privește evacuarea. Dar o evacuare totală nu era posibilă. Ar fi unicul caz. Autorul citează evacuarea analoagă a Noricului în 488 și aceea a insulelor britanice (după N. Iorga) sau aceea cu totul asemănătoare a Alsaciei (după R. Forrer), în care mare parte din populație rămâne în mijlocul barbarilor năvălitori, ascunsă în locuri de refugiu până trece primejdia. Sistemul de a se retrage în locuri ascunse în momente grele îl regăsește la Goți, refugiați în Carpați (Montes Serrorum), în 367, sau în Banat (Caucaland), în 376, la bandele lui Rausimond care se retrage pe o colină împădurită în fața oștilor lui Constantin cel Mare (323). De altfel, provincialii romani erau tot atât de expuși barbarilor la Sud ca și la Nordul Dunării, iar tăcerea izvoarelor istorice se întinde și asupra Daciilor aureliene. Chiar istoricii maghiari (Tamás, etc.) recunosc că în Banat « s'ar putea admite supraviețuirea unor fragmente romanizate, cel mai târziu până în secolul al V-lea », iar isto-

ricul austriac Patsch a găsit urmele unei continuități economice în această provincie, lucru care atestă că « în Banat, ca și în restul Daciei, de altfel, o parte din provincialii romani au rămas pe loc ».

După aceste exemple, care arată că afirmațiunile istoricilor romani nu trebuesc luate *ad litteram*, d. Gheorghe Brătianu nu mai insistă asupra acestui punct, atât de debătut în istoriografie, ci încearcă să stabilească valoarea practică a acțiunii lui Aurelian și a consecințelor ei pentru provinciile dunărene și pentru romanitatea orientală: « *Ce brusque transfert de populations de Dacie en Mésie est-il un fait unique, sans précédent et sans suite? L'évacuation de la Dacie est-elle vraiment une rupture complète, une « césure définitive » dans la romanisation de cette province...? Serait-ce vraiment, après la retraite des légions et des colons qui les avaient suivies, la fin de tout contact susceptible d'entretenir, d'une rive du Danube à l'autre, le souvenir de Rome, de sa civilisation et de sa langue?* »

La toate aceste întrebări, istoricul român răspunde negativ.

Deplasări de populație dela Nordul la Sudul Dunării, au avut loc sub August și sub Vespasian. Colonizarea lui Traian a fost o deplasare în sens invers. Aurelian revine la sensul primitiv.

Romanizarea nu era împiedicată de accentuatul caracter militar al stăpânirii romane sau de războaiele necontenite, cum pretind vecinii noștri. Dimpotrivă, în toate provinciile de graniță, în Alsacia de exemplu, ea este intensificată prin faptul că viața populației civile este mai strâns legată de viața militară, a legionarilor romani. Această romanizare are desigur mai ales caracter lingvistic, prin impunerea limbii latine, limba de civilizație și de conducere.

Numeroase mărturii arată că nu poate fi vorba de o cezură definitivă între cele două maluri ale Dunării, după Aurelian. În timpul tetrarhiei, Deocletian și Galeriu întâresc apărarea fluviului. Sub Constantin se restaurează orașul Tropaeum Traiani și capetele de pod de pe țărmul stâng. După înfrângerea Goților și Sarmaților din Banat și Muntenia, împăratul se considera ca al doilea cuceritor al Daciei, după spusele nepotului său Julian. Martiri creștini sun întâlniți în vechea Dacie: Sf. Sava ucis la Buzău, Sf. Nicetas, cei 26 de Goți uciși de un locotenent al lui Athanaric. Au loc noi migrațiuni, ca aceea a Argaraganților, care trec, în 334, în Peninsula Balcanică. În 358, Constanțiu bate pe Sarmații Limitiganți în Banat și ridică fortăreața Constanția, pe malul stâng al Dunării, în fața gurilor Moravei. Atila are la curtea sa Romani. În 578, hanul Avarilor atacă pe Slavi în Valachia și găsește aici o provincie bogată, cu mulți prizonieri romani. Sub Heraclius, Avarii așează în Polonia o populație luată captivă în Balcani; această populație va reveni la sud de Dunăre, sub conducerea lui Cubrat. La începutul secolului al IX-lea, bulgarul Crum

mută în Valachia o masă importantă romanică din Balcani; emigranții revin în imperiul bizantin prin 837—838. Asemenea deplasări regăsim în imperiul bizantin adeseori, mai ales sub Isaurieni.

În concluzie, d. Gheorghe Brătianu crede că Dacia a fost ocupată de trei straturi succesive de coloniști romani:

1. Coloniștii romani rămași în Dacia, după plecarea legiunilor și al căror număr nu se poate preciza.

2. Captivii duși la nordul Dunării de cuceritorii germani, huni, avari sau slavi.

3. Populația romanică din Balcani și, în special, din cele două Dacii Aureliene, care a trebuit să treacă din nou Dunărea pentru a fugi de dubla presiune a Slavilor, instalați în Iugoslavia și în Bulgaria actuală. Cronica lui Nestor afirmă că, înainte de venirea Ungurilor, în ultimii ani ai secolului al IX-lea, Vlahii au cucerit pe Slavii din Polonia și din ținuturile vecine.

Nu a existat nici un moment o ruptură definitivă și completă între cele două maluri ale Dunării, lucru care va reuși și din cercetarea argumentelor filologice și lingvistice. *Contactul se menține permanent. Datorită acestui schimb neconținut de populație, în care evacuarea lui Aurelian nu este decât un episod, a luat naștere unitatea poporului, limbii și așezării geografice românești.*

În cap. IV, d. Gheorghe Brătianu discută problema unității lingvistice a poporului românesc.

F. Lot crede că existența unor cuvinte albaneze în limba românească ar indica vecinătatea fugarilor daco-romani cu Dardania și Prevalitania, locuința primitivă a Albanezilor. De asemenea, lipsa de particularități dialectale în limba vorbită în Transilvania, Muntenia și Moldova, ca și lipsa unor deosebiri profunde între daco-romană și dialectele ei sud-dunărene ar fi indicii că despărțirea acestor idiome ar fi recentă. S'ar datori imigrării Daco-Ilirienilor la Nordul Dunării, într'o epocă mult posterioară secolul al II-lea — IV-lea (în secolul al IX-lea poate).

D. Gheorghe Brătianu răspunde că așa zisele cuvinte albaneze nu au fost introduse în limba noastră, grație vecinătății geografice, ci aparțin unui substrat lingvistic comun, probabil pre-roman. Unitatea lingvistică a poporului românesc nu probează data recentă a stabilirii lui în teritoriul actual. Ea se explică prin schimbul neconținut de populații romantice între malurile Dunării și prin penetrația reciprocă a diferitelor dialecte. Poporul nostru s'a format pe un teritoriu vast, care cuprindea Dacia Traiană și Provinciile iliro-trace din Balcani, până la Marea Adriatică. Distrugerea orașelor dacice a făcut să se stabilească centrul de greutate în orașele de pe malul drept al Dunării. Venirea Slavilor și a Ungurilor a silit pe Români să se despartă în bucăți, într'o vreme când limba căpătase o formă destul de înaintată, lucru

care explică lipsa de deosebiri profunde între dialecte. Cuvintele fundamentale de origine latină din limba noastră dovedesc că exista populație romanică în Dacia înainte de venirea Slavilor. Aceștia n'au făcut decât să ne impună un vocabular administrativ și profesional sau să transforme mult toponimia locurilor ocupate de ei.

În cap. V, d. Gheorghe Brătianu arată că «tăcerea de o mie de ani» a izvoarelor, nu a fost o tăcere atât de completă cum pretind istoricii tendințioși. Chiar Lot, când se miră de această tăcere «impresionantă», înclină să o atribue faptului că istoricii bizantini se vor fi mulțumit să vorbească de stăpânitorii momentului, în numele cărora au înglobat și masa poporului supus. Acest obicei este de altfel caracteristic în toată istoria balcanică. Poporul românesc a primit pe rând numiri care reprezintau popoare de mult dispărute (Sciți) sau grupe mici de cuceritori trecători. Obiceiul acesta s'a păstrat până la sfârșitul Evului Mediu. Ținând seamă de el, d. Gheorghe Brătianu identifică pe Romani cu «Ungurii» pomeniți de Genovezi în cetățile de pe malul Dunării și mării Negre sau cu acel popor misterios, *V. n. nd.* r. pomenit de izvoarele musulmane din secolul al X-lea și al XI-lea.

Numele etnic de *rumân*, moștenit dela *Romania* bizantină, devenise o expresie cu valoare socială pejorativă, care desemna masa țăranilor legați de pământ. Numele de *Vlah* sau *Blac*, dat acestui popor începând din secolul al X-lea, s'a născut desigur în Balcani. A început a fi aplicat păstorilor, cei dântâi care reprezintă elementul de inițiativă și de libertate în masa aservită a populațiilor romanice. Foarte repede, numirea se aplică la reprezentanți ai unei populații răspândite pe un vast teritoriu, la Sud și la Nordul Dunării. În același timp, se impune și în cancelaria bizantină, deoarece acum poporul românesc începuse să joace un rol istoric bine definit (în Balcani începând din secolul al X-lea, iar în Dacia Traiană din secolul al XIII-lea).

În ultimul capitol, d. Gheorghe Brătianu face o serie de observațiuni asupra istoriei principatelor românești, începând din secolul XIII-lea. Cu această ocazie, el rectifică unele erori ale istoricului francez, cum este afirmația că Românii dela Nordul Dunării a fost legați de mitropolia din Ohrida, lucru pe care îl ia dela istoricul englez Seton Watson.

În volumul de față, d. Gheorghe Brătianu înfăptuește în mod strălucit sarcina de a lămuri pe străini asupra realității istorice a trecutului nostru. Cartea sa nu este însă numai un răspuns unor autori tendențioși sau neorientați. Ea cuprinde ultimele aspecte ale problemei continuității poporului românesc în Dacia Traiană. Este, în același timp, cel mai complet și mai nou îndreptar al atitudinii noastre față de afirmațiile vecinilor. Prin el ni se dă

putința să răspundem la atacurile lor cu argumente științifice ce nu pot fi înlăturate sau ignorate. Este o operă națională deci, pentru care mulțumim autorului și recomandăm cartea unui public cât mai numeros. Stilul ușor și elegant, alături de intensul subiectului, face din această lucrare serioasă de știință o lectură plăcută și extrem de instructivă.

CONSTANTIN I. ANDREESCU

CRONICA MUZICALĂ

Filarmonica. Enescu. Pro Arte. Cuartetul Fundațiilor Culturale Regale. Scherchen. Brailowsky. Soliști români.

La 4 Noemvrie, orchestra «Filarmonica» a intrat în mod onorabil pe mâinile maestrului Alfred Alessandrescu. Ca în fiecare an, o singură dată pe stagiune, dirijorii români, destul de numeroși, sunt satisfăcuți. oferindu-li-se bagheta și delicitatea unei orchestre perfect educate muzicalicește. E aici, în acest fapt, mai mult o chestiune de deferență, de omagiu, decât urmărirea unui scop comercial din partea Direcției Filarmonice. Și d. Alfred Alessandrescu merită incontestabil conducerea orchestrei dela Ateneu, dacă nu pentru vioiciunea și temperamentul demonic care îi lipsește, atunci de sigur pentru modul gingaș și poetic de repartizare a nuanțelor, și pentru preocupările de prezentare estetică a compozițiilor pe care le dirijează. D. Alfred Alessandrescu e un iubitor al formei perfecte, al echilibrului pur clasic; d-sa visează parcă lângă orizonturi elene, aspiră spre un ideal antic. Dela intenția interioară și până la gestul convențional al mâinilor, totul la d. Alessandrescu convergă spre liniște, spre pondere. D-sa e o fire muzicală statică, o natură contemplativă de superioară esență, de aproape înrudită cu a maeștrilor vechi preclasici. O reverie cuminte, ca un cer de sfârșit de vară, ține loc de focul rugului etern care mistue, într'un haos de viziuni, sufletele neliniștite ale titanilor muzicani, din familia căroră George Enescu face parte. Explorator iubitor de subtilități, ca un călător care întârzie ore întregi în admirația unui peisaj, uitând țelul oboselii sale, ori ca un căutător de diamante, orbit de frumusețea minereului și neîndurându-se să curme armonia liniilor naturale, d. Alessandrescu se plimbă printre farmecele sunetelor, cu angelică nevinovăție, ca un copil de zeu, arătându-le cu sfială, temându-se parcă de puterea lor magică.

Ordonându-se acestui crez de limpiditate, distinsul dirijor păstrează și în creațiile proprii, aceeași grijă de contururi pure, de linie impecabilă și suavitate. Nicăieri ca în

mit nu se putea refugia mai bine compozitorul. Acolo e imperiul șters, inactual, propice poetului. În legendă e salvarea visului calm. În lumea ireală și oarecum romantică, a eroilor antici, sunt infinite izvoare de inspirație pentru artistul atent răsfrânt pe trecut. Datând din tinerețea d-lui Alessandrescu, un basm grecesc i-a slujit frumos scopului și înclinațiilor d-sale de evocator al întâmplărilor miraculoase: legenda nefericită a lui Acteon, tânărul îndrăzneț care a surprins din greșeală pe fecioara zeiță a vânătoarei, Diana, îmbăindu-se; fiind schimbat în cerb și fugărit de câinii zeești, Acteon e sfâșiat până la urmă. Conformându-se cu minuțiozitate unui plan strict programatic, poemul muzical merge aproape mână în mână cu textul său explicativ.

Suntem chiar într'o lume quasi-wagneriană de leit-motive, unde putem distinge etapele acțiunii și prezențele celor două personaje principale, după teme anunțatoare în formă identică sau dezvoltată. Inceputul poemului e o vânătoare deschisă, evident, de tradiționalul corn îndepărtat, care va servi la întreaga dezvoltare a primei părți. Mișcarea lentă (*très modéré*) următoare cântă liniștea pădurii de dimineață. În *vif* Nr. 2, ne sunt descrise peripețiile de vânătoare prin tema inițială a cornului, modificată. Apare, în sfârșit, motivul lui Acteon la violoncel, format din trei fragmente, care se vor utiliza în dezvoltare. Re-luată de quartet, tema lui Acteon capătă o tratare simfonică bună. Al doilea motiv, al Dianei, sinuos ca un trup de naiadă apare, strălucește din ce în ce mai mult, până când e anunțat Acteon de trompetă în *ppp*. Indecenta prezență a vânătorului rătăcit revoltă pe frumoasa zână, care aruncă lui Acteon apă vrăjită în obraji și-l metamorfozează în cerb. Contrabașii și violoncelele în triolete agitate derivând din tema primă a vânătoarei reprezintă goana câinilor nemiloși, iar motivul lui Acteon, într'o cromatică simplă, dă în adevăr impresia unui plâns. După o trepidăție imitativă de lătrături și vaiere, iată clipa de groază a sfâșierii, realizată admirabil muzical prin acorduri disonante și de funebre acorduri la alămuri derivate din fragmentul al treilea al motivului lui Acteon. Dacă lucrarea d-lui Alessandrescu s'ar fi sfârșit aici, ni s'ar fi părut mult prea banală și fără un interes special. Însă compozitorul, care e și un poet autentic, și-a dat seama de importanța unui epilog, a unui corolar.

Astfel, d. Alessandrescu adaugă un reușit fragment de un caracter funebru (*lent*, Nr. 29), care comentează ultima fază al programului: Pădurea păstră încă mult timp, ecoul plânsurilor și gemetelor nenorocitului Acteon...

După atâți ani de uitare, poemul d-lui Alessandrescu nu și-a pierdut nimic din valoarea și incantația sa. Nu e nici demodat și nici nu ne amintește influențele de care se spunea că le-a primit

dela lucrările franczei din perioada Debussy. Poemul Acteon e original, solid construit și demn de a fi ascultat totdeauna cu emoție. Dar, mai ales, el trebuie să servească de exemplu compozitorilor români tineri de munca cinstită a compozitorilor mai vârstnici, arătându-le că desuetudinea de care ei sunt amenințați nu vine decât din graba scrisului lor și, aș adăuga sincer, din cauza unei diluate inspirații.

Ceea ce regretăm, este raritatea audițiilor unor compoziții ca Acteon. Trebuie să așteptăm mult pentru ca ele să vibreze în sălile de concert și e necesar ca însuși autorul să renunțe la modestia lui și să le pună singur pe afiș.

În partea I-a a aceluiași concert, ca o contrabalansare a muzicii inteligibile din Acteon, ni s'a servit o lucrare desordonată, cu pretenții de avantgardă. Rău înțeleasă de d. Prokofieff muzica nouă, d-sa a întrebuițat din noile resurse ale modernismului, numai temeritățile și un mod barbar de a armoniza împotriva bunului simț, care mai poate ului astăzi doar pe elevii naivi de conservatoare. Concertul de violină a lui Serge Prokofieff, pe lângă că nu e de loc construit după planul clasic al concertului și care s'a dovedit că e singura formă aptă să primească orice conținut sonor, nu spune aproape nimic. Ideile sunt încălcate ca o Rusie în plină revoluție. Anarhie lirică, dacă mai poate fi numit lirism, acele strigăte demente în registrele orchestrei și preținsele pasaje de bravură a violinei, care în realitate nu sunt decât game curate, în sus și în jos, la dreapta și la stânga.

Solistul concertului, d. Robert Soetens, muzicant eminent și meșteșugar onest, a căutat pe toate căile să salveze dela dezastrul celei mai proaste primiri, o partitură care, dacă am fi fost sinceri, trebuia imediat fluierată.

Am admirat la d. Soetens extrema seriozitate cu care interpreta concertul fără să zâmbească, fără să pufnească în răs. D. Soetens se suggestionase probabil că execută ceva de seamă, și cum măiestria d-sale împlinea fenomenul, concertul căpăta o valoare imaginară, în funcție de degetele abile ale interpretului. Ca totdeauna, entuziasmul publicului a fost mare, grație « primei », audiții, dar succesul se raporta la jocul cald și de virtuozitate a violonistului, și nicidecum nu răsplătea pe creatorul de farse și rebusuri muzicale.

Tot în primă audiție, o compoziție de Marcel Mihalovici, « Capriciu românesc ». Sunt în această lucrare frumoase elemente de folklor și multă sensibilitate. Mai ales sensibilitate. Capriciul e oarecum deslănat și pare prea lung, fără să fie însă lung. Cusur de conținut și nu de dimensiuni. Față de celelalte compoziții anterioare, d. Mihalovici se prezintă mult mai evoluat, mai desbărat de formule aride și de prețiozități ro-

mantice. D-sa este cred, la Paris, pentru moment, singura valoare componistică strălucită, după cum în țară ne punem nădejdea în d-nii N. Buicliu și Paul Constantinescu.

Succesul real al concertului condus de d. Alfred Alessandrescu, l-a constituit pasionata execuție a dificilei «Tzigane» de Ravel, datorită d-lui Robert Soetens și «Pacific» de Honneger. Simfonicul următor dela Ateneu s'a bucurat de soliști de calitate în interpretarea «Requiemului» de Mozart. Permanentei lipse de contact cu auditorii din sală, atribui tracul încercat de d. Radu Constantinescu, care a executat concertul Nr. 2 de Rachmaninoff, trac dus până la atrofia oricărui control digital și a unei totale absențe afective.

Credem că d. Radu Constantinescu a comis o eroare, prezintându-se cu un concert care nu este de talia sa, ci e mult prea greu pentru mijloacele d-sale tehnice.

Aceeași eroare a mai comis-o și d. Ovid Drâmba anul trecut cu concertul în la minor de Schumann.

Ar fi o bună măsură, dacă tineretul muzical care dorește să îmbrățișeze cariera solistică și să dovedă de aptitudini, să aibă gratuit o dată pe lună la dispoziție o orchestră simfonică, care să-l acompanieze o oră, pentru ca să se deprindă. Eventual s'ar putea realiza aceste ședințe, sau la Radio cu auditori, sau în cadrul unor concerte populare cu prețuri minime. Avem pianiști buni, însă foarte crispați la estradă, chiar în simple recitaluri. Atunci când rareori le vine rândul la Filarmonică, primesc câte o pedeapsă pe care nu o merită.

Voi numi aici câteva din talentele autentice românești demne să figureze la Filarmonică în calitate de soliști: d. M. Brucăr, cu concertul în do major de Beethoven, d-ra Lidya Degen cu concertul în sol major de Beethoven, d-ra Elvira Loebe, d. Alexandru Demetriad, d. I. Pruner. Toți aceștia însă ar avea nevoie de o prealabilă pregătire scenică pentru a-și anula febra și a deveni ceea ce sunt, demonstrând, în interpretarea unei piese, întregul lor talent. Chiar dintre pianiștii mai în vârstă, mai cunoscuți, au mai rămas unii încă timizi, când e vorba să cânte cu orchestra. Exemple destul de dese am avut la Radio, unde nu recunoaștem decât vag, glorioasele mâini ale consacraților și consacratelor.

D. George Georgescu a fost, ca totdeauna, un acompaniator perfect în concertul Rachmaninoff, după cum în «Carnavalul» de Dvorak a încercat toate măștile de stil, a glumit discret cu fiecare instrument. Însă publicul din sala Ateneului venise în special pentru «Requiemul» de Mozart într'o distribuție onorabilă din care a făcut parte d-na Rosl-Bauman-Rădulescu, Medi Fabritius, Aurel Alexandrescu și dr. Alfred Witing. Partea corală

susținută de « corul Bach » dela Biserica Neagră din Brașov, sub conducerea minunată a d-lui Victor Bikerich. Requiemul de Mozart! Opera testamentară a marelui salzburgian despre care s'a scris atât de mult, urmărindu-se parcă desvăluirea misterului care planează asupra împrejurărilor ei de creație. Era în 1791. Mozart, bântuit de nevoi materiale, lucra la « Flautul Fermecat ». Intrerupându-și lucrul, pleacă la Baden, unde își botează ultimul copil cu numele de Franz Xaver Wolfgang, poate în amintirea celui mai bun prieten al său, Süßmayr. Intors la Viena, se închide în casă și își reia solitar lucrul; avea însă impresia unei greutăți care îi apăsa pieptul. Străzile orașului dogoreau și ele de căldura lui Iulie. Mozart avea amețeli și se simțea din ce în ce mai slăbit. În aceste dispoziții, aude într'o zi că cineva bate încet la ușa lui. Spunându-i să intre, compozitorul vede în fața lui o făptură înaltă îmbrăcată în cenușiu. După reci formule de politețe, omul îi dă lui Mozart o scrisoare închisă, pecetluită, fără nici o inițială, fără nici un indiciu al expeditorului și nesemnată. Deschizând-o, Mozart începe s'o citească. Anonimul debuta cu banale complimente la adresa « maestrului de capelă » arătându-i marea lui admirație și-i cerea să fixeze un preț pentru comanda unui « Requiem ».

Mozart simțe că se înăbușă, că toată căldura de afară și a trupului se preface în curenți reci de gheață. I se cerea să compună Requiemul în cel mai scurt timp. I se făcea de asemenea cunoscut ca să nu încerce să afle cine e autorul acestei comenzi. Chinuit de coincidența dintre mizeria și boala sa, și scrisoarea bizară, Mozart ajunge la concluzia că numai diavolul i-a trimis-o. Crede într'o halucinație. Până la urmă, conchide că e un mesagiu al Morții. Faptul era mai mult decât banal. Contele Walsseg un amator de muzică, făcuse comanda. Evenimentul prozaic filtrat prin sensibilitatea ascuțită de boală a lui Mozart a slujit realizării unuia dintre cele șapte minuni ale muzicii.

Venirea lui George Enescu în țară a adus modificări, nu numai în sufletele melomanilor, dar și în obișnuita ordine a concertelor simfonice. Muzică genială se poate face și ziua în amiaza mare, nu numai la lumina candelabrului. Cu o energie de supra-om, Enescu de săptămâni de neodihnă se sbuciumă aici în București și împlinește Scriptura muzicală românească. Istovitoare concerte de solist unde și-a potrivit geniul cu toate temperamentele pianului. Enescu cântă cu oricine. El rămâne Enescu. Diferențele însă sunt lesne observate. Cred că un muzician de talent nu are ce câștiga cântând cu acest olimpic scripcar.

Dimpotrivă, George Enescu copleşește. De aceea toți pianiștii români acompaniatori ai zeului dela Liveni par șterși, fără im-

portanță. Violina maestrului nu mai are nevoie de nici o tovarășie. Dar dacă e vorba ca George Enescu să-și servească compatrioții, atunci el se sacrifică, consacrand pe câte un tânăr, și compromite pe câte unul mai bătrân. Maestrul George Enescu e de o dărnicie fără seamăn. În afară de concursul scenic, alăturându-se de toți pianiștii României, d-sa mai împarte și certificate prin care recunoaște anumite valori care au solicitat petecul de hârtie. Acest lucru îl face în fiecare an, și cum de sigur George Enescu nu ține socoteală pe cine promovează, poate va veni și vremea când un pianist român se va lăuda că are nu știu câte certificate eliberate de maestru!

Violonistul Enescu e atât de mare ca și dirijorul. Și invers. În compoziție, el atinge identice piscuri de sublim. E peste tot egal cu el însuși, ca și simbolul lumii, ca și ideea divinității. Enescu nu intră în hotarele criticii. Rândul de elogiu e plat pentru acest mag al strunelor. Ca și cum am declara: Dumnezeu este sfânt. Arcușul, bagheta și condeiul, pentru Enescu sunt fața întreită a Cerului. Simfoniile de Beethoven? Furtunile spiritului omenesc cărora el le știe rostul. Intâia furtună, în do major, mai calmă și mai melodică, soră bună cu gândurile lui Mozart, simfonia a II-a, de o noblețe și o mândrie romane, Eroica, simfonia IV-a vioaie și blândă în același timp, a V-a, plină de imaginație, Pastorală mișunând de peisaje, simfonia VII-a cu allegretto-ul celebru, a VIII-a de o savantă instrumentație și bogată în ritmuri, și ultima, un poem de libertate și revoltă. Fiecăreia dintre ele, George Enescu i-a găsit cheia de boltă spre intîmul secret de emoție, pentru că marele nostru maestru e înrudit sufletește cu Beethoven. Parcă și fizic a început să-i semene. Creștetul ia forma leonină, semn al imensei singurătăți, al tăriei ultime. Dar iubirea noastră îl împresură. Marele om de muzică a fost înțeles de noi. Și Marele Ctitor al Artei românești, M. S. Regele Carol II, iubitorul de serafi, a bătut ca o medalie, clipă rară în Istoria Țării, decorând pe Enescu. Se va spune astfel cândva: era prin 1937...

«Pro-Arte» e în anul al șaselea de activitate. Pentru o asociație de artă e mult, aș îndrăzni să spun că e chiar o bătrânețe relativă. Dar directorul întreprinderii e tânăr și neobosit. Lucrează intens pentru idealul său interior, care, bineînțeles, ca totdeauna, pe plan exterior, nu corespunde marilor exigențe. Ultimele ședințe muzicale a conservatorului «Pro-Arte» au fost închinare lui Beethoven și Franz Schubert. Avem de reținut dela aceste două ședințe, două nume: al d-rei Madeleine Cocorăscu, pianistă, și al d-nei Valentina Crețoiu-Tassian. La ședința Schubert, menționez frumosul debut al trioului Boniș, și revenirea ca solistă a d-rei Elvira Loebe. D-ra Cocorăscu cântă mult prea rar pentru posibilitățile d-sale. Dintre toate pianistele țării, d-sa are repertoriul poate cel mai complet pentru o carieră strălucită, și, aș cuteza să adaog: in-

ternațională. În privința succesului peste hotare a muzicanților noștri: el e astăzi numai în funcție de relații. Teoria meritului a sucombat. Chestiuni de legații, de valută, de repertoriu și alte considerente nemuzicale, hotărăsc câteodată un drum de solist. D-ra Madeleine Cocorăscu a trăit departe de toate acestea. Este o izolată, o singuratecă ancorată ca o corabie cu visuri de cheiul negru al pianului. Zidită de vie în ea, ascultându-și numai fluxul lăuntric, care este ecoul tuturor vieților prezente și viitoare, d-ra Cocorăscu cântă și își povestește aspirațiile sau își arată tristețile cu o simplitate fără seamăn. D-sa se destăinuște direct, caută parcă un prieten în recitarea subiectivă a suferinții proprii. Apasionată! Câți pianiști nu o încearcă aici în București să-i afle comorile de sensibilitate. Cine nu a cântat-o la noi în țară, și în câte moduri stranii; unii au realizat prin brutalitate un fals caracter beethovenian, alții au executat variațiunile cu « mièvrerie », făcând din final o dantelărie mozartiană. Greșeli de interpretare și confuziune a stilurilor. Cred că un muzician, un pianist e cu atât mai de seamă, cu cât știe să redea stilurile; e un secret care purcede numai din intuiție. Nuanțele se învață, tehnica se capătă; aflarea stilului propriu a compozitorului se face integrându-te intuitiv veacului său, înțelegându-i într'o clipă epoca, corespondențele lui, auzind, într'o bătaie de sunet, o schimbare de regim. Cunoștințele căpătate au o importanță foarte mică. Ele punctează ca un contur de hartă pe unde trebuie să-ți plimbi instinctul. Restul se face misterios. Nici o analiză cât de expertă nu poate preciza *de ce* Beethoven are într'o execuție perfectă un caracter mai eroic, mai uman, decât Mozart. Nu e o chestiune de percuție a degetelor și de amploare musculară. S'au văzut pianiști de o proverbială slăbiciune fizică, executând cu o forță titanică pe Beethoven și regăsindu-i suflul autentic.

D-ra Cocorăscu are această intuiție. Pe lângă puterea tainică de a diferenția inspirațiile, d-sa posedă și o energie în atac adecvată caracterului beethovenian. Astfel că « Sonata appassionata » a fost redată în spiritul ei autentic, furtunos. Când Beethoven a fost întrebat asupra sensului Appasionatei, răspunse: ceteți Fortuna. Suflul shakespearian se resimte și în *presto*, care, întrebându-ți buna caracterizare a lui Cortot, e o învătejire de Menade, o bacanală furioasă. În d-ra Cocorăscu avem cea mai bună interpretă a lui Beethoven. O așteptăm în recitaluri proprii, unde ne-ar putea da în măsură integrală posibilitățile sale pianistice, dintre care vigoarea, pasiunea e mai accentuată. Nu știm iarăși din care motive, pianista dela Pro-Arte nu cântă cu Filarmonica. De ce nu o invită nimeni să cânte la Ateneu? Dirijorii noștri pot găsi în d-ra Cocorăscu o solistă, a cărei prezentare și colaborare le va face cinste.

Cu totul altfel se înfățișează d-ra¹Elvira Loebe. D-sa e mai complicată în redarea unei linii melodice. E mai rafinată. Are mai multe preocupări « moderniste ». Caută efecte: impresie. Totuși Schubert, atât Sonata executată la Pro-Arte cât și Impromptu-ul în fa au fost Schubert și nu altceva. Pe lângă asta, găsim la d-ra Loebe o probitate a studiului care ne determină să sperăm mult dela tânăra pianistă, apreciată cum se cuvine și în streinătate. D. George Cocea a reușit la ultimele două conferințe experimentale să aducă lume și să facă săli arhipline. Ele au început iarăși să intereseze publicul. De altfel, una din particularitățile ședințelor dela Pro-Arte e tocmai inegalitatea lor. După câteva slabe, urmează câte una de valoare care repară totul și atrage auditori.

Atrag atenția d-lui George Cocea asupra variației de conferențieri. Ea lipsește. Trebuie odată să se facă apel la muziciani, la dirijori, la soliști. E mult mai interesant de auzit cum înțelege un solist pe un compozitor decât un critic bunăoară. Am vrea să ascultăm câteodată la Pro-Arte și lucruri de specialitate, nu numai biografii și fapte superficiale. Lucruri vii, concepții personale, expunere interesantă, asta pretinde asistența numeroasă dela Pro-Arte. Sperăm că d. George Cocea va ști să remedieze și acest rău pe viitor: al conferențierilor.

Sub auspiciile Fundațiilor Regale au loc concerte bi-lunare la sala Dalles, sâmbetele după amiază. Ele au un scop de popularizare a muzicii de cameră. De aceea școlile, elevii și elevele sunt aceia care constituiesc publicul. Astăzi, după ce am ascultat aceste concerte și le-am apreciat în justa lor valoare, se poate afirma că ele ar trebui să aducă și alt auditor decât simpli școlari. Publicul matur, neparticipând la concertele Cuartetului Fundațiilor Culturale Regale, comite iarăși greșala, crezând că în reclamă și preț constă meritul unui concert. În adevăr, prețurile sunt foarte mici la ședințele de muzică de cameră ale Fundațiilor Culturale Regale și afișajul nu e în cinci colori. Dar artiștii executanți sunt dintre cei mai de seamă în formația cuartetului. În primul rând, avem în d. Anton Adrian Sarvaș un violonist expert în muzica de ansamblu, un artist onest și muncitor, adânc cunoscător al secretelor acestei muzici ideale: muzica de cameră. D. Victor Predescu, secundantul d-lui Adrian Sarvaș, un element de valoare, violonist studios, cu un ton cald, insinuant.

D. N. Apostolescu, violist îndemânat și căutător de noi expresii, și d. Iuliu Boniș, violoncelistul în care ne punem mari speranțe și îl așteptăm să se manifeste totodată și ca solist. Ceea ce a realizat d. Adrian Sarvaș, constituind cuartetul Fundațiilor Culturale Regale, e un lucru cu totul neobișnuit la noi, când știm

cum aici în țară toate grupările de acest soi se disociază, și dispar. Quartetul d-lui Sarvaș trebuie susținut din toate puterile, pe toate căile, și, mai ales, trebuie să fie ascultat de un public cât mai numeros. Ședințele sale au o valoare cel puțin egală cu a conferințelor dela Pro-Arte. Iată pentru cele ele sunt demne să intereseze pe toată lumea melomană. Intre soliștii care au dat concursul concertelor quartetului, am remarcat frumoasele calități de pianist a d-lui Pruner junior și vocea agreabilă a d-lui Aurel Borneanu.

Aducerea în țară a lui Scherchen a stârnit ceea ce se numește un mic scandal muzical. Marele dirijor a fost vizat de unii critici în principiile sale politice, confundându-se încă odată arta adevărată cu părerile sociale. Pe noi nu ne interesează dacă d. Scherchen e dela Nord sau dela Sud, de stânga sau de dreapta. Artistul iese din contingente. Cu atât mai mult un om de geniu ca d. Scherchen. Am auzit din partea unor domni din orchestra Radio, cum face repetiție d. Scherchen. Câtă minuțiozitate, ce preocupat e de amănunt, de cel mai mic semn. Chiniue orchestranții până la istovire. Muncă de titan, continuă. Oare cine la noi mai repetă așa, în afară de d-nii George Georgescu și Enescu? Și totuși d. Scherchen a fost criticat. I s'au adus fel de fel de reproșuri. Nu voi face nici o critică a criticei. D. Scherchen nu trebuie apărat. Nu are de ce. Când vom avea noi ocazia însă, să mai ascultăm simfonia de Haydn (militară) atât de exact redată, atât de clară? Orchestra Radio căpătase virtuți de Filarmonică. La prodigiousul succes a d-lui Scherchen, a contribuit și venirea ca solist a lui Alexandru Brailowsky, marele pianist rus. D. Brailowsky, stăpân, prea stăpân pe gloria lui, și-a permis să se prezinte cu orice în fața publicului. Nu știu ce capriciu l-a hotărât să execute concertul în sol minor de Mendelssohn. Poate, pentru că e cântat foarte rar. Dar cât cristal în sunete, ce bravură în final! D. Brailowsky e fratele mai mic în sonoritate a lui Horowitz. Mai puțin reușit în concertul de Liszt, d. Brailowsky s'a achitat totuși onorabil și de romantica piesă în care d. Dinu Lipatti a excelat în începutul de stagiune simfonică. Siguranță, forță, entusiasm, temperament, iată calitățile pianistului Brailowsky. Unele confuzii de nuanțe, de libertinaje au pervertit caracterul concertului de Liszt, în *andante* mai ales. D. Brailowsky ar merita să cânte cu Filarmonica, tot astfel cum a cântat și Arthur Rubinstein, în stagiunea trecută.

D-ra Madeleine Cocorăscu și Rodica Soutzo, iată singurii soliști mai importanți din toamna aceasta. Ambele pianiste au cântat cu orchestra Radio. Pianistii au renunțat la concerte. E o tăcere înfricoșătoare. Se pregătește ceva grav, sau e sfârșitul bu-

curiei lui Apollo? Nici un recital, fie cât de prost, care să demonstreze o desbatere oarecare. Nimeni nu mai riscă o seară la rampă. Intrăm iarăși în zodia gloriilor străine. Românii adorm din nou, se închid și studiază la ei acasă. Incepe hibernarea pianiştilor până la primăvară. Ce tristețe!

VIRGIL GHEORGHIU

ACTUALITĂȚI CULTURALE EUROPENE

UN NOU CLAUDE BERNARD

În același an când, în România, Principele Carol de Hohenzollern inaugura lunga și dreapta lui domnie, curmând astfel toate «controversele» între familii pretendente, în anul 1866, în Franța — mai corect în Europa — un mare prinț al științei, fiziologul Claude Bernard, una, într'o operă de înfrățire și colaborare, toate eforturile răslețe ale savanților prezenți și trecuți. Această operă se intitula, modest, «Introduction à la médecine expérimentale». În realitate, ea era o adevărată Magna Charta, o constituție scrisă a adevărilor biologice fundamentale. Se afirma într'însa existența unor fenomene comune tuturor felurilor de viețuitoare. Se arată cum dela infuzorii la vertebrate, tot ce trăiește, ascultă de o mare lege unică, compusă din legi de amănunt, în fața cărora toți, animale și vegetale, sunt egali. Niște legi cu totul altfel decât fuseseră vechile «forțe directrice» ale animismului și vitalismului, care, asemenea codurilor reacționare, erau acum svărlite de o parte. Noul «statut fundamental» se întemeia pe principiul clar și net al experienței și pe acela al dovezilor de fapt. O eră nouă începea. «Influența — scria, în 1866 Pasteur, discipol al lui Claude Bernard — influența acestei cărți va fi imensă; cetirea ei va lăsa o impresie așa de puternică, încât nu ne putem împiedica de a socoti că un spirit nou va izvorî dintr'însa, și care va însufleți alte frumoase lucrări».

Profeția lui Pasteur s'a adevărat, începând cu propriul său exemplu personal. De atunci încolo, științele naturale au fost (și sunt încă) dominate de ideile generale și sintezele teoretice ale acestui ilustru nomotet: ideea de nutriție privită, dela el încolo, altfel decât ca un dejun sau supeu voluptos (biologia veche nu admitea nutriție la plante, pentru motivul că n'aveau... tub digestiv); ideea de aliment conceput ca un simplu capitol de energetică; distincția între viața celulară și viața «generală» a ansamblului, a «organismului»; distincția între cele două elemente ale celulei: elementul activ, protoplasmic, și materiile de rezervă; viziunea, de o majestuoasă simplitate, a corpului viu, sediu al unor permanente sosiri și plecări de energie, viziune pe care

cercetările de mai târziu nu numai că n'au infirmat-o, dar au ratificat-o și îmbogățit-o neconținut.

Astfel, și exact cum prevăzuse Pasteur, articolele de cod ale celebrei «Introducere» n'au încetat nici un moment de a fi «actuale», de a avea «putere de lege».

Decât, la această actualitate, dacă se poate zice *cronică*, în zilele noastre, i se mai adaogă una, mai momentană și mai urgentă. Se simte nevoia unui nou Claude Bernard. Cercetările prezente reclamă o sinteză de genul celeia a celebrului fiziolog. Lucrările răzlețe și mai mult sau mai puțin monografice, care s'au născut din impulsul ideilor generale ale lui Claude Bernard, cer a fi organizate în idei încă mai cuprinzătoare și mai limpezi. Sunt, astfel, momente istorice când, pentru a se putea propăși, e necesar un bilanț și o punere la punct sistematică a tuturor cunoștințelor. În deosebi, această necesitate provine din prea marea valoare a cercetărilor urmărite izolat, precum și din prea marea lor diversitate, dintr'o supărătoare heterogeneitate aparentă, care cere o readucere la unitate și o punere în factor comun.

Ca să înțelegem de ce știința vieții străbate azi o criză acută — criză de creștere, cu dificultăți ce trădează nu slăbiciune ci exces de forță — e de ajuns să spunem că o nouă biologie e tocmai pe punctul de a se naște din sforțările: de o parte, ale fizicienilor, de alta, ale psihologilor.

Concepția cam vag energetică a lui Claude Bernard se precizează. Fiziologul e ispitit să reducă viața întreagă la fenomene electrice de polarizare, ondulație, isocronisme, depolarizări, bombardamente de «quanta» determinate, măsurători de durată, periodicitate, frecvență, etc., etc.

De altă parte, experiențe niciodată desmințite dovedesc că orice manifestare de viață este, în același timp, fizică și psihică. Psihism fără substrat organic nu există. Experiența și observația nu ni-o arată nicăieri. Și invers: fenomen fiziologic, fără un cât de elementar acompaniament sufletesc, iarăși nu se cunoaște în realitatea experienței. Iar legătura dintre cele două «substanțe» este nu numai indisolubilă, ci și incomprehensibilă, ireprezentabilă. De aici renunțarea cuminte de a se cerceta modalitățile și mecanismul «raportului psihofizic». În loc de asta, se constată faptul simplu al caracterului totdeauna dublu: corporal și spiritual, a tot ce e manifestare a vieții.

Conceptul metafizic al «inconștientului», pus în onoare de Leibnitz și tras, pentru o ultimă oară, de păr de Freud, este astăzi părăsit prin ignorare indirectă. Intr'adevăr, în psihologia contemporană, sau se exclude conștiința (cum fac behavioriștii), sau se consideră conștiința (cum face Janet) ca o mică perfecționare suplimentară a actelor. Nu există «act conștient»,

zice Janet (deci nici inconștient), ci doar acte mai conștiente decât altele (respectiv « mai puțin inconștiente »). Actele nu sunt inconștiente sau conștiente; ele sunt psihice. Câteodată, foarte rar, ele prezintă o mică particularitate de amănunt care se numește « conștiință ». Dar nu sunt prin asta « mai psihologice » decât cele ce n'au acea particularitate (ba chiar uneori dimpotrivă; astfel visul, care nu este ceva « conștient », e mai bogat psihologicește decât o simplă percepție).

S'a terminat — și probabil pentru totdeauna — cu ideea simplistă a unor acte pur organice, a unor fenomene numai fiziologice. S'a terminat, pe de altă parte, cu confuzia dintre « fără suflet » și « fără conștiință ». Acum « fără suflet » e sinonim cu ceva mai grav, cu: « fără viață ». Manifestările acesteia din urmă sunt considerate ca ceva *totdeauna dublu*. Acest caracter « totdeauna dublu » e constatat azi ca un simplu fapt de experiență. In ce consistă conjugarea celor două elemente, — care e mecanismul acestei juncturi, — este o problemă din cele care s'au părăsit. Poate numai provizoriu. Dar deocamdată sigur și efectiv. Și astfel, printr'o paradoxală reîntoarcere a lucrurilor, modestia științifică duce la un rezultat oarecum identic aceluia la care dusesse odinioară temeritatea metafizică: la o fuziune între psihologie și fiziologie.

Ca mai interesantă și strălucitoare manifestare a acestei fuziuni este așa zisa școală configuraționistă (Gestaltpsychologie), unul din cele mai prestigioase curente ale gândirii contemporane, și care constituie o a treia importantă « linie de fapte » al cărui terminus este iarăși necesitatea imperativă a integrării tuturor cunoștințelor noastre relative la viața, într'o sinteză de gen Claude Bernard.

Această « psihologie a formei » pleacă dela observarea fenomenelor sufletești și ajunge la un fel de sistem grandios cosmic, cuprinzând tot ce există în univers. Ne propunem, într'o cronică viitoare să ne ocupăm în mod special de aceasta. Deocamdată, vrem doar să arătăm cum configuraționiștii caută să arunce o dublă punte între animat și inanimat de o parte, între sufletesc și fiziologic, de alta.

Toată lumea știe ce este o melodie muzicală. Este o reuniune de sunete într'o anumită figură. Această formă e o realitate. Ca probă, ea poate rămâne constantă chiar dacă i se schimbă tot conținutul. O melodie se poate « transpune » pe orice regiune a portativului. Figura ei formală se păstrează identică. Căci e mai mult decât o îmbinare de elemente. Este o *organizație*, cu părți ierarhizate, în dependențe variate, fiecare unitate a totului având cu celelalte, precum și cu ansamblul, un fel de solidaritate perfect asemănătoare aceleia care leagă organele unui organism, țesuturile unui organ, celulele unui țesut.

Dar — zic gestaliștii — această structură organică nu-i comună numai psihologiei și fiziologiei; ea se găsește și în lumea pur fizică. Când încercăm o sferă cu electricitate, sau când îi mărim sau îi micșorăm încărcătura existentă, energia electrică nu se distribuie la fel în tot cuprinsul acelei mase materiale, ci după niște anumite raporturi, ca după un fel de plan preconcepțuit. « Transpunem » fenomenul mai sus sau mai jos pe portativul amperajului? Ceva rămâne constant: modalitatea distribuției, melodia energetică, dacă se poate spune.

Decât, nu orice prezență materială este o « formă », o « structură organică ». Trebuie oarecare proximitate între molecule, oarecare vecinătate. Două aglomerații materiale prea departe una de alta, nu formează o figură. Distanța în *spațiu* e condiția configurațiilor fizice, după cum distanța în *timp* e aceea a configurațiilor psihice. (Dacă notele unei fraze muzicale ar fi sunate la interval de cinci minute una de alta, ele n'ar mai constitui o melodie, o « formă »).

E foarte curios cum dintre cele trei soiuri de « Gestalt »: suflatească, fizică și fiziologică, aceea pe care gestaliștii o studiază cel mai puțin e cea fiziologică.

În fond, nu e chiar așa de curios. Căci aici intervine un mare sentiment de răspundere. Într'adevăr, în acest moment fiziologi străluciți ca Lapique, Sherrington, Fessard, Laugier, Adrian, Keith Lucas, Piéron și alții (printre care și românul G. Marinescu) urmăresc cercetări amănunțite și circumspecte asupra « curențului » nervos, asupra modului său de propagare, asupra felului cum trecerea sa prin țesuturi determină formarea de zone electrice, ionizări speciale, un fel de hărți geografice, compuse ad-hoc și temporar, din substanța celulelor corpului. Se măsoară, se emit ipoteze, se verifică cu aparate sau cu calcule matematice, într'un cuvânt o activitate enormă se desfășoară, pentru a se prinde ceva din secretul acestor « configurațiuni », efemere ca cele psihice, materiale totuși, exact ca și cele fizice. Ca dovadă că au câte ceva comun cu amândouă celelalte, este că ele depind, deopotrivă, de factorul timp și de factorul spațiu. Proximitatea locală a elementelor anatomice joacă, în fiziologia nervoasă, un rol tot atât de mare cât și proximitatea temporală, viteza de succesiune între două « stimuluri », durata fiecăruia, frecvența de undă, etc.

Și « gestaliștii » nu cutează să se apropie cu afirmații prea precise într'un domeniu unde lucrările sunt în toi, lucrări multe, conștiincioase, variate, și, în fond, conduse într'un spirit gestaltist pur, deși nemărturisit și chiar adesea nebanuit de cercetătorii respectivi. Astfel că rezerva configuraționistilor pentru configurațiile fiziologice este explicabilă și de altfel, sperăm, provizorie.

Căci ea nu trebuie să se eternizeze. E drept — cum am mai reamintit-o — că neurofiziologii contemporani fac gestaltism fără s'o știe, așa încât nu pot decât aduce servicii școalei configuraționiste. Decât aceste servicii sunt pur negative: cercetările lor *nu pot dăuna școlii*; dar nici nu pot aduce progrese apreciabile la capitolul « configurațiilor fiziologice », lăsat în părăsire. Este nevoie ca, pe deasupra lucrărilor de amănunt ale neurofizioliștilor, gestaltismul să ia în mână din nou problema « formelor » fiziologice.

Și cu aceasta ajungem oarecum la concluzia prezentei cronici. Suntem convinși că « știința formei », noua știință care se enfiiripează acum, are în fața ei un câmp aproape virgin de cercetări care nu așteaptă decât să fie fecundat. Acest domeniu este acela al celor cinci probleme despre care nu se poate spune dacă aparțin mai mult fiziologiei sau mai mult psihologiei: capitolul atenției, al somnului, al emoției, al efortului și al oboselii. Cineva care a studiat, fie psihologia, fie fiziologia, va recunoaște numai-decât caracterul amfibiu al acestor chestiuni. Și, de asemenea, va subscrie la această afirmație a mea — concluzie a unor îndelungate reflecțiuni — cum că atenția, emoția, somnul etc., sunt mai mult decât niște simple *acte* (cum ar fi actul de a fugi, sau de a mânca, sau de a iubi, sau de a vorbi): sunt, în fond, niște forme fiziologice generale, niște regimuri organice distincte, niște instalațiuni funcționale ale întregului corp viu. În somn, e un fel de uniformizare funcțională generală. În atenție, e un fel de dimorfism: o regiune minoritară se turbură, iar « restul corpului » imită parcă instalația anestezoidă a somnului. La emoție se turbură, iar « restul corpului » imită parcă instalația anestezoidă a somnului. La emoție se turbură succesiv și intens toate regiunile. La efort...

Dar nu vreau să fac aici teorii proprii. Mă mărginesc a socoti că e oricând legitim să indici cum, într'o anumită direcție, cercetările au șanse să fie fecunde. Cele cinci configurații fiziologice fundamentale de care vorbeam ni se par tocmai a fi tot atâtea bogate mine de explorat. Și cred că instrumentul de foraj, mijlocul de investigație, este fenomenul fiziologic fundamental al *turburării funcționale*.

Iar acesta ne reîntoarce la Claude Bernard.

E timpul să i se recitească opera. Acolo se va găsi ce trebuie pentru ameliorarea punctului de plecare.

Niciodată ca azi, multiplicitatea difuză (și chiar confuză) a cercetărilor relative la viață nu a reclamat mai imperios un spirit sintetic de speța lui Claude Bernard.

D. I. SUCHIANU

FENOMENE ȘI TENDINȚE ECONOMICE ACICLICE

După o anumită teorie, evoluția ciclică a economiei moderne este astăzi interferată de o tendință de scădere lentă, dar continuă a prețurilor, tendință care — fără a fi deviată — încadrează fluctuațiunile trecătoare de creștere și descreștere a prețurilor. Fenomenul a început să se manifeste de prin 1927, apărând în prima ei fază ca o reacție caracteristică deflației, ce a urmat revalorizării engleze, reînțoarcerilor la etalonul aur și stabilizărilor din a doua jumătate a decadei trecute. El este însă considerat a fi de lungă durată, originea lui fiind așa numitul «paradox al standardului aur» (Cassel). Multă vreme de acum încolo, o putere de cumpărare stabilă a monetelor cu bază de aur va fi condiționată de o perseverență și progresivă reducere a *cererii* de aur. În cadrul larg al acestui fenomen, repriza relativă a prețurilor, ce a avut loc în ultimii ani, trebuie socotită a fi, fundamental, consecința reflatiei deliberate sau forțate, care a avut loc începând din toamna anului 1931. Reflatie care nu înseamnă altceva decât că statele capitaliste au trecut dela tradiționalul mecanism al administrării ofertei de mijloace de plată după nivelul ofertei de aur, la o politică în cadrul căreia rezerva de aur monetar este determinată de nivelul ofertei mijloacelor de plată necesare. Ceea ce echivalează, într'adevăr, cu o diminuare a cererii de aur,—de-a-lungul unei perioade de câțiva ani,—fapt ce explică fundamental creșterea indicelui general al prețurilor.

Economiștii de marcă nu consideră fenomenul creșterii prețurilor decât ca o «trecătoare reînțoarcere la hausse-ă», aceasta cu atât mai mult cu cât reînțoarcerea a fost hotărîtor favorizată de febra înarmărilor și aprovizionărilor cu materii prime, — prin urmare de o manifestare cu caracter tranzitoriu. Cele mai noi date asupra nivelului prețurilor par a confirma acum această credință. Astfel, prețurile materiilor prime au înregistrat scăderi spre sfârșitul lunii Octombrie și în prima jumătate a lunii Noembrie. Tendința a afectat unul dintre metalele cele mai cerute: cuprul. Textilele au cunoscut o depresiune apreciabilă. Dar mai mult: indicele *general* al prețurilor de gros (indexul complet al revistei *The Economist*) era la începutul lunii Noembrie cu 1,3% sub nivelul pe care-l avea cu două săptămâni mai înainte. La fel, indicele complet Irwing Fisher în America (cu 1,4%). Indicele «*Economist*» al materiilor prime a scăzut în același timp cu 2,2%. În Statele-Unite cu 3,3%. Ceea ce e semnificativ este că *tendința e exact inversă celei din perioada corespunzătoare a anului 1936*. Și dacă această tendință se dovedește a fi persistentă, atunci ea este de natură să contrarieze și speranța născută de pe urma creșterii

producției de aur în U.R.S.S. și al suplimentului de ofertă aferentă, speranță care făcuse acum un an pe Keynes să afirme că « muza istoriei este înclinată spre ironie » de vreme ce « eficiența comunistă, în extracția aurului, poate să servească la susținerea sistemului capitalist pentru încă un timp ! » (« Economic Journal » 183. Sept. 1936, p. 418).

Aceste constatări sunt instructive, acum când lumea prevede o nouă criză, și când previziunile referitoare se orientează, după fenomenele petrecute în toamna aceasta la bursele americane și la bursa din Londra, și după ideea periodicității crizelor, — cu alte cuvinte, după o bază teoretică pe care o putem califica astăzi drept unilaterală, dacă nu și preconcepută.

Nu vom să spunem că s'ar putea reduce cauzalitatea aciclică la un singur adevăr, de pildă acela care se desprinde din analiza evoluției raporturilor dintre cererea și oferta de aur, raporturi totuși esențiale într'o economie cu bază de credit și condiționată de oferta de aur, chiar dacă temporar fără etalon-aur. Voim să spunem însă că lucrurile sunt mai complicate și că, alături de problema relației dintre ofertă și cerere de aur monetar, avem de aface cu un dezechilibru *funcțional*, care, — în cadrul unui proces de transformare a regimului teritorial al raporturilor economice internaționale, început odată cu încheerea păcii, și de redistribuție a izvoarelor de bogăție pe criterii de putere, — a copleșit și depășit instrumentația conjuncturală-tip. Că deci, previziunile perfect logice sunt principial de înlăturat. Că, în orice caz, ele nu se pot baza substanțial pe ideea de *recurență* a manifestărilor caracteristic ciclice, idee care permite să se exagereze semnificația fluctuațiilor bursiere, care pot să fie totuși numai locale și tranzitorii.

* * *

De pildă: depresiunea bursieră dela New-York, care a început de fapt încă dela mijlocul lui August, și, în cadrul căreia, unele valori au pierdut mai mult de 50% dela nivelul pe care-l aveau, nu are caracterul unui crach. Nici cei mai pesimiști nu, au identificat-o cu criza dela 1929. Comparația a fost făcută cu aceea din 1920—1921 și cu aceea din 1907. Dar și aceste asimilări au, deocamdată, valoare numai din punctul de vedere al amplitudinii fluctuațiunii, căci originea depresiunii recente nu este asimilabilă cauzelor — pur economice (ciclice) — ale crizelor antebelice. De altminteri, chiar din ziua de 27 Noemvrie, la New-York cotele au început să se amelioreze. Iar d. Morgenthau, secretarul de Stat al Tezaurului, într'un raport oficial asupra mersului afacerilor, ajunge la concluzia că în Statele-Unite, « circumstanțele sunt favorabile pentru o creștere continuă a nivelului activității economice ».

S'au adus diferite explicațiuni. S'a spus că criza din Wall-Street ar fi în funcție de o stagnare sezonală în producția industrială. Alții au văzut originea ei într'o neîncredere anticipativă în perspectiva de valorificare a producției industriale în perioada de toamnă. Se prevedea o posibilitate de desfacere redusă, la un nivel crescând al prețurilor, față de o capacitate de absorbție limitată. S'a luat de asemenea ca punct de plecare o scădere a traficului comercial pe căile ferate și concomitent, declinul valorilor investite în anumite întreprinderi de utilitate publică.

Tot în această ordine de idei, s'au menționat încă: atmosfera încărcată în Europa și conflictul din Extremul-Orient, care au constituit un stimulent al aprehensiunilor cu privire la perspectiva exportului american industrial.

Totuși o distincție trebuie făcută. Până la război, manifestările economice morbide erau în funcție de automatismul vieții economice. Erau fenomene izvorâte din cauze pur obiective. Criza bursieră decurgea fatal dintr'o *discontinuitate*, elaborată în decurs de ani în faza de « prosperitate », de urcare continuă a prețurilor, de expansiune de credit, supra-producție, stocaje, supra-investiție. Bursa recunoștea și dădea semnalul acestei discontinuități. Dar după război și, în deosebi, după 1929, conducerea pieței economice (în special aceea a marilor piețe economice) a trecut în mâna Statului. Sensibilitatea bursieră a devenit din această cauză *bi-polară*. Ea nu se mai orientează numai după « mersul afacerilor », din care să descifreze pericolele ce se anunță pentru plasamentele în valori mobiliare, ci caută să se axeze pe condițiunile existente, dar mai ales *posibile* între « mersul afacerilor » și « mersul » politicei economico-financiare a Statului. Bursa este acum mai atentă la acest din urmă factor. Element nou, nesigur pentru el însuși, nesigur mai ales pentru lumea capitalului. Căci dacă în materie de mers al afacerilor există, mai mult sau mai puțin, anumite regularități, anumite recurență, indexuri, statistici și deci posibilități de informațiune punctuală și chiar previziune, în schimb, în materie de măsuri guvernamentale, domnește imprevizibilitatea și, ceva mai rău decât aceasta: posibilitatea de a se lua poziție și de a se executa manevre pe simple supoziții și probabilități. Cu alte cuvinte, alături de mișcările de bursă, bazate numai pe informație calificată, trebuie să avem și fluctuațiuni cauzate de incertitudini și svonuri cu privire la politica oficială a afacerilor. Mai mult: regiunile de supraveghere publică pot fi ele însele, în domeniul afacerilor de bursă, izvor de descurajare și de manifestări în desacord cu situația reală și cu perspectiva întreprinderilor.

Dacă este să credem un glas autorizat ca acel al Președintelui lui *Chase National Bank*, trebuie să spunem că acesta este tocmai cazul depresiunii dela bursa din New-York. D. Winthrop W.

Aldrich a făcut pe la jumătatea lunii Octomvrie, o analiză a fenomenului (*The Stock Market from the Viewpoint of a Commercial Banker*), reținând drepte cauze esențiale sau agravante ale depresiunii, pe acestea: fluctuațiuni ale încrederii deținătorilor de capitaluri dispuse a se plasa în valori de bursă, *cu privire la viitoare măsuri guvernamentale de politică economică*; — sarcina fiscală prea mare asupra venitului capitalului mobilier; — alături de aceasta, întreg regimul de măsuri oficiale a dus la descurajarea și eliminarea comerțului *informat*, înlocuit în mare parte cu speculațiunea unei populațiuni flotante, amatoare și mai ales neinformată; — controlul oficial al tuturor operațiunilor de bursă, care a mers până la « vizite inchizitoriale » executate nu numai la agenții de schimb, — dar chiar la clienți; controlul, la început « informativ », al Comisiunii ad-hoc (« Securities and Exchange Commission ») a devenit direct « vexatoriu ». În fine, mobilitatea transacțiunilor a fost mult redusă de limita impusă creditelor pentru speculațiune. Această limită este fixată la 55% din valoarea efectelor transmise, ceea ce reprezintă o acoperire de 122% din valoarea creditului. Măsura este luată însă nu în interesul siguranței creditelor, ci pentru comprimarea expansiunii eventuale de credit bursier.

Chiar dacă este să socotim unilaterală această explicație, pentru a o întregi cu o cauză de ordin economic sau de ordin psihologic, în legătură cu conflictele internaționale, ea rămâne totuși un document care să ne ajute a face diferențele de rigoare, în analiza și aprecierea recentelor fenomene din Wall-Street.

Spre sfârșitul lunii Octomvrie, depresiunea valorilor industriale a orientat capitalurile spre aur. La începutul lui Noemvrie și, în special, în zilele de 6—9 Noemvrie, am avut o creștere a ofertei de dolari și o depreciere a dolarului. Concomitent volumul transacțiunilor în aur la Londra a crescut cu peste 50% (8 și 9 Nov.). Aurul a făcut primă. Fenomenul a fost legitim apreciat ca o consecință a depresiunii bursiere a valorilor industriale americane. Și cum la New-York vânzarea aurului este supusă unor serioase restricțiuni, oferta de dolari s'a aglomerat pe piața Londrei, unde dolarii au fost schimbați cu lire, cu care s'au făcut masive cumpărări de aur. S'a înregistrat deprecierea dolarului față de liră și o apreciere a aurului. (La noi s'a crezut că e vorba de o tendință de reîntoarcere la *etalonul-aur!*). Caracteristic este că prima a avut o evoluție ascendentă și descendentă circumscrisă la o durată de timp relativ foarte scurtă (cca 15—20 zile). Ea nu a fost o primă lăsată liberă, ci dirijată de autoritate. Fluctuația a fost minimalizată și recondusă la paritatea de fapt. Fenomenul a dat prilej la aprecieri favorabile cu privire la eficacitatea acordului monetar tripartit. S'a remarcat solidaritatea dintre liră și dolari și, mai cu seamă, s'a dedus de aici *lipsa de bază a temeiturilor unei devalorizări a dolarului*, presupusă

a fi fost intenția Președintelui Roosevelt. La Londra, nu se crede într'o astfel de eventualitate, pentru motive specifice. Nici lipsa de aur, nici nevoia unei expansiuni de credit, și, în fine, nici o apreciere de durată a dolarului față de alte monete nu s'au produs, pentru a îndreptăți perspectiva unei noi devaluări în Statele-Unite.

Ceva mai târziu, mișcarea din Wall-Street a avut repercusiuni și asupra bursei londoneze. Ziua de 22 Noemvrie a fost cu adevărat o zi « neagră ». Pierderile, care nu trebuie înțelese efective, au fost evaluate la 200 milioane lire sterline. Aceasta, în totală discontinuitate cu mersul general al afacerilor, într'o epocă în care telegramele ne informează că industriile engleze — cu excepția câtorva industrii de lux — lucrează cu întreaga capacitate de producție. A fost o « aliniere » a cursurilor, explicație plauzibilă, dacă admitem că, în urma depresiunii de oarecare durată a valorilor industriale americane, este firească o rezervă a capitalurilor engleze. Ecoul depreciilor dela bursele americane, conjugat cu expectativa capitalurilor engleze și deci cu contractarea cererii, au provocat un efect similar la Royal Exchange, unde creditele de speculațiune au fost de asemenea înfrânate. Bursa a redevenit însă calmă, începând chiar de a doua zi.

* * *

Aceste fenomene au repus totuși în circulație ideea că o nouă criză se apropie. O criză pe care lumea o așteaptă cu respirația reținută, o prevede asemănătoare cu aceea dela 1929 și, mai cu seamă, o evocă după o indicație a criteriului de periodicitate a crizelor. Au trecut doar opt ani dela crahul dela New-York, perioadă în care trebuie să cuprindem și un număr de ani buni, ani de « prosperitate ».

Am făcut mai sus o distincție. Să mai adăogăm că pentru ca viitoarea criză să semene cu precedenta ei, ar trebui ca ea să contribuie, în același fel, la *desagregarea* sistemului economiei mondiale.

La 1929, criza urma unei faze de reală ascensiune, de stabilitate monetară și de încredere, de circulație normală a mărfurilor, a serviciilor și mai ales a *capitalurilor* pe piața mondială.

Dar, în așa zisa fază de prosperitate, din acești ultimi ani, economia mondială nu s'a refăcut. Ea nu și-a reconstituit unitatea. Încrederea nu depășește granițele politice ale țărilor. Fenomenele de repriză sunt încă locale și specifice. Cu un cuvânt, chiar în repriză economia mondială nu a fost decât o economie *desintegrată*. Economia modernă a națiunilor este bazată pe schimb. Autarhia, în sens de noțiune antinomică ideii de schimb internațional, nu a fost realizată nicăieri. Economia mondială, ca sistem, este un produs al relațiunilor de schimb între popoare. De sigur că elemente de desintegrare a unității economiei mondiale au existat

totdeauna. Barierele vamale au funcționat de-a-lungul tuturor ciclurilor economiei moderne. Tot astfel, autonomia monetară perfectă, sau relativă, în cadrul constelațiilor monetare. De asemenea costul variat al transportului, ca și uzanțele foarte exigente în regimul circulației internaționale a capitalurilor.

Criza a adus însă un supliment de restricțiuni în calea circulației internaționale a mărfurilor. Dacă barierele vamale creau odinioară diferențe între prețurile interne și prețurile mondiale, restricționismul caracteristic depresiunii economice a *desorganizat* însă sistemul circulației internaționale a bunurilor. Depresiunea a transformat autonomia monetară, în război monetar, «bătălii» ale aurului, embargo-uri, monopolul sau controlul comerțului de de-vize, cu dificultățile de transfer caracteristice. Iar în ce privește capitalurile, mobilitatea lor internațională, în scop de plasament, a fost desființată, fiind circumscrisă în granițe naționale sau în cadru imperialist, afară de cazul când ele au evadat în căutarea securității.

Aceste stări durează încă și astăzi. Restricțiunile sunt toate în vigoare. Creditul internațional nu a renăscut. Monetele se apără fiecare cum poate. Francul a coborât în cascadă, cu tot acordul monetar tripartit, ajungând astăzi pe punctul de a nu-și cunoaște calea viitoare: politică de refacere a încrederii sau controlul schimburilor? Politică de credit diferă dela Stat la Stat, după nevoi și interese specifice. Nu există o *piață mondială a capitalurilor*; nu există decât piețe locale. Am avut țări care se sufocă de aur și țări care fac de ani de zile o politică de apărare a rezervelor-aur.

Așa zisa prosperitate de după 1933 nu a cunoscut fenomenul reîntoarcerii unei normale circulații internaționale a capitalurilor. A cunoscut, în schimb, exportul de capitaluri în căutare — nu de rentabilitate — ci de *securitate*. Instabilitatea politică, alături de cauzele economice, provoacă o circulație *ne-economică* a capitalului, falsificând oferta de capitaluri, — prin aglomerațiuni sau penurii locale, —secționând anormal repartiția capitalului pe diferitele piețe. Aici este una și nu cea mai mică dintre cauzele distribuției ne-economice a aurului în lume. Capitalul fugar sau tezaurizat caută plasamentul cel mai lichid, adică aurul. El nu reprezintă nici economisire, nici investiție. *Este un capital care nu face oficiu de capital*. Căci capitalul nu e materie, ci funcțiune.

* * *

Capitalismul, ca sistem economic internațional, este, așa dar, departe de a se fi întors la prosperitate. Economia capitalului este mai mult ori mai puțin izolată, înlăuntrul granițelor politice naționale. Cu o singură excepție. Cu excepția cadrului imperialist. Intensitatea circulației capitalului în imperiul englez de pildă,

este unică astăzi. După date din 1935, rezultă că Regatul Unit primește anual pe cap de locuitor dobânzi și dividende de cca 4 £. Paralel, Canada, Australia și Noua Zelandă exportă dobânzi și dividende ce variază, dela una la alta, între 70—90 shilingi pe cap de locuitor.

Celelalte piețe capitaliste creditoare însă (între care Statele-Unite și Franța) importă anual (1935) dobânzi și dividende, ce nu ating 30 shilingi pe cap de locuitor (*Economist*).

Imperialismul ca etapă supremă a capitalismului prezintă astăzi, în cadrul unei economii mondiale desarticulate, condițiunile optime de funcționare ale sistemului: țara cu evoluția capitalistă-tip și cu cel mai vast imperiu colonial oferă astăzi priverile unui maxim de securitate pentru capital și a unui maximum de intensitate a funcțiunilor lui. Capitalul și aurul își urmează regula jocului, în mediul specific al organizației politice și economice a imperialismului.

Constatarea ne permite să observăm că, în mod obișnuit, colonialismul este greșit înțeles, numai ca mijloc de stăpânire a rezervoriilor de materii prime și ca debușeu, considerându-se concluziv în chip absolut datele comerțului exterior al lumii capitaliste cu teritoriile coloniale, și trăgându-se de aici argumente apreciate ca peremptorii, împotriva veleităților imperialiste, ca, de pildă, pretențiunile Germaniei de a i se retroceda coloniile.

Se spune, de pildă: din totalul importului și exportului englez numai 1% se face cu posesiunile engleze din Africa. La fel, 1—2% pentru Franța. Și pentru că astăzi Germania ia ca argument, pentru necesitatea sa de colonii, nevoia de materii prime, i se răspunde, foarte simplu, cu contra-argumentul că nici un imperiu n'a putut acapara, propriu, zis izvoarele de materii prime și i se opun demonstrativ datele statistice ale importului antebelic al Germaniei din coloniile sale.

În realitate, însă, capitalul este acela care beneficiază de regimul de autoritate al metropolei asupra coloniilor. El este acela care *raportează venit*, având la dispoziție izvorul de bogăție naturală și mai cu seamă munca ieftină a indigenilor, asigurate prin mijloace pur politice.

Colonialismul este apărât cu îndârjire de imperialismul conservator și urmărit cu tenacitate neobosită de imperialismul veleitar, nu atât pentru materiile prime și pentru exportul industrial al metropolelor, cât pentru transferul de bogății pe care-l poate efectua prezența capitalului plasat în colonii, în condițiuni *făcute rentabile*. «Jocul liber al forțelor economice» a fost o subtilă abstracțiune a economiștilor, care au scris în toiul procesului de expansiune colonială a capitalismului modern.

Necesitățile de expansiune imperialistă ale capitalismului german, reintegrat politicește în nazism, vor impune până la urmă un nou partaj al coloniilor; și vor provoca noi convulsii în legătură cu amenajarea influențelor în Europa centrală și în statele Sud-est-europene.

Ceea ce pare inevitabil, este că reconstrucția economiei europene ca economie capitalistă, va fi condiționată de o refacere teritorială a imperiului german, cu alte cuvinte de o *reorganizare a imperialismului*. Cu sau fără război.

În cadrul consecințelor economice și politice ale războiului precedent, s'au născut puternice tendințe aciclice, care vor interfera și de acum încolo cu succes, regularitățile conjuncturale ale sistemului economic modern.

EUGEN DEMETRESCU

1 Decembrie 1937

« CONFLICTUL » DIN EXTREMUL ORIENT

« Conflictul » s'a transformat în război. Japonia și-a reluat campania ei de expansiune, începută în 1931 în Manciuria.

De șase luni, trupe chineze și japoneze se măcelăresc; orașe sunt bombardate și năruite; vieți nevinovate pierdute, avuții distruse; pacea lumii primejduită; pentrucă... la 7 Iulie, la Lukuciau, lângă Peking, s'au tras focuri de armă asupra unor detașamente japoneze « în manevră » și, la 9 August, sublocotenentul Ohyama a fost găsit mort alături de o santinelă chineză pe aerodromul de lângă Shanghai.

Fără declarație de război — și fără a rupe relațiile diplomatice cu China — Japonia a pornit o acțiune militară de « pedepsire a acestor acte de agresiune ». Acțiunea militară japoneză este chemată, în principial, a salva onoarea Japoniei. « Sauver la face » este misterioasa formulă, care explică toate acțiunile individuale sau naționale în Extremul Orient. Dacă această acțiune militară va reuși — și sunt toate șansele ca ea să reușească — ea este menită să aducă, în subsidiar, Japoniei, minele de fier și cărbune din regiunea Shansi; concesiunea căilor ferate dintre Tsangchow și Shinkiang; deșeu noi pentru produsele ei fabricate; autoritate supremă în China de Nord, devenită autonomă; în sfârșit, întregirea și consolidarea imperiului ei colonial.

China va fi plătit scump « agresiunea ei ».

* * *

Care agresiune?

Opunerea de rezistență din partea armatei chineze — pe teritoriul chinez, însă într'o zonă demilitarizată — la o încercare a

unor trupe japoneze de a ocupa « simbolic » un punct strategic în China de Nord.

Stabilirea adevăratului agresor, comportă o discuție juridică amplă ¹⁾ — fără nici o importanță reală. Tokio pretinde respectul acordurilor regionale, care au demilitarizat zonele de frontieră; Nanking pretinde respectul suveranității teritoriului chinez. Japonia revendică drepturi; guvernul chinez își apără însă dreptul de suveranitate ²⁾.

Tactica japoneză pare să fie următoarea: se ivesc incidente la frontieră, la prima vedere, din culpa chineză. Incidentele capătă proporții — mai ales pentru ca armata japoneză să nu achieseze o insultă și, prin aceasta, « să-și piardă prestigiul » — și duc la victorioase măsuri de represalii din partea trupelor japoneze. Se inițiază apoi negocieri diplomatice pentru aplanarea conflictului. Soluția se găsește prin crearea unei zone demilitarizate — retragerea trupelor chineze — și instituirea unei conduceri politice autonome sub tutela autorităților militare japoneze. Guvernul japonez discută apoi condițiunile de colaborare cu aceste guverne

¹⁾ Chestiunea fiind prezentată în fața forurilor dela Geneva, Comitetul Consultativ pentru Extremul Orient a încheiat astfel raportul său asupra răspunderii agresiunii: « Este evident că cele două țări adoptă puncte de vedere deosebite, cu privire la cauzele conflictului și la incidentul care a provocat izbucnirea ostilităților.

« Nu poate fi totuși contestat faptul că puternice forțe japoneze au invadat teritoriul chinez și exercita control militar asupra unor regiuni întinse, încluzând Pekingul; că guvernul japonez a luat măsuri navale, pentru a închide litoralul Chinei vaselor chineze; și că aviația japoneză bombardează ținuturi diferite ale țării.

« După examinarea faptelor prezentate lui, Comitetul nu poate decât constata că operațiunile militare executate de Japonia împotriva Chinei, pe pământ, pe mare și în aer, sunt cu totul disproporționate față de incidentul care a prilejuit conflictul; că o asemenea acțiune nu poate nici ușura, nici promova colaborarea amicală între cele două națiuni, pe care bărbații de Stat japonezi au afirmat a fi scopul politicii lor; că ea nu poate fi justificată, nici prin instrumentele juridice actuale, nici prin dreptul de legitimă apărare și că deci este în contradicție cu obligațiile Japoniei decurgând din Tratatul celor 9 Puteri din 6 Februarie 1922 și din Pactul dela Paris din 27 August 1928 ».

²⁾ Discuția este cu atât mai complexă, cu cât Japonia tinde să « localizeze » problema, iar guvernul din Nanking s'o « naționalizeze », adică: Japonia pretinde că toate aceste acțiuni sunt de competența guvernelor locale, pe câtă vreme guvernul din Nankin pretinde că orice negocieri diplomatice privitoare la concesiuni pe teritoriul chinez să fie purtate numai prin intermediul guvernului din Nanking.

Interesant este faptul că la 9 Decembrie 1936, autoritățile centrale au trimis o circulară autorităților provinciale, subliniind centralizarea tuturor negocierilor sino-străine, și amintind hotărârile Consiliului Central Politic din 16 Ianuarie 1929 și 9 Aprilie 1930, care statuează că « orice acord sau negocieri diplomatice pentru exploatarea de întreprinderi de către autoritățile provinciale sau municipale în colaborare cu străini, încheiate fără concursul guvernului central, vor fi nule și fără valoare ».

locale, reușind a dobândi concesiuni esențiale, pentru a asigura un quasi-monopol în favoarea economiei japoneze. Treptat, în determinarea limitei competenței teritoriale a guvernului local, în raport cu guvernul central din Nanking, se ivesc noi incidente. Procedul se reia dela început, firește, la marginile unei alte provincii.

Așa s'a petrecut în cazul Manciuo, în 1931, tot astfel în anii următori, când încercarea de a provoca secesiunea celor 5 provincii din China de Nord nereușind, s'a instituit un regim de autonomie politică, în 1933 în răsăritul provinciei Hopei, în 1935 în Hopei și Ciakar, cu un « Consiliu politic » numit de guvernul din Nanking și agreat de cel din Tokio.

Zona mărginașă a acestei provincii, a fost demilitarizată; iar conform armistițiului Tangku din 31 Mai 1933 și acordului Ho-Umezu-Ying Ching din 10 Iunie 1935 ¹⁾, trupele guvernamentale chineze trebuiau să se retragă dincolo de această zonă.

Aici, a reizbucnit conflictul. La începutul lunii Iulie, trupe japoneze aflate în această zonă, au întreprins manevre care — afirmă însă autoritățile chineze — au fost atât de « realiste », încât tindeau la cucerirea nodului de cale ferată care unește China de Nord cu China Centrală. Trupele chineze au opus rezistență. Din această cauză — afirmă juriștii japonezi — trupele japoneze au înaintat. În mai puțin de o lună, cu toată rezistența chineză, Japonezii au pus stăpânire pe Tientsin, Peking, Kalgan — poarta spre plătoul Mongoliei — și pe liniile de cale ferată ce pornesc dela Peking spre mare, spre Nanking și spre interiorul țării.

Rezultatele acestea militare ar fi putut rămâne nediscutate, iar problema locală să-și fi găsit soluția tradițională prin crearea unui stat autonom al Chinei de Nord, dacă — intenționat sau nu, rămâne de stabilit ²⁾ — Japonia nu ar fi extins teatrul de operațiuni în regiuni care ating interese extra-chineze.

Prin înaintarea de trupe spre frontiera Mongoliei Exterioare și prin debarcarea de trupe la Shanghai, s'a trezit spontan vigilența Uniunii Sovietice, care exercită un semi-protectorat asupra republicii Mongoliei Exterioare, și s'a stârnit îngrijorarea în Marea Britanie, Statele-Unite și Franța, care au văzut primej-

¹⁾ Este important de subliniat că, pe câtă vreme Japonezii socotesc aceste acorduri ca tratate definitive, guvernul din Nanking le socotește ca înțelegeri între autorități militare, deci esențialmente provizorii, până la restabilirea statului quo ante, prin tratate diplomatice de încheiat în viitor între cele 2 guverne.

²⁾ Intențiunea de a continua războiul, și încă în proporții mai însemnate, a fost dedusă și din faptul că la 9 August — deci după atingerea primelor scopuri în China de Nord — dieta japoneză a votat un credit suplimentar pentru operațiunile din China de peste 500 milioane yeni. Toate faptele ulterioare confirmă afirmația că Japonia a fost hotărâtă să ducă un război decisiv.

duite, nu numai viețile naționalilor lor, așezați în Concesiunile Internaționale din Shanghai, dar și investițiile financiare din restul Chinei ¹⁾ și, cu ele, perspectivele economice în Asia Orientală.

Din această clipă, conflictul din China de Nord s'a transformat dintr'o problemă juridică insolubilă de determinare a agresorului, într'o problemă politică mondială: Japonia pare că dorește să precipite rezolvirea problemei chineze.

* * *

In ce constă problema Chinei?

La prima vedere, într'o simplă problemă economică: mărirea puterii de cumpărare a populației chineze și organizarea căilor de comunicație între regiunile acestui vast imperiu.

Jumătate miliard de oameni duc o viață mizeră, pe un teritoriu de milioane de kilometri pătrați ²⁾ de pământ care adăpostește bogății neexploatate încă. O cincime din populația lumii are un comerț care reprezintă abia două la sută din schimbul internațional mondial. China este hinterlandul economiei mondiale. Ea reprezintă deșeușul ideal pentru capitalurile sterile în căutare de investițiuni, izvorul de materii prime pentru industriile în căutarea lor, deșeușul virtual pentru supra-producția industrială în căutare de consumatori.

Marile Puteri — de altfel cu drepturi de exterritorialitate în principalele orașe și porturi și cu privilegiile de creditori — sunt dispuse a contribui cu finanțele băncilor lor, la regenerarea economică a Chinei. China este menită să devină, peste câteva decenii, un șantier industrial și o fermă agricolă de proporții nelimitate, cu locuitori care se vor fi liberat de povara inerției și a sărăciei lor.

Pentru realizarea acestui vast plan de accelerare a evoluției Chinei, se cer « numai » trei condițiuni: respectul politicii ușilor deschise; ordine administrativă și renunțarea Japoniei la politica ei imperialistă.

Crucișetoarele britanice și americane, care acum 80 de ani au deschis porțile Chinei economiei mondiale, stau de veghe ca nici un guvern chinez sau stat străin să nu încerce a le zăvori.

Ciang Kai Cek — omul tare al Chinei — se străduiește să introducă un spirit de ordine și un ritm de muncă constructivă în lumea chineză ³⁾.

¹⁾ Investițiile Mării Britanii erau, în 1933, de aproximativ 3 miliarde dolari-argint; investițiile Statelor-Unite Franței și Germaniei, la un loc, nu reprezentau nici jumătate din această sumă. Aceste investițiuni au crescut sensibil în ultima vreme.

²⁾ Teritoriul variază dela 4 12 milioane kmp. Aceasta depinde dacă socotim numai cele 14 provincii sub autoritatea directă a guvernului din Nanking, sau întregul teritoriu ocupat de lumea chineză.

³⁾ Lumea chineză, și nu Statul chinez, pentrucă limita autorității guvernului central variază. Autoritatea Nankingului nu se întinde decât asupra

Japonia, însă, departe de a renunța la politica ei imperialistă, este hotărâtă să cucerească întâietatea politică și economică în Asia Orientală.

* * *

Politica dinamică a Japoniei este cunoscută (vezi cronică noastră din Noemvrie 1935, « Japonia cuceritoare »).

Din sărăcia solului și nevoia de materie primă, din prolificitatea populației și principiile de inegalitate a raselor care au închis frontierele Americii și ale Australiei, din mândria unui neam cultivat în tradiția de onoare a Codului Bushido și tradiția de război a Samuraiilor, din spirit de imitație și invidie față de europeni, din forța pe care energia strunită o poate genera, Japonia și-a extras dogma politice sale de afirmare și expansiune.

Spre Sud, — în căutare de spații de colonizare; spre Nord și Nord-Vest — în căutare de materii prime; în lumea întreagă — în căutare de pieți de desfacere a produselor sale.

Dacă politica de emigrație nu a reușit — căci Japonezul nu se colonizează ușor — în schimb, piețele comerciale, mai ales asiatice, sunt inundate de produse ieftine ale fabricilor sale; iar teritoriile vaste cu materii prime ale Manciei și ale Chinei de Nord sunt cucerite de forțele ofensive ale armatei nipone.

În măsura în care conflictele europene țin atenția Marilor Puteri concentrată asupra vechiului Continent, iar carența Societății Națiunilor scade prestigiul rasei albe, Japonia, stăpână pe Formosa, Coreea și Manciuko, cu palmaresul ei militar împodobit cu izbânda împotriva Chinei în 1895, a Rusiei în 1905, și a opiniei publice mondiale în 1932, cu o flotă militară, a treia din lume și prima din Pacific ¹⁾, își afirmă hegemonia tot mai agresiv în Asia Orientală.

a 14 provincii din fostul imperiu chinez. Regiunile coloniale și periferice sunt astăzi sub stăpânire sau influență străină: Manciuko, japoneză; Mongolia Exterioară și chiar Sinkiang (Turkestan), sovietică; Tibetul, britanică; Yunan, franceză.

Asupra provinciilor Chinei propriu-zise, autoritatea este de asemenea inegală: efectivă în Provinciile Centrale și de-a-lungul litoralului; nominală în provinciile Chinei de Nord și în cele comuniste; aleatorie în regiunile bătute de bandiți, care nu recunosc decât autoritatea șefilor lor. (Aceste regiuni au fost însă mult reduse, în urma campaniei armate dusă de Ciang Kai Cek).

În provinciile sub dominație comunistă, care până în prezent erau în război cu Guvernul Central din Nanking, a pătruns un spirit de conciliere, datorit faptului că Guvernul Central a hotărât să reziste agresiunii japoneze. Astăzi, trupe comuniste luptă alături de cele guvernamentale, împotriva Japonezilor, în provinciile din China de Nord. Această solidaritate, creată în urma agresiunii japoneze, tinde la o apropiere între provincii care, cu vremea, poate aduce unificarea administrativă.

¹⁾ Vide: Willard Price, « The Mistress of the Yellow Seas », *Fortnight by Rev.*, Nov. 1937; W. H. Chamberlin, « Naval bases in the Pacific », *Foreign*

Campania actuală își are izvorul însă și în conjunctura economică de astăzi. Lipsa unei armonii în viața economică japoneză, a condus-o să caute în Manciuria, soluția problemei ei economice. Dacă resursele Manciuriei ar fi acoperit lacunele economiei japoneze, poate că războiul actual ar fi putut fi evitat. Dar nevoile industriei japoneze de cărbune, fier și petrol au rămas tot nesatisfăcute — mai ales în această perioadă de înarmare. « Blocul economic » al Japoniei și Manciuriei nu este nici autarhic și nici nu oferă o bună piață de desfacere pentru industria niponă, din cauza proporției imense de țărani. Terenurile de cultură și minele din Shantung, Hopei și Shansi vor satisface poate nevoile actuale de bumbac, fier și cărbune, dar problema deșeurilor și a ridicării standardului de viață al propriei sale populațiuni rămâne problema capitală a economiei japoneze.

Adevărata soluție se află numai în interiorul țării sale: reforme sociale care să ridice standardul de viață al populației sale ¹⁾ și, prin aceasta, puterea de cumpărare a acestor 70 de milioane de consumatori potențiali.

Politica sa economică a rămas aceeași politică de expedient cu urmări de încordare a relațiilor sale internaționale: de a folosi materii prime ieftine din regiunile apropiate și mâna de lucru minimal retribuită pentru a produce mărfuri care să fie aruncate — prin dumping — pe piețele mondiale. Reacția acestei politici este, în interior, deficite bugetare, încheieri de împrumuturi, neliniște socială ²⁾; în exterior, bariere vamale tot mai ridicate ³⁾. Drept diversiune pentru prima și alternativă pentru a doua, Japonia a recurs la cuceriri coloniale ⁴⁾.

Affaires, April 1937; Walter Wallory, « Les relations entre les Etats Unis et le Japon, et le problème naval », *L'Esprit International*, Ianuarie 1935.

¹⁾ Cum este de pildă mișcarea de organizare a « satului totalitar » și alte inițiative reformatoare. Vezi interesantul studiu prezentat de Yusuke Tsurumi la Institute of International Affairs din Londra, și publicate în *International Affairs*, Nov.—Dec. 1936, sub titlul: « Japan Today and Tomorrow ».

²⁾ În studiul său « Changing forces in the Pacific », *Rev. International Affairs*, Ian—Febr. 1937, A. V. Alexander, prezentând concluziile lucrărilor Conferinței Institutului de Relațiuni ale Statelor pacifice, afirmă între altele: « There is the heavy financial pressure upon the Japanese Exchequer itself. For several years there has been no balancing of the budget on a revenue basis. They have had to make up the expenditure from regular and increasing loans. We had evidence given to us of social unrest... »

³⁾ După o analiză judicioasă a politicii comerțului exterior japonez, Owen Lattimore scrie: « Their trade creates commercial antagonism backed up by such political measures as tariffs and quotas, forming a ring of hostility round Japan ». (« Russo-Japanese relations », *International Affairs*, July—Aug. 1936).

⁴⁾ « The driving — power of the Japanese urge to empire is generated by conflicts within the economy and society of Japan itself, which force the

Profitând de starea critică a regimului stalinian în Rusia Sovietică, de tendința de izolare progresivă a Statelor Unite, de diversiunea revendicărilor coloniale ale Germaniei, de încordarea în politica europeană, datorită războiului civil din Spania și complicațiunilor din Mediterană, care toate laolaltă obligă Statele a neglija evenimentele din Nordul Chinei; preocupată, de altă parte, de întărirea tot mai accentuată a rezistenței chineze, cu ajutorul financiar anglo-saxon și sub influența politicei sovietice, care, toate laolaltă, ar putea crea obstacole de neînălțurat în viitor, Japonia a ales acest moment pentru a-și desăvârși stăpânirea în China de Nord.

Japonia definește campania sa: un război punitiv și defensiv. De pedepsire a Chinezilor care au călcat armistițiile semnate în 1932, 1933 și 1935; de apărare a naționalilor primejduiți în viața lor și lezați continuu în interesele lor prin demonstrațiile ostile și boicotul produselor japoneze ¹⁾.

În fond, care sunt scopurile mediate și imediate ale Japoniei?

1. Obligarea Chinei a recunoaște Statul independent al Manciukoului.

rulers of Japan to look outward for a solution, in the hope of finding some country which they can make pay for the fact that Japan has not an harmonious society or a balanced economy». (Owen Lattimore, *op. cit.*).

« Sous les apparences d'une prospérité sans mélange (dans aucun pays du monde la production industrielle ne s'est développée à une telle allure depuis bientôt huit ans: sur la base de 100 en 1930, l'indice atteint 180 en Janvier 1937), le Japon souffre, en effet, de profondes difficultés économiques: situation financière instable, structure déséquilibrée des prix avec tous les inconvénients sociaux qu'elle entraîne. (In Januare 1937... , triul s'a scumpit cu 33% față de 1932, fără ca salariile să fi fost proporțional mărite).

« Il n'est nullement exclu que le conflit avec la Chine... aient été si non concus, du moins accueillies avec joie comme un dérivatif à ces souffrances ». (Philippe Schwob, *L'Europe Nouvelle*).

¹⁾ În cursul negocierilor din ultimii ani, dezideratele fundamentale nipone au fost exprimate prin aceste trei principii ale lui Hirota: oprirea boicotului anti-japonez, colaborarea economică sino-japoneză, acțiune comună anticomunistă.

Guvernul din Nanking a răspuns, la rândul-i, prin nouă puncte, care, condensate, cuprind aceste idei: pacea nu poate fi asigurată în Extremul Orient, iar conflictul dintre cele două state nu poate fi soluționat, fără respectul suveranității și integrității teritoriale a fiecarui stat și a principiului egalității dintre ele. În consecință, relații amicale se pot stabili numai după ce Japonia va fi evacuat teritoriul chinez și va fi redat, provinciilor Hopei și Ciakar, independența lor administrativă, pierdută în 1935.

În ce privește oprirea demonstrațiilor ostile Japoniei, guvernul din Nanking a făcut tot ce-i stă în putință; iar în privința luptei anticomuniste, Kuomintangul a dus această luptă — chiar armată — ani de-a-rândul. De altfel, acestea sunt probleme de politică internă asupra cărora guvernul japonez nu ar putea insista fără a săvârși o ingerință în viața politică chineză.

În chestiunea Manciukoului, China rămâne la politica de nerecunoaștere a unei stări create prin violarea angajamentelor internaționale.

O asemenea recunoaștere, din partea guvernului din Nanking, ar echivala cu o renunțare la rolul de unificator al lumii chineze și ar însemna « la perte de la face », care ar fi urmată de o activă campanie de unificare a Chinei în jurul tronului fostului împărat chinez și actualului împărat al Mancukoului, Pu-Yi, pion al politicii coloniale nipone.

2. Secesiunea celor 5 provincii de Nord și constituirea Statului autonom al Chinei de Nord, sub autoritatea politică a Tokio-ului.

Această autonomie a Chinei de Nord ar coincide — mai exact, ar fi precedată — de construcția căilor ferate spre regiunile industriale și de concesiunea minelor de fier și cărbune din Shansi acordată Japonezilor (fără de care — afirmă un specialist — Japonia nu ar putea întreprinde un război contra unei Mari Puteri).

3. Crearea unui stat autonom mongol ¹⁾, — stat tampon între sferele de influență sovietică și japoneză, și mijloc de dislocare a autorității sovietice la frontiera manciuro-chineză. Într'adevăr, încurajați de Japonezi, prinți mongoli revendică pentru viitoarea republica mongolă, teritoriile vaste ale Mongoliei Exterioare ce se află astăzi sub protectoratul U.R.S.S.-ului ²⁾.

4. Stăvilirea influenței financiare britanice. În urma vizitei lui Sir Frederick Leith Ross, colaborarea dintre băncile britanice și americane cu cele chineze s'a intensificat simțitor. Chiar în luna Iunie, banca Export-Import din Washington a încheiat un împrumut important cu guvernul din Nanking, în vederea înzeștrării armatei chineze cu avioane.

5. Eliminarea influenței sovietice, soțotită factorul cel mai grav în politica Extremului Orient, întrucât tinde la treptata cucerire, atât diplomatică cât și ideologică, a Chinei, și, în același timp, la slăbirea capitalismului industrial din Japonia, prin încurajarea revendicărilor de reformă socială.

¹⁾ Problema organizației actuale și a structurii celor două Mongolii este destul de amplu tratată de Owen Lattimore, în « Russo-Japanese relations », *International Affairs*, Iulie—Aug. 1936 și W. J. Dudendyk, în « Soviet Policy in the Far East », *Int. Aff.*, Nov. 1936.

²⁾ Manifestări simptomatice s'au și ivit. La 23 Octomvrie a apărut în Suiyuan un manifest, datat « anul 732 al erei lui Genghis Khan », prin care cetățenii proclamau independența lor, denunțau primejdia comunistă și a militarismului chinez, cereau o nouă administrație, în sfârșit, înlocuirea steagului chinez prin cel mongol.

(Trebue notat însă, că orașul Suiyuan fusese ocupat de trupele japoneze la 14 Octomvrie, de altfel, cu ajutorul unui regiment de cavalerie mongol).

Curând după aceasta, la Kweiha, capitala provinciei Suiyuan, s'a stabilit un « guvern autonom » al Mongoliei Interioare, cu un teritoriu care cuprinde — provizoriu — provinciile Chakar și Suiyuan, și își extinde suveranitatea asupra unei populații, fixată de el, de 3 milioane Mongoli și ½ milion Chinezi.

6. Răsturnarea guvernului din Nanking, supunerea cercurilor conducătoare chineze autorității japoneze, demilitarizarea sensibilă a Chinei, aderarea Chinei la pactul tripartit anticomunist.

Cu alte cuvinte, « droit de regard » asupra politicii interne chineze; reducerea forței de rezistență armată; înglobare în directivele sale de politică externă antisovietică; întâietate economică.

În fond: vasalitate. « Ni se vor impune condițiuni care înseamnă subjugare și distrugere », a afirmat mareșalul Ciang Kai Cek, încă din Octomvrie 1937.

* * *

Instinctul de conservare și abilitatea nativă a chinezilor creaseră o tradiție de politică externă: « împotriva barbarilor, alți barbari ».

Principiul nu pare să se mai poată aplica.

Statele-Unite au adoptat o politică de retransare ¹⁾. Renunțarea la Filipine (care peste mai puțin de 10 ani vor fi un stat independent) se completează prin accentuarea politicii de izolare sub formula diplomatică a neutralității.

Indiile Olandeze, bogatele regiuni, țintă a avidității statelor în căutare de cauciuc, petrol și alte resurse primare, se limitează, ca și Franța de altfel, a rezista împotriva ofensivei japoneze, numai printr'o contribuție financiară la fortificarea portului și regiunii Singapore.

Germania și Italia ²⁾ — sub formula triumphiului anticomunist — lasă mână liberă politicii japoneze ³⁾. Italia, care a devenit la 6 Noemvrie semnatara originară a pactului anticomunist germano-japonez din 25 Noemvrie 1936, susține în fața forurilor

¹⁾ Manifestațiunile publice ale Președintelui Roosevelt nu sunt prea concludente. Astfel, într'un discursal său din 6 Septemvrie, declară că cei 7.780 Americani din China au fost invitați de guvernul american să se reîntorcă în țară. (Declarația aceasta a fost violent criticată de Camera de Comerț americană din Shanghai ca reprezentând o abandonare a intereselor comerciale americane în China).

Pe de altă parte, la 5 Octomvrie, Președintele a subliniat necesitatea unei acțiuni colective de apărare a păcii; interpretată de mulți ca o renunțare la politica de izolare integrală.

Oricum, politica de izolare rămâne una din trăsăturile caracteristice ale guvernării rooseveltiene, chiar în problemele Pacificului și ale Extremului Orient. (Vezi Quincy Wright, « An American view of Far Eastern Problems », *Int. Aff.*, Jan.—Febr. 1935; Marquess of Lothian, « The Crisis in the Pacific », *Int. Aff.*, March—April, 1935; Hu Shih, « The Changing Balance of Forces in the Pacific », *Foreign Affairs*, Jan. 1937.

²⁾ Experții aeronautici italieni, care au funcționat mai multă vreme în China, au primit ordinul să înceteze serviciile acordate guvernului chinez.

³⁾ Vezi Pertinax, « Extrême Orient et Europe Orientale », *L'Europe Nouvelle*, 24 Iulie 1937.

internaționale dela Geneva și Bruxelles, dreptul la colonii al statelor imperialiste.

Marea Britanie și Rusia Sovietică sunt, de fapt, statele principal interesate în desfășurarea conflictului din Extremul Orient ¹⁾. Marea Britanie, în plină campanie de înarmare și fortificație (nu însă în regiunea Pacificului, căci tratatul dela Washington împiedica aceasta), deși hotărâtă a nu păși în nici un caz la război împotriva fostei sale aliante (mai ales când interesele sale vitale nu sunt încă lezate, iar colaborarea Statelor Unite și, implicit, a Dominionurilor, nu pare probabilă), este totuși prezentă prin sprijinul financiar și diplomatic pe care-l acordă guvernului din Nanking.

Rolul puterilor navale este astăzi în Extremul Orient întrecut de rolul puterilor cu forță terestră. Împărăția Soarelui Răsare și Uniunea Republicelor Socialiste Sovietice stau față în față. În China se întretaie ambițiile de hegemonie asiatică ale Rusiei Sovietice și ale Japoniei. Pe de o parte, un popor de 70 milioane de oameni, ce anual se mărește cu încă 1 milion, fanatic, înfometat, cu putere de muncă nestăvilită, hotărât să cucerească primul loc în Asia Orientală. În fața sa, un colos de 160 milioane de oameni cu resurse nelimitate, cu o armată asiatică pe picior de război, deservită de o industrie de armament așezată în Siberia, hotărât a nu ceda pozițiile politice și piețele economice cucerite în diferitele părți ale fostului imperiu chinez.

Cu toată situația strategică a Vladivostokului, la câteva ore distanță, cu aviația de bombardament, de orașele atât de ușor incendiabile ale Japoniei, Sovietele răspund la diferendele stărnite în Sakhalin și la frontiera de-a-lungul Amurului prin propuneri de pacte de neagresiune. Un stat cu viața socială și economică în plină transformare, cu un guvern în grea acțiune de înnăbușire a campaniei de sabotare, cu o politică realisto-ideologică, care în Asia reușește prin infiltrațiune, nu are nevoie de război.

Impăcarea guvernului din Nanking cu partidul comunist chinez și semnarea Tratatului din 25 August dintre guvernele din Moscova și Nanking, reprezintă, pentru U.R.S.S., victorii diplomatice cel puțin egale cu cele militare ale Japoniei.

Dacă hotarele Siberiei sau ale Mongoliei Exterioare, cu care are tratat de asistență mutuală (și chiar alianță militară, încheiată la 15 Martie 1936), nu sunt călcate, Uniunea Sovietică va rămâne

¹⁾ Vezi, în afară de alte studii citate mai sus, Hamilton Kerr, « La politique britannique en Extrême Orient », *Rev. Politique Etrangère*, Juin 1937 și Maurice Perscheron, « La rivalité russo-japonaise en Extrême Orient », *L'Esprit International*, Avril 1934; André Pierre, « L'U.R.S.S. et le parti communiste de Chine », *Vol. Etr.*, Juin 1937; Antoine Zischka, « Le Japon dans de monde », *Payot*, 1935.

în acest război, un spectator ¹⁾ interesat, un furnisor principal și, *până în prezent*, prin strângerea relațiilor cu guvernul din Nanking, un beneficiar al conjuncturii internaționale.

Japonia refuză Marilor Puteri, dreptul de a se amesteca în relațiile sale cu China.

Marile Puteri sunt — parțial — de acord. În caz de război, el trebuie să rămână chino-japonez; în caz de negocieri asupra integrității teritoriale, a independenței politice, a ușilor deschise și a drepturilor de exteritorialitate, ele trebuie să fie conduse în cadrul unei conferințe internaționale. Marile Puteri revendică drepturi, în baza tratatelor dela Portsmouth sau Washington; a protocolului Boxerilor, Covenantului Societății Națiunilor și Pactului Briand-Kellog ²⁾.

¹⁾ Totuși, în regiunea Vladivostokului și a golfului Possiet, s'a înregistrat o intensă activitate de organizare a unităților antiaeriene; de-a-lungul frontierei de Nord a Manciuriei de asemenea o importantă mișcare de trupe rusești. Se pare chiar că marele cartier general al armatei extrem-orientale a fost mutat dela Habarovsk la Irkutsk, mai aproape de frontiera Mongoliei Exterioare.

Circula șvonul că guvernul sovietic ar fi dispus să denunțe protocolul de asistență mutuală cu Mongolia Exterioară și că va ceda Chinei această provincie ca un semn de prietenie față de guvernul din Nanking, pentru a recunoaște suveranitatea chineză asupra acestor teritorii periferice.

²⁾ Reacția formală a Marilor Puteri se poate împărți în mai multe grupe de manifestări:

1. Proteste împotriva « bombardamentului orașelor nefortificate și a uciderii necombatanților », mai târziu împotriva folosirii de gaze toxice și vestejirea « acestor acte contrare principiilor de drept și umanitate ».

2. Acte formale de protest și cereri de anchetă și scuze pentru incidente care au costat viața supușilor străini. De exemplu: rănirea ambasadorului britanic din Nanking, uciderea câtorva soldați indieni, apoi britanici, din concesiunea internațională, etc. (Asemenea cereri de satisfacție și proteste s'au adresat și guvernului chinez, care, din eroare, a aruncat bombe în concesiunea internațională și altădată asupra unui vas american).

3. Intervențiuni diplomatice, ca aceea din Septembrie 1937, prin care guvernele britanic, francez și american au cerut mutarea teatrului de operațiuni la o distanță mai mare de concesiunile internaționale din Shanghai, invocând dispozițiile armistițiului dela 5 Mai 1932.

Demersurile au avut prea puțin succes, întrucât Japonezii nu admiteau să se retragă dela Shanghai — acest nod vital al economiei chineze — și să lase populația japoneză la discreția trupelor chineze; decât cu condiția ca guvernul chinez să distrugă toate fortificațiile din regiune; guvernul din Nanking nu putea admite aceasta și nici nu a părăsit orașul Shanghai al cărui port aduce ca taxe va male 45 % din veniturile guvernului central și care, tocmai din cauza caracterului său internațional și primejdia vieții locuitorilor străini, putea ajuta la accelerarea presiunilor diplomatice ale Marilor Puteri asupra Japoniei, pentru aplanarea conflictului.

4. Rezoluții și rapoarte în cadrul Societății Națiunilor.

Societatea Națiunilor sesizată de China, conform art. 10, 11 și 17 ale Pactului, a votat la 27 Septembrie (Consiliul), și la 28 Septembrie (Adunarea) o rezoluție de condamnare a bombardamentului orașelor nefortificate și a primejduirii vieților necombatanților.

Conferința dela Bruxelles nu a avut alt rost decât acel de a afirma dreptul Marilor Puteri de a interveni în problemele Extremului Orient. Act — simbolic — de prezență, menit să întrerupă uzucapiunea japoneză.

* * *

Japonia este hotărîtă a lichida — pe cale bilaterală, prin negocieri diplomatice directe, captațiuni individuale, sau prin forță militară — problema drepturilor sale în China.

Conferința, deschisă la 3 Noemvrie, și-a suspendat lucrările după trei săptămâni de zadarnice încercări de a convinge Japonia să negocieze pacea cu un comitet restrâns.

Japonia își sprijinea refuzul pe conștiința platonicității hotărîrilor Conferinței; pe afirmația că problema Chinei nu comportă decât o soluție bilaterală chino-japoneză; și pe argumentul că statele întrunite prejudecaseră chestiunea, prin rezoluția Societății Națiunilor, care stigmatizase «acțiunea agresivă» a Japoniei.

În fond, Conferința dela Bruxelles urmărea mai mult o platonică afirmare a dreptului statelor europene și americane de a interveni în problemele Extremului Orient.

Conferința a dat însă prilejul să se înregistreze aceste trei concluziuni: hotărîrea Japoniei de a continua campania sa de cucerire, fără a lua în seamă protestele sau solicitările de conciliere ale celorlalte puteri; solidaritatea nouă, dar activă, a noii «triplice», solemn consacrată la 6 Noemvrie prin adeziunea Italiei la pactul anticomunist semnat de Germania cu Japonia la 25 Noemvrie 1936; în sfârșit, unitatea de vedere dintre Marile Puteri de a salvarda interesele lor în Extremul Orient, fără însă a recurge la sancțiuni împotriva Japoniei.

De asemenea, s'au votat în luna Octomvrie două rapoarte prezentate Adunării de Comitetul Consultativ pentru Extremul Orient, prin care:

a) Se analizau evenimentele în lumina dispozițiilor Protocolului Boxerilor din 7 Septemvrie 1901 și ale acordului suplimentar din Iulie 1902, ale Tratatului celor 9 Puteri, ale pactului Briand-Kellogg și ale convenției dela Haga din 1907, conchizând că acțiunea japoneză calcă aceste dispozițiuni (vezi nota dela începutul cronicei noastre).

b) Se afirmă necesitatea de a se studia chestiunea prin convocarea unei conferințe a semnatarilor Tratatului celor 9 Puteri și a altor state interesate.

Societatea Națiunilor a ținut, în plus, «să exprime Chinei sprijinul ei moral și să recomande membrilor Societății Națiunilor să se abțină dela orice acțiune care ar avea de efect să slăbească puterea de rezistență a Chinei și, prin aceasta, să mărească dificultățile ei în conflictul actual; iar statele să cumpănească în ce măsură pot acorda individual ajutor Chinei».

5. Ca urmare a rezoluției Adunării Societății Națiunilor din 6 Octomvrie și, în conformitate cu art. 7 al tratatului dela Washington din 1922, s'a convocat conferința dela Bruxelles, în care cele 9 state semnatare ale tratatului dela Washington, împreună cu aderenții ulteriori și invitați speciali (în total 19 state), au căutat o soluție pașnică pentru conflictul — mai exact războiul — declanșat în Extremul Orient.

O soluție, compatibilă cu principiile generale ale dreptului internațional, cu interesele speciale ale statelor prezente, în sfârșit cu litera art. 2 din Pactul Briand-Kellogg (care cuprinde declarația de a nu recurge la război pentru soluționarea conflictelor) și art. 1 al Tratatului dela Washington (care prevede obligația de a respecta independența politică și integritatea teritorială a Chinei).

Or, spre surprinderea lumii întregi, pentru prima oară dela revoluția chineză, China a opus rezistență ¹⁾.

În acest fapt, rezidă toată semnificația excepțională a actului război din Extremul Orient.

Pentru prima oară, în istoria Chinei republicane, guvernul din Nanking dispune de autoritate, de bani și de forță militară pentru a putea declara, prin glasul lui Ciang Kai Cek, hotărîrea de a conduce națiunea chineză în luptă până la ultimul om.

De unde își extrage forța de rezistență?

Financiară, în principial, din băncile britanice și americane; politică, în principial, din prietenia tot mai accentuată cu guvernul Sovietelor; morală, din suflul nou care a cuprins o însemnată parte din poporul chinez și care tinde a renaște conștiința sa națională.

China este în plină transformare: de o parte, un plan cincinal, calcat pe experiența sovietică și germană, cu programe de stabilizare monetară, de reformă specială, de asanare agricolă de industrializare; de altă parte, o revoluție spirituală, denumită « viața nouă », prin care poporul este rechemat la cele patru virtuți ancestrale: cuviință, justiție, abnegați și pudoare, și la practica dogmelor confucianiste.

Programul de refacere a Chinei este o operă de lungă durată ²⁾. Inamicul a pătruns însă în interiorul zidurilor sale. Provinciile la Nord de fluviul Galben au fost cucerite; trupele japoneze înaintează dela Shanghai spre Nankin. Războiul continuă, iar victoriile japoneze nu conținesc. Totuși, oricât de rele ar fi rezultatele de pe fronturile de luptă dela Canton, Shanghai sau China de Nord, războiul nu va însemna distrugerea Chinei. China este prea vastă. În curând, un alt armistițiu, ca în 1933 și apoi în 1935, va opri această nouă etapă în expansiunea japoneză.

În perspectiva istoriei milenare a poporului chinez, aceste războaie ale Republicei chineze nu clatină puterea adânc înrădăcinată a Chinei. La Chine demeure ³⁾.

« Cette masse humaine tournoie, tourbillonne, oscille, essaie, crée, meurt, renaît toujours, identique à elle même; des cadres essaient de la guider, de la diriger, de l'exploiter; les rites con-

¹⁾ Pentru a înțelege spiritul de rezistență ce s'a format în ultima vreme, paginile scrise de chinezul Lin Yutang, în revista *Foreign Affairs* din Aprilie 1937, sub titlul « China prepares to resist », sunt edificatoare.

²⁾ Vezi, documentele strănse de René Lavigne și publicate de *L'Europe Nouvelle* (suplimentul *L'Europe Nouvelle Documentaire*), 23 Mai 1937, sub titlul « La reconstruction nationale de la Chine ».

³⁾ Jean Marquès-Rivière, « Le Chine dans le monde, *Payot*, 1935, p. 90.

tinuent, la Chine continue. Son histoire est une suite de cristallisations et de divisions... des dynasties étrangères la dominent, des puissances occidentales la surveillent... ses voisins la convoient..., la Chine demeure ».

1 Decembrie 1937.

RICHARD HILLARD

REVISTA REVISTELOR

STREINE

REVUE DES DEUX MONDES

Anul 107 — Volumul 42 — Nr. 2 — 15 Noemvrie 1937

D. René la Bruyère studiază rivalitatea dintre avion și vasele de război. Aeronautica a transformat fizionomia războiului naval, atât în ceea ce privește aviația de recunoaștere cât și în ceea ce privește aviația de bombardament. Aceasta acționează direct asupra forțelor navale vrășmașe, gonindu-le din mările înguste și strâmtoni și obligându-le să se depărteze de coastă și să rupă blocusul. Prin faptul că, grație ei, câmpul luptei navale a fost considerabil lărgit, ea constrânge vasele de război să-și sporească raza lor de acțiune și zădărnicește aprovizionarea lor cu combustibil. Amenințând puntea cuirasatelor, aeronautica le-a obligat să consacre blindajului un coeficient de greutate care ar fi putut fi utilizat în profitul altei caracteristice militare. În sfârșit, a obligat pe constructorii de vase de război să dea un loc din ce în ce mai mare artileriei antiaeriene pe bord și aviației de vânatoare îmbarcate. Această enumerare e suficientă pentru a demonstra rolul de căpetenie al aviației de bombardament în tactica navală, care poate obține rezultate de distrugere directă în anumite cazuri: bombardamentul vaselor în port și în bazinele de reparații; distrugerea arsenalelor și a parcurilor de combustibil; în anumite împrejurări, poate obliga escadrelor să pornească în larg, unde vasele pot fi atacate cu succes în următoarele împrejurări: când vasul este avariat, pentru a accentua în cursul luptei o diversiune în liniile inamice, torpilând vasele din cap sau din coadă, — manevre care seamănă cu acțiunea cavaleriei care se sacrifică pentru a salva grosul armatei. Sunt și alte împrejurări care justifică acțiunea aviației de bombardament, mai ales atacul convoaelor de mari pacheboturi încărcate cu trupe, care, din cauza ei, vor trebui abătute din căile normale ale traficului.

În genere, însă, ne putem îndoi de eficacitatea aviației de bombardament asupra năvilor izolate sau care navighează grupate. Cei mai mulți autori englezi, care au ridicat această problemă, au ajuns la aceeași concluzie. De altminteri, întrebarea nu este aceea de a ști care ar fi, în acest caz, efectele de distrugere ale aviației, ci de a ne da seama cine înfruntă riscuri mai mari: aviația sau marina. Războiul este un schimb de lovituri. Cel ce dă mai multe și mai tari iese învingător. Se poate afirma că, în duelul dintre avion și navă, avantajul nu va fi de partea aceluia. Într'adevăr, câte aparate vor fi doborâte înainte de a arunca

o bombă pe puntea sau o torpilă pe cheresteaua unui vas de suprafață? Care va fi, în sfârșit, efectul acestei bombe? Numai practica luptei nu poate spune dacă totalul distrugerilor aparatelor de aviație valorează sau nu pagubele pe care acestea le-ar cauza forțelor navale. Fie-ne îngăduit să jucăm câștigător pe cuirasat.

Sub această formă, problema nu e încă bine pusă. Căci se pune aceea de a cerceta, în definitiv, dacă în caz de război, o Putere, dispunând de forțe aeriene, prin firea lucrurilor limitate, trebuie să le îndrepte asupra unor obiective navale sau asupra unora terestre: uzine, căi ferate, concentrări de trupe, orașe, etc. Dacă, de o parte, ne gândim la rezultatele fulgerătoare ale aviației terestre și la efectul moral pe care distrugerile ei le produc, iar de alta la greutățile atacului unui vas, ajungem la concluzia că, între două obiective, unul terestru și altul naval, aviația de bombardament ar avea interesul să aleagă pe cel dintâi, pentrucă-i oferă perspective mai bune de distrugere materială, în timp ce atacul vasului, dată fiind apărarea sa antiaeriană, rezervă aeronavei surprize neplăcute întru căutarea unei ținte care i se sustrage, grație mobilității ei și suprafeței ei mici.

Anul 107 — Volumul 42 — Nr. 3 — 1 Decembrie 1937

Sir Ian Malcolm care, în timpul războiului mondial și al Conferinței de pace, a fost secretarul particular al Lordului Balfour, publică amintiri interesante asupra bărbatului de Stat britanic, înzestrat, mai de grabă, cu temperament de filosof decât de mare om politic. Aceste amintiri ale lui Sir Ian Malcolm sunt precedate de un portret al Lordului Balfour datorit lui Jules Cambon, portret de o rară finețe, în care toate aspectele acestei mari figuri ale politicii britanice sunt puse în valoare. « Era un gentilom », spune Jules Cambon. Spirit scoțian, Lord Balfour nu se desfăcuse de vechile credințe care-i păreau a fi adevăratul fundament al moralei și al societății omenești, dar era, în același timp, un spirit liber și sincer, totdeauna șovăitor și mai de grabă preocupat de propriile-i gânduri decât de dorința de a conduce și inspira pe ale altora. « Totul îl îndemna deci la îndoiala filosofică și, în tot decursul vieții sale, a preferat mai de grabă să cântărească ideile și să le caute consecințele, decât să le afirme ». Pentru a dovedi adevărul acestei afirmări, Jules Cambon amintește următoarea anecdotă: în 1919 Comitetul celor patru discuta asupra anumitor condiții pe care Conferința de Pace trebuia să le adopte. Lordul Balfour expune chestiunea complet, și pentru și contra, din toate punctele de vedere, scoțând la iveală contradicțiile și obiecțiile pe care le-ar ridica amănunțele acestei propuneri. Când isprăvește expunerea, Clemenceau, care ținea mult la bărbatul de Stat englez, îl întreabă cu simplitate: « Ați terminat; sunteți pentru sau contra? ».

Sir Ian Malcolm povestește că în 1917 i s'a întâmplat lui Balfour, pe atunci secretar de Stat la Afacerile Streine, să contravină la legea repauzului duminical, trebuind să se achite de un lucru urgent la Foreign Office. În biroul lui

se instalase un dictafon nou și i se arătase cum trebuie să se servească ca să lucreze în lipsa secretarilor. În acea zi de Duminecă, Sir Ian Malcolm îl instalează pe Balfour confortabil în biroul său, ajustează dictafonul și-l lasă pe ministru să dicteze până seara târziu. Discurile sunt scoase de pe dictafon și puse în camera dactilografelor, pentru a fi descifrate a doua zi. Fără îndoială însă, Lord Balfour uitase să apese pe butonul mașinei sau să facă cele de trebuință pentru a transmite sunetul vocii sale cilindrelor înregistratoare, de vreme ce acestea au fost găsite intacte a doua zi dimineața, fără să poarte nici o urmă din importantele declarații pe care le făcuse, în fața lor, ilustrul bărbat de Stat.

Când Balfour a plecat în 1917 în Statele-Unite, unde avea de îndeplinit o misiune importantă, s'au luat cele mai mari precauțiuni pentru a păstra secretul portului de îmbarcare al misiunii și al traectului pe care avea să-l urmeze aceasta, dată fiind activitatea submarinelor germane pe coasta nordică a Irlandei. Balfour și ceilalți membri ai misiunii au trebuit să petreacă, în cel mai mare secret, o noapte la Dumfries, iar a doua zi au fost îndreptați într'o direcție necunoscută. În momentul îmbarcării, Sir Eric Drummond spune ministrului: « Binecuvântat fie Cerul că am putut pleca, fără ca să se fi descoperit cine sunteți ». — Cine v'a spus asemenea prostii? întrebă Balfour. În orice caz, e unul a știut cine sunt. — Și cine e acesta? întrebă cu teamă Sir Ian Malcolm. — Dragul meu Ian, băiatul dela lift ». Toată lumea era conșternată. « Dar cum Jea putut afla? » întrebă cineva. Iar Balfour le explică surâzând: « Foarte simplu: mi-a adus în cameră albumul său de autografe, pe care l-am semnat... ».

În timpul Conferinței Păcii, Clemenceau și Balfour s'au împrietenit numai-c'ecât. Cu ocazia boalei « Tigriului », în urma atentatului a cărui victimă a fost, Balfour îi vizita deseori în rue Franklin și nu se jena să-i reproșeze că e un bolnav foarte incomod și să o dojenească pe sora de caritate care îl lasă să comită multe imprudențe. « Nici un cuvânt împotriva sorii de caritate, îi răspunde Clemenceau. Am de gând să mă căsătoresc cu ea pe lumea cealaltă. E de altminteri singurul loc unde omul se poate căsători ».

REVUE DE PARIS

Anul 44 — Nr. 12 — 15 Noembrie 1937

D. Dabrovitch, întemeindu-se pe constatările și revelațiile presei rusești, încearcă să stabilească unde a ajuns regimul sovietic cu ocazia aniversării de douăzeci de ani a revoluției bolșeviste. Sub firma « Sovietelor » și a « dictaturii proletariatului », s'ar ascunde și s'ar exercita dictatura partidului comunist rusesc. Acest adevăr elementar de-abia a început să fie răspândit în public, și a ajuns caduc. « Nu se mai poate vorbi de dictatura partidului comunist în Rusia ». Acum doi ani, d. Stalin s'a hotărât să extermine și să închidă pe vechii bolșevici, colaboratorii imediați ai lui Lenin; mai târziu, a trebuit să lichideze « militanții de însemnătate mijlocie »; acum, de când cu afacerea mareșalilor, comuniștii de vază sunt excluși din partid, împușcați, încarcerati sau deportați cu sutele și miile. Situația de membru a partidului comunist a

încetat să mai fie o stare privilegiată și, în locul ei, e pe cale să se substituie alta : aceea de a fi membru al clientelei personale a d-lui Stalin, compusă din afiliați la partidul comunist și din oameni neînregimentați în partid, însă devotați dictatorului.

Trei sunt motivele care explică această schimbare, repeziciunea și violența ei în decursul acestor din urmă luni. Falimentul sistemului era evident încă în primăvara 1937, căci, cu toate planurile cincinale, scăderea producției se manifestă inexorabil. În ce privește industria grea, insuccesul a fost constatat cu ocazia adunării « Activului » comisariatului industriei. Cauzele cunoscute ale acestei stări de lucruri sunt: fuga specialiștilor, ingineri și tehnicieni, cărora le era frică să fie denunțați ca troțkiști sau spioni, și fuga lucrătorilor nemulțumiți cu condițiile de lucru. *Pravda* din 25 August scrie: « Nu e nevoie să ascundem tristul adevăr; lucrătorii din industria grea, ridicați de partid sau de Ordjonikidze, au părăsit, în ultimul timp, poziția lor și, în loc de a fi la avant-gardă, îi găsim în coadă. În ce privește huila din Doneț, înșiși « stakhanoviștii » mărturisesc scăderea continuă a producției ». După unele documente indiscutabile, « Donbass » a furnizat în 1936 un minus de 4 milioane de tone în raport cu planul, și, pentru primele 9 luni din 1937, un minus de aproape 8 milioane față de prevederile planului. Pentru industriile metalurgice, chimice și petroliere, întârzierile sunt tot atât de considerabile. În ce privește industria ușoară, *Izvestia* a constatat la 17 Septembrie că, în anul acesta, « nici una din ramurile industriei ușoare n'a realizat planul », calitatea mărfurilor lasă de dorit și munca « stakhanoviștilor » n'a dat rezultat. În sfârșit, toată presa sovietică nu încetează să denunțe marasmul agriculturii, proasta funcționare a tractoarelor, lipsa de combustibil, insuficiența căilor de comunicații, lipsa de personal priceput și competent, etc.

În rândul sindicatelor muncitorești, falimentul sistemului a fost constatat cu ocazia întrunirii « Consiliului central al Uniunii profesioniștilor », de către președintele Chvernik. Din raportul președintelui și din discursurile oratorilor muncitori, reiese că democrația muncitorească nu există, că masa muncitorească nu ia parte nici la gestiunea, nici la controlul sindicatelor, că legile sovietice de protecție a muncii nu sunt aplicate aproape nicăieri, că ruptura dintre « vârful » birocratic al sindicatelor și masa muncitorească este desăvârșită, birocrății fiind, de altminteri, foarte numeroși și prea bine plătiți, că comitetele de uzină și comitetele centrale nu sunt alese, ci numite sau cooptate, că în sindicate, care sunt, oricum, avant-garda poporului, sunt încă milioane de analfabeți și că, dată fiind această stare de lucruri, s'au săvârșit, în mod constant, furturi considerabile.

Al doilea motiv al lichidării accelerate a partidului rezidă în faptul că sunt comuniști care nu vor să se demită, singura lor ieșire fiind opoziția secretă și revoluționară. Unele comploturi, dintre care cel mai grav acela al mareșalilor, erau cât pe aici să reușească. Se știe acum că mai multe căpetenii ale armatei roșii voiau să scape de d. Stalin și de tovarășii acestuia; greșeala lor a fost însă că au lăsat lucrurile să tărăgănească: agenții lui Ješov au fost informați la timp de aceste comploturi și au « lichidat » repede căpeteniile mi-

litare. Tukhacevski a fost de sigur unul din principalii conjurați, dar în fruntea complotului a figurat Ivan Gamarnik, vechi comunist, care, cu două zile înainte de a se « sinucide », a fost ales membru al comitetului din Moscova.

Al treilea motiv al lichidării partidului comunist rezidă în faptul alegerilor viitoare, cu vot secret, potrivit noii legi fundamentale. Cum regimul trebuie să obție o majoritate credincioasă, cu tot secretul votului, epurarea partidului trebuie urmărită cu toată energia. *Pravda* din 17 August a declarat, fără ocol, că « alegerile nu vor putea avea loc înainte de înlocuirea completă, de sus până jos, a aparatului administrativ, prin oameni devotați până la capăt, partidului lui Lenin-Stalin ».

D. Dabrovitch conchide că regimul zis al Sovietelor nu este nici socialism, nici comunism, nici ceva similar, că, în dosul decorului marxist și comunist, este, cum ar fi spus Jaurès, o « întreprindere de dominație și de pasiune », și că « singurul lucru care se poate prevedea în viitor este că, sub dominația noii caste conducătoare — cliențela staliniană — și tocmai din cauza libertății ei absolute în ce privește toate prejudecățile, principiile și doctrinele, evenimentele în U. R. S. S. se vor precipita »; căci sunt în Rusia forțe vii, mai ales în tineretul neregimentat în partid, care, pe zi ce trece, este, mai activ, și, mai de vreme sau mai târziu, își va elibera patria de « noul țar asiatic ».

D. Robert Dreyfus publică un articol asupra lui Saint Valry, pe care-l califică drept « conservator eretic » și care, cu toate că a fost un scriitor de mare talent, tot atât de bine înzestrat ca și un John Lemoine, J.-J. Weiss sau Prévoist-Paradol, a fost însă uitată cu desăvârșire. Saint Valry a fost un spectator excepțional de înțelegător și sincer ai primilor ani ai celei de-a III-a Republici. « Simplu cronicar, Saint Valry îmi apare ca unul din cei mai buni istorici ai epocii, dacă, a fi istoric înseamnă a sonda până la fund, fără nici un fel de orbire, tendințele vii ale timpului în care trăiești, și a le interpreta cu o înălțime de vederi, asupra cărora preferințele personale n'au nici o influență ».

Anul 44 — Nr. 23 — 1 Decembrie 1937

Revue de Paris publică fragmente din « Caietele » lui Barrès relative la primele săptămâni ale războiului, în care găsim pagini asupra lui Jaurès, din care respiră un nobil sentiment. Când a aflat asasinarea tribunului socialist, în seara de 31 Iulie 1914, în preziua mobilizării generale, Barrès s'a dus la locuința lui Jaurès:

« M'am dus la el încă a doua zi dimineața, să duc o scrisoare fiicei lui. Un oraș de vile la Passy, câțiva agenți la gratiile acestui oraș. Mă îndrept spre casă, o casă mică, o grădiniță de doi metri în fața ei, unde stau de vorbă doi militanți. Urc patru trepte și intru într'un coridor, în fundul căruia e o scară; pe ambele laturi, două uși, fără îndoială salonul și sufrageria. În acest coridor strâmt, o masă cu foi de hârtie, pe care mă înscriu. În încăperea din stânga, deschisă, Leon Blum. Ii strâng mâna și îi întind scrisoarea. « Puteți s'o remiteți personal fiicei lui ». Ea e în salon, golit, un « parloir ». O tânără superbă, exact o statuie din

piața Concorde. Ii spun că am iubit pe tatăl ei, că am suferit totdeauna că a trebuit să fiu despărțit de el. Ea e calmă, are o expresie nobilă, firească, și o figură foarte umană și simpatică. Mi se oferă să urc să-l văd pe Jaurès. Primesc cu grabă și îmi dau seama că provoc plăcere. Era în odaia de culcare de-asupra « parloir-ului », unde erau două paturi la fel de nuc. Jaurès este aici. Nu se vede decât figura lui. Cearceaful, până la bărbie, îi acoperă brațul, și părul e înfășurat în vată. E parcă fără sânge, și, în afară de aceasta, același. În picioare, Sembat și Lauche ».

« . . . Tăcem o clipă, privindu-l pe Jaurès. Strâng mâna celor doi deputați și lui Blum. Mă plec în fața lui Jaurès și scobor scara. Jos, fiica lui Jaurès, cu scrisoarea mea deschisă în mâini, cu lacrimi în ochi, îmi mulțumește cu o mare nobleță naturală, o emoționantă simplitate și reticență. În grădiniță, strâng mâna celor doi militanți. Pe trotuar, în fața orașului pe care-l păzesc, cei patru agenți mă salută. Ce singurătate în jurul aceluia pe care-l știu bine ce era, căci defectele lui nu împiedică nimic, pe legea mea, da, un mare om. Adio, Jaurès, pe care aș fi vrut să-l iubesc liber.

« Avea o voce puternică pentru a da imbold unei epoci, dar gândea și lucra sub influențe streine. Credea că apăra cauza proletariatului francez, dar se închisese în gândirea germană ».

Unii l-au blamat pe Barrès, pentru că a scris o scrisoare d-rei Jaurès și l-a salutat pe Jaurès mort. « L'am salutat, explică Barrès, i-am salutat prietenii, i-aș fi salutat până și chimerele lui, pentru ca ele să nu ne fi închis accesul cetățenilor indispensabili patriei și pentru ca să fim toți puternica armată franceză ». Și definește pe Jaurès în termenii următori: « Jaurès n'a fost un marxist ! Era capabil să vorbească toate vocabularele. Putea să vorbească ore întregi ca marxist, dar nu era aceasta natura lui; el nu era marxist ».

Mai departe, la 24 Septembrie 1914, după o conversație cu Jean Psichari, Barrès consacră aceste rânduri morții lui Renan:

« Aproapc cu doi ani înainte de moartea lui, scria *l'Examen de Conscience philosophique*, ceea ce numea el *bilanțul* său. Incerca să salveze *supraviețuirea*, pe *Dumnezeu*. A urmat apoi moartea lui. Ideile sale din aceste din urmă clipe se găsesc în ultimele trei pagini din volumul V din *Israel*, publicat după moartea sa. Nu mai credea în nimic, după moarte. În ultimele sale zile, spunea cu vocea sa tare și gravă: « Nu e nimic, nimic, nu mai e nimic ». N'a avut nici o înduioșare, nici o amintire din copilărie. Ultimele luni, la Rosmapamon, contempla natura: « Mă obișnuiesc să o reintegrez ».

« Psichari găsește că aceste lucruri sunt frumoase ».

« Pe cine iubea el ? Fénelon ».

MERCURE DE FRANCE

Anul 4 — Nr. 946 — 15 Noembrie 1937

D. Nyoitii Sakurazawa consacră un studiu filosofiei și științei Extremului-Orient, susținând că dacă vrem să găsim baza filosofiei și a științei chineze, trebuie să ne întoarcem neapărat la doctrinele care datează din anul 2900 î. Chr.

sau la textele și mai vechi și, înainte de toate la *Li-Kin*, cartea sfântă care conține doctrina lui Fu-Hi. Propriu zis, această carte este un tratat de energetică și de divinație, divinația fiind ceea ce în Extremul-Orient corespunde științei. Cuvântul știință este intraductibil în limba chineză, în care știința, filosofia, divinația și medicina înseamnă același lucru. Astfel nu poate ajunge la înțelepciune cine ignorează medicina, și nu poate practica medicina cine ignorează filosofia. Toți marii împărați erau, în același timp, și filosofi și medici.

Anul 48 — Nr. 947 — 1 Decembrie 1937

D. Jules Wague scrie despre viața cavalerescă a lui Edmond Got, cunoscutul comedian francez, ai cărui cincizeci de ani de teatru au fost celebrați cu multă solemnitate în 1894. În perspectiva timpului, Got rămâne una din marile figuri ale scenei franceze. «A avut și el scăderile lui. Jurnalul său, scris cu mult sarcasm, dovedește ici și colo multe gelozii profesionale și griji meschine. I-au plăcut banii și pare-se că a lăsat o avere frumoasă. A avut un caracter urât — dar a fost un caracter. A luptat mult pentru viață, mai ales pentru viața altora. În această existență dreaptă, semeață, cavalerescă, a avut totdeauna demnitate și adesea a dovedit frumusețe ».

REVUE POLITIQUE ET PARLEMENTAIRE

Anul 44 — Nr. 516 — 10 Noiembrie 1937

Cu privire la tratatele franco-syrian și franco-libanez, d. Georges Meyer consacră un studiu « Franței și Levantului », în care subliniază complexitatea problemelor pe care le pune tratatul franco-syrian.

Analizând politica externă britanică, d. Y.-M. Goblet arată că în Anglia sunt medii care nutresc pentru Germania o simpatie întemeiată pe rațiuni etnice, care nu prea au sens, sau pe rațiuni intelectuale, ca și în Franța după d-na de Staël, sau pentru rațiuni economice, care necesită o analiză specială, sau pentru rațiuni politice. Acestea sunt adesea în legătură cu idealismul internațional și pacifist care a dat în Anglia atâți credincioși ai Societății Națiunilor. Mulți englezi, mai ales în mediile intelectuale, consideră inechitabile și absurde tratatele din 1919, care sunt ținute răspunzătoare de starea actuală a Europei și, în primul rând, de succesul hitlerist. Dacă s'ar face dreptate Germaniei, multe neajunsuri ar fi deci înlăturate sau suprimate; numai că Englezii nu cad de acord asupra realității, în măsura în care s'ar înțelege pe principii.

De altă parte, aproape nimeni în Anglia nu admite nazismul și, ca atare, Germania, astfel cum se înfățișează ea astăzi. Cu toate acestea, romantismul politic nu a dispărut cu desăvârșire dela Londra; unii cred încă în refugiații și în proscrisii în stilul celor din 1830, care, prin nu știu ce minune, ar putea transforma de departe patria pe care au fost nevoiți să o părăsească; astfel mulți germanofili cred în refugiații germani, israeliți, socialiști sau alții, pentru

a reface o Germanie republicană — cum cred în refugiații italieni în scopul de a răsturna odată regimul fascist. Pe lângă aceasta, acești refugiați, adesea în mizerie, sunt obiectul compătimirii generale. Statele totalitare și-au dat de mult seama de acest sentiment și, astfel, se întâlnesc pretutindeni în Anglia refugiați, în care un continental recunoaște îndată agenți camuflați de propagandă și adesea de poliție, fără să mai vorbim de așa zișii Ruși albi, agenți ai G. P. U.-ului. Astfel propaganda germană urmează metodic, desvoltând în masa englezilor, un sentiment oarecum amical față de Germania romantică și liberală, și de care profită în mod real numai Germania de astăzi. Și bătrânii germanofili englezi, acei pe care i-am putea numi germanofili conștienți, continuă să viseze că ajută pe Germanii liberali să-și emancipeze țara și să reconstruiască Republica dela Weimar — ca și când Germania de mâine ar putea fi altceva decât produsul unei evoluții a Germaniei naziste, oricât de deosebită ar fi de aceasta.

L'EUROPE NOUVELLE

Anul 20 — Nr. 1032 — 20 Noembrie 1937

Intr'un discurs amical, plin de simplitate și de emoție, rostit cu ocazia inaugurării Casei oferite de guvernul francez, Federației internaționale a P.E.N. Cluburilor, d. Jules Romains, care prezidează astăzi Federația, după H. G. Wells și John Galsworthy, a reamintit istoricul acestei înjgheberi:

« P.E.N. Cluburile și-au propus, în primul rând, să reînnoiască legăturile normale și pline de încredere între reprezentanții inteligenței, pe care lupta dintre națiuni îi despărțise, când nu-i aruncase și pe ei, unii împotriva celorlalți. Ei au înțeles, apoi, și aproape în același timp, că nu e de ajuns să repare, fiecare pe socoteala și în sfera sa, ravajele acestor ani îngrozitori, dar mai ales că trebuie să se evite reînnoirea lor. P.E.N. Cluburile au lucrat deci, încă dela început, să previe orice ar putea să însemne între popoare, neînțelegere, neîncredere, dispreț mutual; tot ceea ce tindea la excomunicări reciproce care ele însele prepară opresiunile. Știau bine că, în geneza conflictelor naționale, oameni care fac meseria de a gândi și de a scrie au o răspundere considerabilă. Căci dela ei pleacă cuvintele de ordin care, după un drum mai mult sau mai puțin lent, în regiunea pasiunilor comune, ajung la fapte de violență și la măcelurile pe câmpurile de luptă. . . ».

« In același timp ce favorizează bunăvoința între popoare, P.E.N. Cluburile au luptat împotriva a tot ce amenință libertatea și spiritul, libera producție și circulație a operelor spiritului. Ele au vrut să salveze moștenirea omului și au făcut-o cu curaj, cu moderație, cu discernământ ».

Comentând călătoria Lordului Halifax la Berlin, d. Pierre Brossette încheie astfel:

« Este mai probabil că Lord Halifax se va întoarce dela Berlin mai scandalizat decât convins de exigențele germane.

« Ca Sir John Simon în 1935.

« Ca Lord Haldane în 1912.

« Singura problemă este însă de a ști dacă Statele, care vor pacea, vor ști, în 1937, să tragă concluziile din călătoria Lordului Halifax, altfel decât au făcut-o în 1912, din călătoria Lordului Haldane ».

LE MOIS

Anul 7 — Nr. 82 — 10 Noemvrie 1937

D. P. D., discutând reforma învățământului francez, pune, între altele, problema formării *sensului social* la elevii de liceu. S'a constatat adesea, la numeroși candidați la bacalaureat, un fel de individualism absolut care uimește, cu drept cuvânt, pe educator. Candidatul pare că ignorează disciplinele esențiale pe care « orice om cinstit » ar trebui să le cunoască. Această problemă a formării sensului social în licee a fost de altminteri examinată cu atenție, cu ocazia congresului recent al Învățământului de gradul al doilea. Sensul social e deci absent, prea absent, printre bacalaureații francezi. Oare umanitățile literare, astfel cum sunt predate, nu trebuie să tindă la formarea « personalităților »? Studiul textelor clasice trebuie să aducă această dezvoltare a spiritului critic și o « reflexiune personală », totdeauna trează.

Nu este deci vorba de a *mecaniza* spirite astfel mlădiate sau de a fabrica *creere în uniformă*. În unele țări, această « mise au pas » constituie un exces.

Educatorii francezi se întreabă, însă, dacă nu este locul să se corecteze, în măsura posibilului, acest abuz de individualism critic, printr'un sentiment mai exact, mai sensibil, mai direct, al solidarității necesare. Nu e locul să se desvolte acel « solidarism » hrănit cu fapte și idei, propriu de a face perceptibile interdependențele și îndatoririle care decurg în mod necesar din el?

D. Paul Lapie a introdus în școalele normale, « noțiuni de sociologie aplicate la morală și la educație ». În urma recentului congres al Învățământului de gradul al II-lea, d. C. Bouglé a pus întrebarea: « Dacă am încerca să facem același lucru în liceu? Dacă am acorda în liceu, mai ales în clasa de filosofie, un loc mai mare decât s'a făcut până acum, observărilor sociologice asupra națiunii, Statului, familiei, formele schimbătoare ale vieții economice? Ar însemna aceasta o lărgire de orizont care nu ar fi de desprețuit, chiar pentru umaniști . . . »

« Să ne grăbim însă a adăoga: nu trebuie să ne biziim mai ales pe cursuri și pe discursuri, pentru a preîntâmpina carența simțului social la elevii noștri. Sociologia ne-ar da cea dintâi acest avertisment. Oferim destule vorbe tinerilor noștri pacienți, ca să nu spunem tinerelor noastre victime. Pentru a le forma caracterul, e necesară școala acțiunii și a obiceiurilor pe care aceasta le aduce cu sine. Simțul social nu va fi dezvoltat în mod eficace la cetățeanul de mâine, decât prin viața în grup, cu disciplinele pe care le impune, cu repartiția sarcinilor și a răspunderilor pe care o implică ». Pe scurt, d. E. Bouglé preconizează să obișnuim copiii să se organizeze, ceea ce ar însemna cea mai bună învățătură a vieții sociale.

În rezumat, strădaniile actualmente întreprinse în învățământ, atât în clasele de orientare, cât și în măsurile preconizate în alte domenii, tind să apropie învățământul de viață. Minunat program! Căci timpul de față are nevoie de cetățeni și nu de proști prin concurs sau de vânători de diplome.

Remarcabil studiul d-lui J. Delevsky: *Problema echilibrului în mecanică și în economie*, iar nota d-lui Alfred Obermann: *Istoria Rusiei revăzută și corectată de Stalin* aduce amănunte interesante asupra evoluției spirituale a Republicii Sovietice.

AUJOURD'HUI

Anul 1 — Nr. 1 — 15 Noemvrie 1937

În noua revistă dela Geneva care-și propune să degajeze din desordinea actuală, elementele constructive răzlețe, d-na Alice Voinescu publică un studiu despre « Teoriile științifice actuale și mentalitatea tineretului », în care ajunge la următoarele concluzii:

« Noua morală dinamică se manifestă și printr'o atitudine care nu trebuie să scape educatorului: tineretul are un sentiment foarte puternic al legăturii sociale. Am crezut odinioară într'o substanță, cantitate imuabilă și, prin urmare, într'o individualitate ireductibilă. Societatea nu era pentru noi decât un ansamblu de indivizi, distincți unii de alții. Tineretul nu mai cunoaște aceste limite precise între « tu » și « cu ». El nu știe să se mai izoleze, nici în gândirea lui, nici în jocurile lui, nici în aspirațiile lui: la el totul e colectiv. Individul trăiește astăzi ca o parte integrantă din colectivitate. În vreme ce noi credem că ne oferim grupului, tineretul simte că naște din grup. Această înclinare e primejdioasă, căci expune tineretul, lipsit de spirit critic, să sufere fascinația oricărui fanatic vorbind în numele colectivității. Și totuși, în această atitudine zac posibilități incalculabile de progres. Nu e vorba de a condamna sau a combate, ci de a transforma o înclinare într'un fel de a patra dimensiune a ființei, care să-i dea o conștiință limpede a legăturii sociale — aceea, tocmai, care ne-a lipsit.

« O personalitate astfel completată e salvată dela individualism, prin modestia anonimatului care îi vine din sentimentul relativității sale. Ea e, înace-lași timp, mai atentă cu elementele temporale a ființei sale și liberată de robia unui egoism strâmt. Omul evului relativist are posibilitatea de a lărgi regi-strul umanului, câștigând și asupra animalului și asupra îngerului.

« Orice încăpățănare de a rezista chemării timpului, pe care știința actuală o strigă cu putere, ar putea nu numai să întârzie progresul civilizației, dar să și arunce omenirea într'o stare de barbarie.

« Relativist și social, tipul uman al viitorului pregătește nașterea unui eroism nou — acela al solidarității — care va învinge, nu prin cuvinte, ci prin fapte, tirania celui mai puternic ».

DIE MUSIK

Anul 30 — Nr. 2 — Noemvrie 1937

D. Nikolai van der Pals publică un studiu substanțial închinat muzicii finlandeze, din care marele public nu reține de cele mai multe ori decât numele lui *Jean Sibelius*.

Alături de acesta, astăzi activează în Finlanda trei generații de compozitori. Din generația celor bătrâni, trebuie reținut numele lui *Erkki Melartin* (1875—1937), care, fără să posede forța elementară a unui Sibelius, s'a manifestat prin adâncimea sentimentului său și multilateralitatea sa creatoare, compunând pe lângă șase simfonii, opera « *Aino* » cu motive din Kalevala, o sumedenie de poeme simfonice și suite pentru orchestră, muzică de cameră și baletul « *Mărgăritarul albastru* ». Alt compozitor de seamă, e creatorul concertului pentru piano în Finlanda, *Selim Palmgren* (născut în 1878), un temperament eminent liric, oarecum influențat de impresionism. Concertele sale pentru piano « *Râul* », « *Metamorfoze* » și « *April* », sunt bine cunoscute și apreciate în străinătate, iar opera sa « *Daniel Hjort* », compusă în 1910 urmează a fi reprezentată în curând într'o nouă prelucrare. Dintre reprezentanții mai vârstnici ai avântului național în viața muzicală a Finlandei, merită să fie amintiți: *Oskar Merikanto* (1868—1924), compozitor foarte popular, de o bogată invenție melodică, *Ilmari Krohn* (născut în 1867), autor de oratorii și emerit musicolog, șeful de cor *Heikki Klemetti* (născut în 1876) și marele șef de orchestră *Robert Kajanus* (1856—1933), neostenitul conducător al activității muzicale oficiale din Finlanda.

Din rândul generației mijlocii de compozitori, *Toivo Kuula* (1883—1918) a fost incontestabil un mare talent pe care însă moartea l-a răpit prea timpuriu. Spre deosebire de acesta, *Leevi Madetoja* (născut în 1887) a putut ajunge la o maturitate în creația sa, ocupând astăzi un loc de frunte în viața muzicală finlandeză. Opera sa « *Pohjalaisia* », bine cunoscută și în străinătate, trece, cu drept cuvânt, drept opera națională a Finlandei.

Printre compozitorii finlandezi câștigați de modernism și mergând până la atonalitate, menționăm pe *Aarre Merikanto* (născut în 1893) și *Väinö Raitio* (născut în 1891), iar din generația mai tânără, cităm trei talente în plină dezvoltare: *Uno Klami* (născut în 1910), autorul bogat instrumentatei « *Rapsodii Karelice* », *Eino Linnala* (născut în 1896), a cărui muzică trădează un desăvârșit sentiment al sunetului și *Sulho Ranta*, care tinde să se elibereze de problematica muzicală complicată pe care a afișat-o în prima sa tinerețe, pentru a da liber curs bogatei sale inspirații care-i însuflețește a doua sa simfonie, a cărei recentă primă audiție a însemnat un meritat succes.

În epoca noastră, a răsturnării tuturor valorilor, nu se poate prevedea direcția pe care o va lua dezvoltarea muzicii în Finlanda. În orice caz însă, poporul finlandez are multă putere de viață, energie, și e capabil de mult entuziasm, astfel încât poate privi viitorul, cu multă încredere, și pe tărâmul artistic.

Interesant material informativ aduce nota d-lui Gottfried Schweizer despre « *Musicalitate și activitatea muzicală din Anglia contemporană* ».

Din bogatul material de recenzie, aflăm că s'au reprezentat în Germania, următoarele opere în primă audiere mondială: *Magnus Fahlander*, de Fritz von Borries (Düsseldorf, Opernhaus); baletul *Der zerbrochene Krug*, de Rudolf Wagner-Régeny (Berlin, Staatsoper); *Ein Fest auf Haderlevhuus*, după o năvelă de Theodor Storm, de Kurt Gerdes (Krefeld, Stadttheater).

ROMÂNESȚI

GÂND ROMÂNESC

Anul V — August-Octombrie 1937

Un interesant articol despre « Inceputurile teatrului românesc în Ardeal », scrie d. Ion Breazu.

E un capitol de istorie literară, prea puțin cunoscut, și tocmai de aceea materialul informativ de care se servește autorul, este prețios.

Transcriem câteva fragmente.

« Cele dintâi reprezentații de teatru despre care avem cunoștință coincid aproape cu primele semne de redeșteptare la o nouă viață națională a Românilor de dincoace de Carpați. Ele au fost date de elevii școlilor din Blaj, cele mai vechi școli secundare ale Românilor ardeleni. Din sânul lor s'a alcătuit la 1755 o *comoedia ambulatoria alumnorum*, care a făcut, la sărbătorile Crăciunului din 1755, chiar un turneu la Vințul de jos, Seleş și Alba-Iulia, jucând probabil niște *Irozi* sau vre-un mister religios, căci reprezentațiile se dădeau în biserici. Cu șase ani mai târziu, elevii acelorași școli organizează un spectacol în cinstea guvernatorului Bucow, care vizitează Blajul. Tot pentru vre-o reprezentație carnavalescă a lor va fi fost scrisă farsa de un grotesc vulgar *Occisio Gregorii Vodae*, cu text românesc, unguresc, latinesc și țigănesc, al cărei manuscris de pe la 1780 ni s'a păstrat în biblioteca Episcopiei din Oradea. Blajul ne dă, de asemenea, pe la 1832, cea dintâi societate de diletanți, sufletul căreia au fost Gheorghe Barițiu și Timotei Cipariu. Cu bani strânși dela protopopii acelei eparhii, s'a încropit o scenă și decoruri, desenate de un pictor sas din Sibiu — lucru mare pentru acele vremuri. De bună seamă că pentru acești diletanți — ale căror spectacole au durat vre-o cinci ani — a scris T. Cipariu, la 1833, Ecloya lui, închinată episcopului Lemeny, cu prilejul urcării lui în scaunul arhieresc. . . ».

« . . . În tot acest început de veac, cu toate piedicile care li se opun, tot mai mulți Români pătrund în orașele ardeleni. Firește că acești mari burghezi vor alerga la reprezentațiile germane și maghiare. Dorința lor fierbinte este însă să audă răsunând și limba românească pe scenă. Și se pare că numărul lor nu era de loc de disprețuit, întrucât înseși trupele străine se străduesc să le îndeplinească această dorință. Iată, de pildă, o astfel de trupă, reprezentând la 1815, la Brașov, *Vecinătatea periculoasă* de Kotzebue. Iar în 1821, când numărul Brașovenilor a fost sensibil crescut de boierii refugiați de teama revoluției lui Tudor, a fost reprezentată între altele, o piesă ocazională, inspirată tocmai de

bejenia acestor boieri. Astfel de spectacole n'au avut însă loc, în întâia jumătate a veacului trecut, numai la Braşov, ci şi în alte oraşe ale Ardealului şi ale Banatului. Se cuvine să reţinem faptul că una din aceste trupe, printre actorii căreia se găseau şi Români, a reprezentat în turneul ei din 1847, adică la trei ani după ce a fost dată la Iaşi, comedia *Iorgu dela Sadagura* a lui Vasile Alexandri. . . Când în a doua jumătate a veacului trecut, trupele de amatori se vor înmulţi, pătrunzând şi la sate, comediile, vodevilurile şi cântonetele lui Alexandri vor fi nelipsite din repertoriul lor. Am credinţa că dacă s'ar face o statistică a spectacolelor de diletanţi, se va descoperi cum Alexandri a fost chiar mai mult jucat dincoace decât dincolo de Carpaţi.

« . . . Entuziasmul stârnit de aceste turnee se datoreşte, înainte de toate, întemeierea, la 1870, a Societăţii pentru Fond de Teatru, care a fost, alături de Astra, cea mai însemnată societate culturală a Românilor de dincoace de Carpaţi. Sufletul ei a fost, dela întemeiere şi până la 1906, Iosif Vulcan, directorul revistei « Familia ». Scopul societăţii era înfiinţarea unui teatru permanent pentru Românii ardeleni. Cu toate că s'au strâns fonduri frumoase (în 1906 S. F. T. avea 600.000 coroane) din pricina vitregiei vremurilor, scopul acesta n'a putut fi atins, societatea însă are meritul de a fi cultivat dragostea Ardelenilor pentru teatrul naţional. . .

« . . . Alături de Alexandri, el (*Iosif Vulcan N. R.*) a fost cel mai jucat autor dramatic român, la reprezentaţiile diletanţilor ardeleni. Paginile « Familiei » sunt pline de comediile, vodevilurile şi dramele lui. Unele din ele ca *Alb şi Roşu* (« Familia » 1874), comedie într'un act şi *Ştefan Vodă cel tânăr* (Oradea 1893) dramă în 5 acte, au avut cinstea de a fi jucate pe scena Teatrului Naţional din Bucureşti, întâia la 1872, iar a doua la 1892. Scrise cu oarecare vioiciune, într'o limbă destul de curată, chiar dacă e lipsită de orice accent particular, cu o bună tehnică teatrală, aceste comedii satirizau păcatele sociale şi naţionale ale Românilor de dincolo şi de dincoace de Carpaţi; pe stricătorii de limbă, latinizanţi sau franţuziţi, pe parveniţi, dihonnia dintre partide, abuzurile electorale şi alte metehne vechi ale noastre. Unele din ele, ca atât de jucata *Rugă dela Chisătău*, erau mai mult prilejuri de a stârni entuziasm pentru cântecul şi dansul românesc. Toate aveau aşa dar un scop educativ, rămânând mai mult ca documente ale vremii, decât ca monumente literare.

« Intre acei care au luat parte la ampla discuţie din periodicele ardeleni, care a precedat întemeierea Societăţii pentru Fond de Teatru a fost şi Ion Al. Lapedatu. Tânărul acesta care nu avea atunci decât 26 de ani, a formulat alături de Mihail Eminescu, şi mai tânăr decât el, cele mai înţelepte directive spre care să se îndrepte năzuinţele Ardelenilor de a-şi întemeia un teatru propriu.

« . . . Când formula acesta principii, tânărul poet (*Ion Al. Lapedatu N. R.*) trimitea « Familiei » schiţa dramatică *Fântâna de piatră* — apărută în această revistă în 1864 — iar un an mai târziu, drama în 3 acte *Tribunul*. Intâi, după cum arată şi titlul, era mai mult o « schiţare » a unui motiv tragic, desprins se pare dintr'o baladă veche; a doua e însă cea dintâi dramă pe care ne-a dat-o un scriitor ardelean. . . ».

«...Cu toate că mai tânăr cu abia patru ani decât Ion Lapedatu, *Ion Slavici* face parte din altă generație literară.

«...A scris comedia în două acte *Fata de birău*, cea dintâi operă literară a lui, publicată în «Convorbiri literare» din 1871... Lipsită de o intrigă mai iscusită, comedia lui Slavici este un peisaj autentic al satului ardelean... Nu numai personajele însă sunt țărani autentici, ci și graiul lor. Spre deosebire de nuvelele lui Slavici, a căror limbă este general-românească, personajele din *Fata de birău* vorbesc limba lor de acasă, plină de farmecul pitorescului.

«...Ion Slavici va mai scrie două comedii *Toane sau vorbe de clacă* (Convorbiri literare » 1874) și *Polișul Unchiului* («Tribuna» 1886 Nr. 222—225) de o reală vervă comică, lipsită însă de savoarea rustică a acestei întâie opere a lui, care ar merita într'adevăr să fie jucată. El va da și drama istorică în 5 acte *Gaspar Graziani* («Conv. lit.» 1888) care va fi reprezentată în 1888 pe scena Teatrului Național din București fără prea mult succes însă.

«Prin *Fata de birău*, Slavici a indicat însă un nou drum pentru literatura dramatică ardeleană: *drama țărănească*, drum care n'a fost bătătorit cu prea mult succes până acum. Căci dacă acest popor român «homerice» — cum numea același Slavici țărănimea ardeleană — a inspirat o proză și o poezie care este o podoabă a literaturii noastre, el nu și-a găsit încă dramaturgul cuvenit».

VIATA ROMÂNEASCĂ

Anul 24 — Nr. 12 — Decembrie 1937

D. Ion Pillat traduce din Charles Baudelaire câteva poeme, a căror tâlmăcire românească ni se pare că nu s'a încercat încă: *Mi-e dragă amintirea* (J'aime le souvenir), *Frumoasa navă* (Le beau navire), *Joc de ape* (Le jet d'eau), *Lola din Valencia* (Lola de Valence), și *De dragul minciunii* (L'amour du mensonge).

Traducător încercat, d. Pillat, dacă nu aduce în cazul lui Baudelaire o corespondență de sensibilitate cu modelul, aduce în schimb o cunoaștere rară a tehnicii versului. De sigur poetul Caetului Verde este mai aproape de Francis Jammes, decât de Baudelaire, dar aceasta nu-l împiedică să atace rime dintre cele mai dificile.

Tes beaux yeux sont las, pauvre amante !
 Reste longtemps sans les rouvrir,
 Dans cette pose nonchalante
 Où t'a surprise le plaisir.
 Dans la cour le jet d'eau qui jase
 Et ne se tait ni nuit ni jour,
 Entretient doucement l'extase
 Où ce soir m'a plongé l'amour.

La jerbe épanonie
 En mille fleurs
 OÙ Phoebé réjouie
 Met ses couleurs
 Tombe comme une pluie
 De larges pleurs.

Brusca schimbare de ritm, trecerea dela versul larg, puțin declamator și leneș, la versul scurt al celei de a doua strofe, ca o trecere dela largo la scherzo, era de sigur pentru traducător o serioasă dificultate.

D. Pillat o rezolvă astfel:

Mari ochii tăi de oboseală
 Iubito blândă 'n somn s'au stins.
 Rămâi așa în moleșeală
 Cu trupul de plăcere prins.
 În parcuri jocul apei spune
 Și nu mai tace zi de zi —
 Alintă frageda minune
 În care dorul m'adânci.

Jerbele deschise
 În mii de flori
 Unde lucru mi se
 Pierde 'n culori
 Plouă ca 'n vise
 Plângeri de zori.

Dar o traducere din Baudelaire, este un lucru prea delicat, ca să nu-l preocupe pe cetitorul de poezie. Il sfătuim să citească traducerile d-lui Pillat, referindu-se mereu la original și ducând mai departe confruntarea celor două versiuni.

D. profesor Rădulescu-Motru, constată într'un mic studiu despre « Sentimentul răspunderii », declinul acestui sentiment, atât în ordine socială cât și în ordine individuală.

O consecință, sau mai just vorbind un simptom al acestui declin, d-sa îl constată în anumite metode actuale de a privi și răstălmăci istoria.

Transcriem:

« Epoca noastră este o epocă în care nu se mai vede în judecata istoriei. Altă dată această judecată constituia postulatul vieții publice europene. Când se zicea « istoria va avea să judece », « istoria va arăta cine are dreptate », era ca și cum se făcea un jurământ solemn. Era un apel la cea mai înaltă instanță a dreptății și a adevărului.

Astăzi judecata istoriei nu mai are preț; ea este înlocuită cu puterea faptului îndeplinit. În imparțialitatea istoriei nu mai crede nimeni, începând cu istoricii înșiși.

Judecata istoriei a ajuns să fie o simplă sugestiuie dibace pentru a servi interesele politice actuale. Dacă este în interesul politice actuale să se pună în evidență binefacerile unei forme de guvern, sau a unei instituții, repede se aranjează documentele trecutului pentru a da justificarea cerută.

În revista franceză *Le Mois*, numărul pe Octomvrie-Noemvrie 1937, se poate citi un mic articolăș intitulat: Istoria Rusiei revăzută și corijată de Stalin. În acest mic articolăș, se povestesc câteva lucruri, care cu câțiva ani în urmă s'ar fi considerat că sunt imposibile, dar care astăzi în Rusia, sunt considerate totuși ca lucruri evidente. Se spune astfel, că întreaga istorie a poporului rus a fost, dela primele sale începuturi, îndrumată spre revoluția marxistă, produsă în 1917; că Țarii de odinioară, Ivan Teribilul și Petru cel Mare, sunt precursorii lui Stalin, dictatorul de astăzi, și altele, și altele. . .

Rusia nu este unica țară în care imparțialitatea istorică și-a pierdut adepții. În Europa, mai peste tot, se întâmplă cam aceleași lucruri. Se decern titluri glorioase, care nu corespund realității, cu nemiluita; se face din alb negru și din negru alb, fără cea mai mică ezitare. Nu se mai crede în puterea pe care ar avea-o judecata istoriei de a descoperi adevărul.

În o asemenea atmosferă, cum să se mai cultive sentimentul răspunderii? Dacă înfăptuitorii vieții istorice sunt fără răspundere în fața conștiinței popoarelor, cum să fie cu răspundere simplul individ, în baza propriei sale conștiințe, pentru aceea ce a înfăptuit?

INSEMNĂRI IEȘENE

Anul 2 — Vol. 4 — Nr. 23 — 1 Decemvrie 1937

Pe măsură ce « Viața Românească » pierde caracterul ei regional (pe care nu-l părăsise din pînul moment, prin simplul fapt al mutării la București, dar la care astăzi, sub direcțiunea d-lor Mihai Ralea și C. Vișoianu, pare a fi renunțat complet) revista « Insemnări ieșene » tinde s'o înlocuiască și să-și asume rolul de publicație literară regională.

Până acum « Insemnările Ieșene » sunt departe de a-și fi precizat un tip distinct de revistă și de a-și fi organizat o redacție proprie, dar prezența câtorva scriitori din « vechea gardă » a « Vieții Românești » (Mihail Sadoveanu, Mihai Codreanu, Otilia Cazimir) de o parte, iar de altă parte voința fermă de a menține la Iași un monitor literar, justifică așteptarea noastră.

E ceva melancolic în această apariție, care amintește un trecut glorios, nu prea depărtat, dar pentru totdeauna închis.

GÂNDIREA

Anul XVI — Nr. 10 — Decemvrie 1937

Număr aproape integral dedicat poeziei. Din cele trei studii ce figurează în sumar, două se referă la probleme de poezie: « Poezia socială la Eminescu » de D. Caracostea, și « Armand Godoy, poet latin și creștin » de Grigore Popa.

Numeroase versuri semnează d-nii Ion Pillat, George Gregorian, Radu Gyr, Gherghinescu Vania, Matei Alexandrescu, Aurel Chirescu, Ovid Caledoni, Virgil Carianopol, Aurel Sânger.

După cum se vede, foarte multe nume tinere.

Poemul « Amurg de ani » al d-lui George Gregorian, are vigoarea simplă a tuturor versurilor sale.

După închise porți de tăceri
Uite și-amurgul de azi, iar cenușe !
Luna ce-a fost în beteala de eri
Sue ca o încovoiată mătușe.

Somnul se 'ntoarce din drumuri ce duc.
Casc a 'nserare de țărmi necuprinși . . .
Și mai adineaori eram un năsuc
Turtit în felia de pepeni aprinși.

Anii din urmă vin haită de lupi
Din toată zăpada ce-o fi să rămână;
Scapeți în crivăț, în păclă te rupi,
Timpul dă bice de aur și mână.

Mână și joacă pe val și pe ram
Chemări lucitoare de frunză și plută

Unde să-mi duc, să pitesc ce mai am,
Să nu mă găsească dihania slută !

CONJUNCTURA ECONOMIEI ROMÂNEȘTI

Anul 2 — Nr. 2 — 1937

Publică date interesante asupra primului semestru al anului în curs, cu privire la agricultură, industrie, mișcarea prețurilor, comerțul exterior, transporturi și comunicații, finanțe publice, piața monetară și a capitalurilor și conjunctura internațională.
